

म. ग्रं. सं. वाचनालय, ठाणे
 विषय साहित्य
 क्र. ७८६

कुठे कुठे वाचवा?

IRBK-0108489

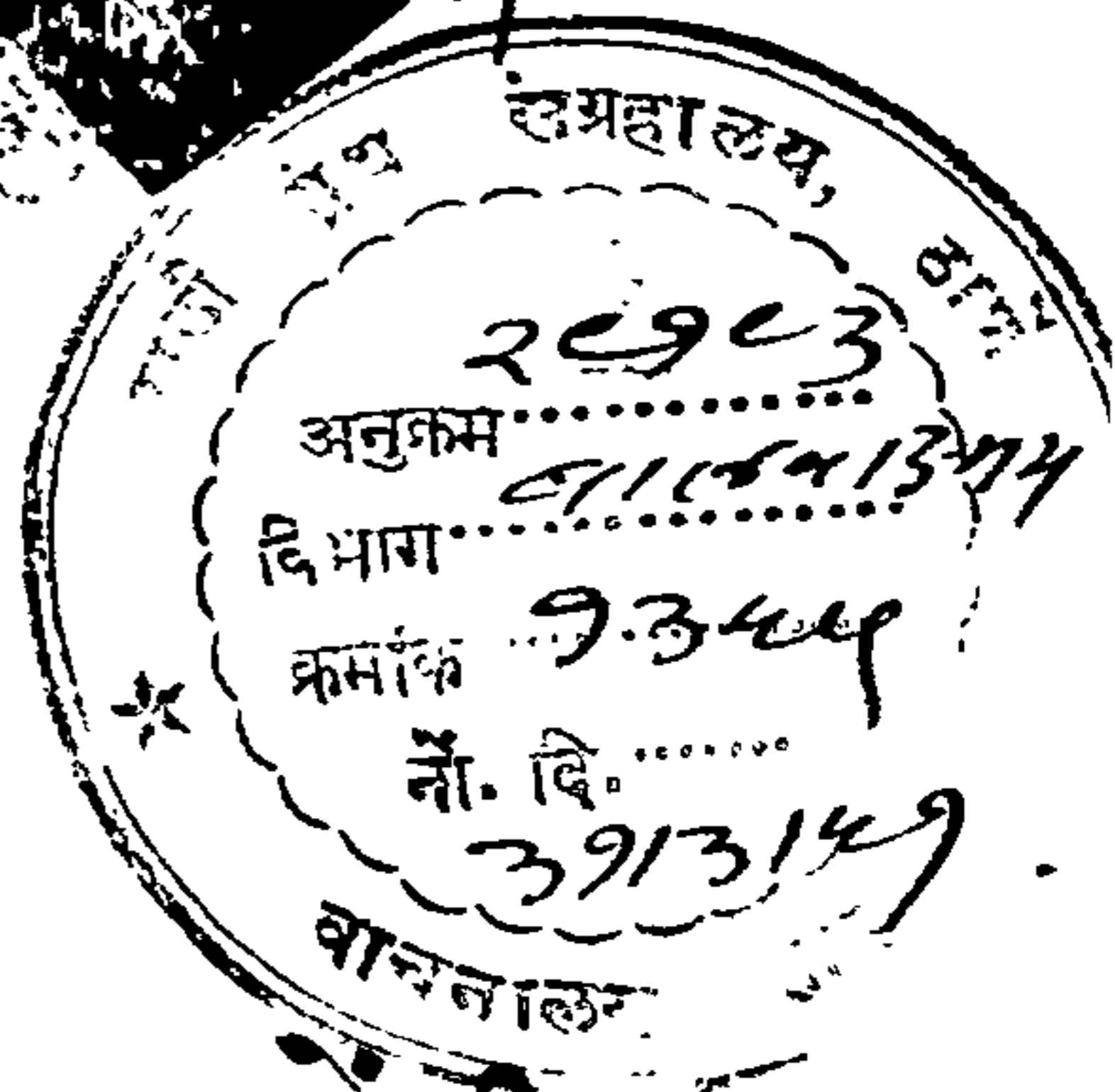
विद्यार्थ्यांसाठी

दा.शु-८४८६

दा.शु-८४८६

विकास
पुस्तकें
.२.

कुठें कसे वागावे !

श्रीपाद जोशी

IRBK-0108489

मॅजेस्टिक
बुक स्टॉल, मुंबई ४

सर्व हक्क प्रकाशकाचे स्वाधीन
प्रथमावृत्ति : मार्च १९५९
द्वितीयावृत्ति : जानेवारी १९६१

मूल्य दोन रुपये

मुखपृष्ठ : राम वाईकर. आंतील चित्रे : र. स. कंटक
प्रकाशक : केशव कोठावळे, मॅजेस्टिक बुक स्टॉल, मुंबई ४
मुद्रक : केशव गणेश शारंगपाणी, आर्यभूषण मुद्रणालय,
९.१५/१ शिवाजीनगर, पुणे ४

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे.

सूचना :- खाली दिलेल्या तारखेपर्यंत पुस्तक परत करावे,
तसे न केल्यास घटना नियम क्र. ५ (८) नुसार
प्रतिदिनी ५ पैसे जादा वर्गणी भरावी लागेल.

'12 JUN 1978'

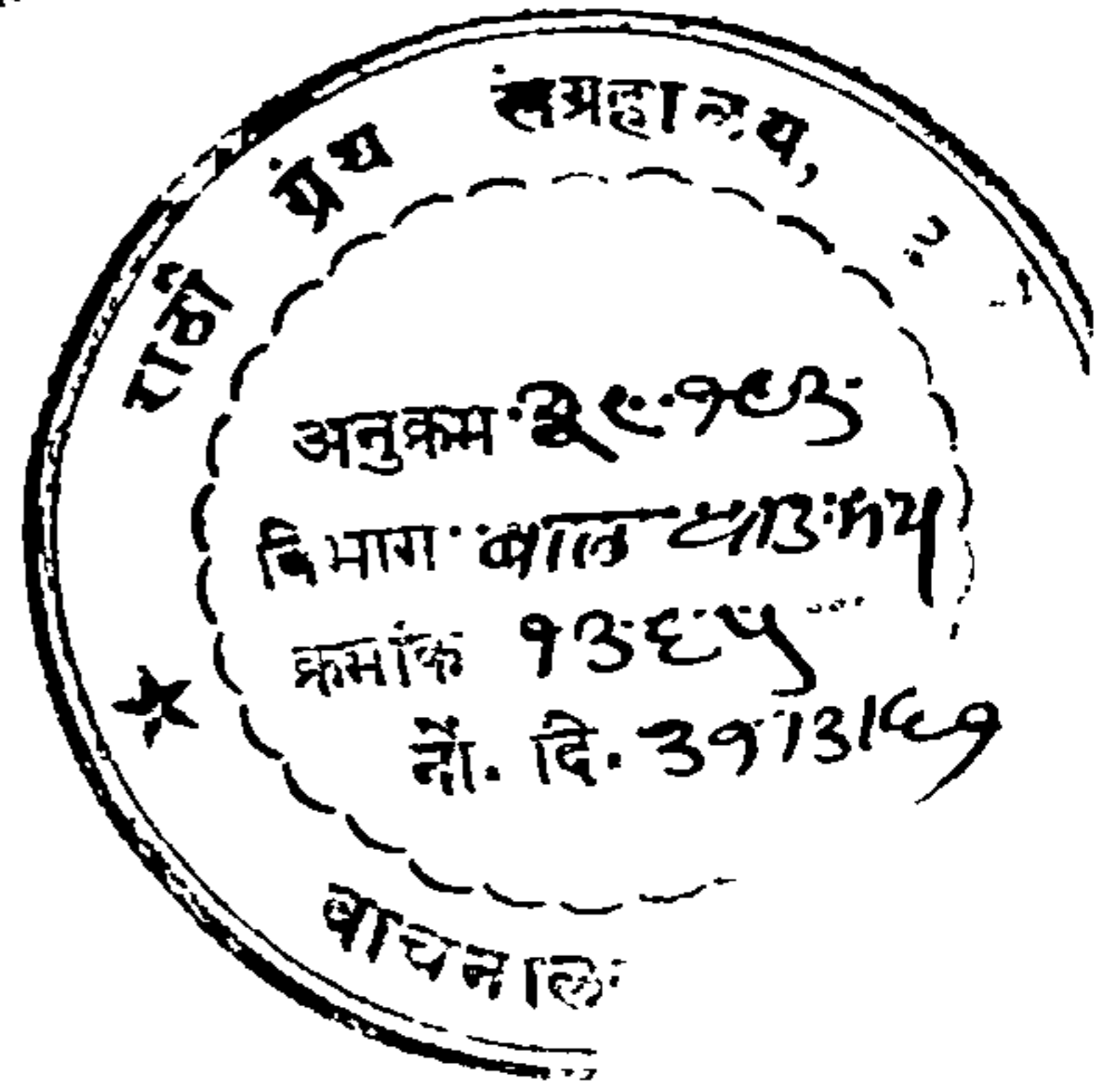
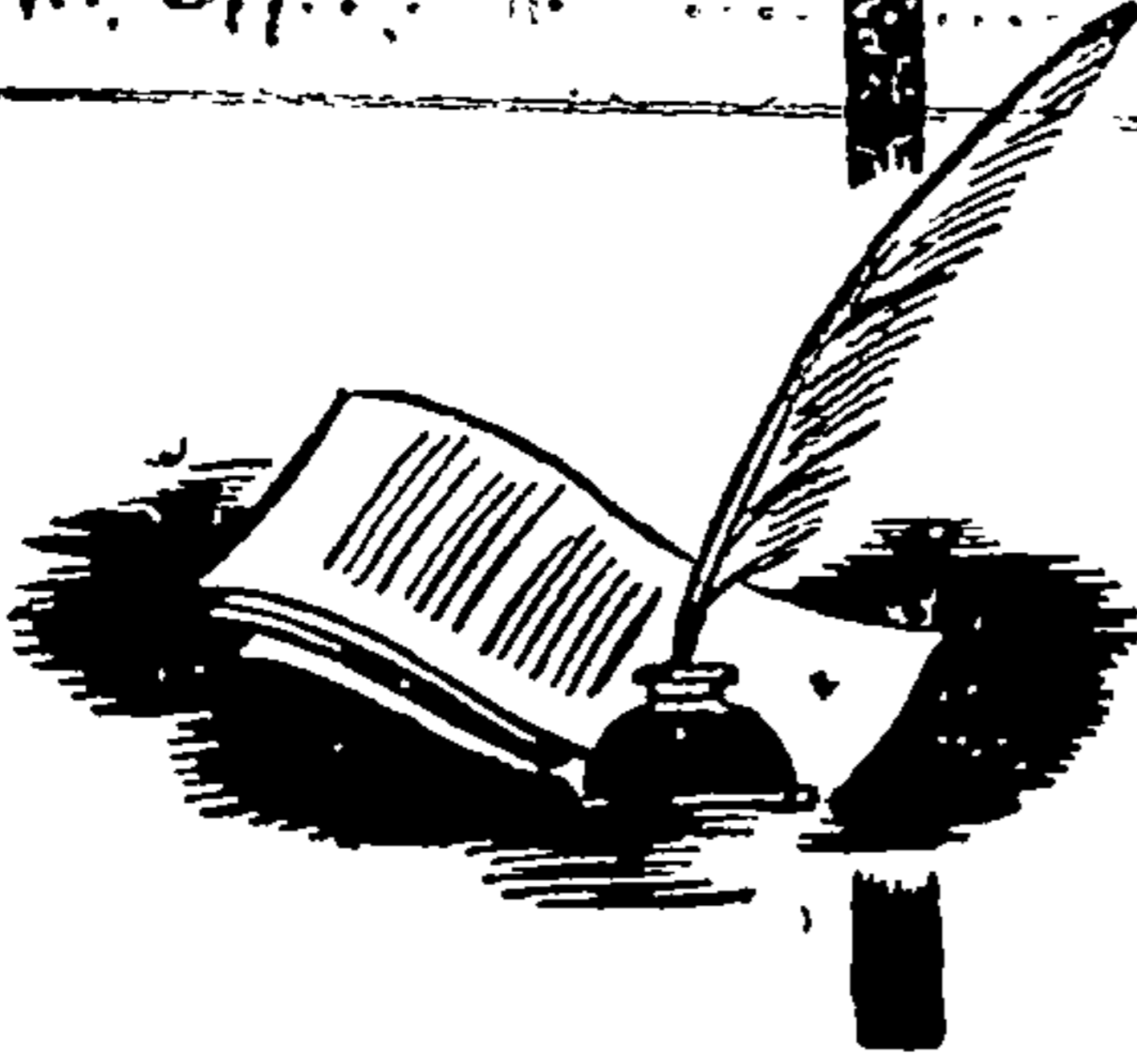
अ नु क्र म

१ प्रयोजन	...	१
२ हे पुस्तक कसे वाचावे ?	...	१०
३ घरांत	...	१२
४ शाळेंत व कॉलेजांत	...	२२
५ क्रीडांगणावर	...	२८
६ कलबांत	...	३१
७ नवीन भेट्टीच्या प्रसंगी	...	३५
८ कचेरींत	...	४१
९ फिरावयास जातांना-रस्त्यानें चालतांना		४४
१० मोटार चालवितांना	...	४९
११ स्त्रियांशीं कसे वागावे ?	...	५३
१२ स्त्रियांनीं कसे वागावे ?	...	५७
१३ प्रवासांत	...	६१
१४ उपाहारगृहांत	...	६७
१५ भोजनाच्या वेळीं	...	७०
१६ पाश्चात्य पद्धतीचें जेवण घेतांना		७४
१७ सभा-समारंभांत	...	७८
१८ पाश्चात्य समाजांत वावरतांना		८१
१९ धन्यवाद !	...	८५
२० कुठें कसे वागावे ?	...	८८

६४.६९

६४.६९

६४.६९

प्रयोजन

‘कुठें कसें वागावें?’

पंचवीस-तीस वर्षांपूर्वी या विषयासंबंधी एखादें पुस्तक लिहावयास मी बसलों असतो, तर माझ्या वडिलांनी व आजोबांनी माझी वेड्यांतच गणना केली असती. ते म्हणाले असते, “अरे, कुठें कसें वागावं हें काय पुस्तकं वाचून शिकायचं असतं? तें तर रोजच्या जीवनांतून शिकायचं नि शिकवायचं असतं. तें शिकवायला आम्ही मोठीं माणसं आहोंत ना? त्याला बुकं काय करायचीं?”

आणि त्यांचें हें म्हणणें अगदीं खरें होतें. ज्या वेळीं एकत्र कुटुंबपद्धति अस्तित्वांत होती, त्या वेळीं आचार-विचार व आहार-विहार यांचे शिष्ट-संमत नियम आपोआपच मोठ्या माणसांकडून प्रसंगाप्रसंगानें लहान मुलांना कळत असत आणि मग मुलेंहि त्या नियमांची आपापसांत देवघेव करीत. त्यामुळें त्या नियमांचें सातत्य टिकून राही आणि आपण कांहीं विशेष गोष्ट शिकत आहोंत, याची जाणीव न होतांच मुलें व मोठीं माणसेंहि व्यवहारांतील वागणुकीचे नियम शिकून घेत.

मला एक प्रसंग आठवतो. मी माझ्या आजोळीं कोंकणांत गेलों होतो. श्रीला जसें माहेर, तसें मुलांना आजोळ. आपल्या स्वतःच्या घरापेक्षां तेथें त्यांचे लाड अधिक होतात; स्वातंत्र्यहि त्यांना तेथें जास्त मिळतें. आम्हांला

घरीं परत नेण्यासाठीं माझे वडीलहि तेथें आलेले होते. घरासमोरील स्वच्छ सारवलेल्या अंगणांत सर्व मंडळी बसलेली होती. मी तेथें जातांच खालीं जमिनीवर न बसतां कट्याला लागून केलेल्या खुर्चीसारख्या उंच जागीं बसलों. त्याबरोबर माझ्या वडिलांनीं डोळ्यांच्या खुणेनेंच मला जवळ बोलावून घेतलें आणि ते म्हणाले, “ इतर लोक खालीं बसलेले असतांना आपण एकट्यानंच उंच जागीं बसणं सभ्यपणाचं समजलं जात नाहीं. जेव्हां कुणी आपल्याला मुद्दाम आग्रह करील तेव्हांच उंच जागीं बसावं.” त्यांचा तो उपदेश मीं किनीनच्या गोळीप्रमाणें घशाखालीं ठकलला. मी हिरमुसला झालों. हें पाहून ते म्हणाले, “ तुला माहित नाहीं, हिंदुस्थानी भाषेंत यासंबंधीं एक मजेदार म्हण आहे. ‘ ऐसी बात कहना, कोई न कहे झूट और ऐसी जगह बैठना, कोई न कहे ऊठ ।’ आपलं बोलणं असं असावं कीं, कुणालाहि तें खोटं आहे असं म्हणतां येऊं नये. याचाच अर्थ असा कीं, आपण नेहमीं खरं बोलावं. आणि अशा जागीं बसावं कीं, कोणीहि तेथून आपल्याला ‘ऊठ’ म्हणूं नये. तरच आपला मान राहतो.” त्यांचें हें विवेचन मला फार आवडलें. आणि आज इतक्या वर्षांनंतरहि तो प्रसंग, ती म्हण आणि तिचें विवेचन यांची आठवण माझ्या मनांत अगदीं ताजी आहे. त्या प्रसंगानंतर चार लोकांत कुठें व कसें बसावें, या बाबतींत माझ्याकडून कधीं चूक झाल्याचें मला आठवत नाहीं.

परंतु माझ्या वडिलांकडून वेगवेगळ्या प्रसंगां मला शिष्टाचाराचे व सभ्यतेचे जे धडे मिळाले, तसे धडे मी माझ्या मुलांना मात्र देऊं शकलों नाहीं, देऊं शकत नाहीं. आजचें आमचें जिविनच इतकें घाईगदींचें व गुंतागुंतीचें झालेलें आहे कीं, आई-बाप व मुलें यांना निवांतपणें एकत्र भेटतांहि येत नाहीं. आपल्या व्यवसायामध्ये आपल्या मुलांना बरोबर ठेवून व्यवसायांतील व सर्वसामान्य शिष्टाचाराचे धडे देण्याची जी सांधी एकत्र कुटुंबपद्धतीमुळें आणि व्यवसायाच्या निश्चिततेमुळें जुन्या काळच्या माता-पित्यांना लाभत असे, ती आतांच्या मातापित्यांना फारच क्वचित् लाभते. आतां जणूं प्रत्येक व्यक्तीचें जीवन स्वतंत्र बनलेलें आहे. त्यामुळें शिष्टाचाराचे नियम शिकण्याकरितांहि लहानथोरांना वडील मंडळींवर भिस्त ठेवतां येत नाहीं. तेवढी सवडच कोणाला मिळत नाहीं. म्हणून हें काम

पुस्तकाला करावें लागणार आहे. युरोप-अमेरिकेंत एकत्र कुटुंबपद्धतीचा लोप आपल्यापेक्षां लौकर झाल्यामुळे तेथे अशा प्रकारची पुस्तके आतां-पर्यंत खूप मोठ्या संख्येनें लिहिलीं गेलीं आणि त्यांना खपहि भरपूर मिळाला व मिळत आहे. आपल्याकडे मात्र अद्यापि या दृष्टीनें विशेष प्रयत्न झाल्याचे दिसत नाही. मराठींत तर या प्रकारचे हें पहिलेंच पुस्तक आहे, असें मला वाटते. त्यामुळे यांत सुधारणेला व वाढीला भरपूर वाव असणार हें उघड आहे.

अशा प्रकारच्या पुस्तकाची गरज आणखी एका कारणानेहि भासूं लागलेली आहे. आजपर्यंत समाजांतील फक्त श्रीमंत, सुखवस्तु व उच्च वर्गांनाच शिष्टाचाराच्या नियमांची आवश्यकता भासत होती. आणि या वर्गांतील लोक जेमतेम मूठभरहि नव्हते. बाकी सारी जनता दारिद्र्य आणि अज्ञान यांच्या खोल गर्तेत खितपत पडलेली होती. तिला जिथे पोटाचीच भ्रांत असे, तिथे शिष्टाचाराच्या नियमांची पर्वा कोण करतो ? इतर सभ्य लोकहि या जनतेकडून शिष्टाचाराची अपेक्षा बाळगीत नसत. जनावरा-प्रमाणें तिच्याकडून मरेमरेतों काम करवून घेणें यांतच 'सभ्य' लोकांना पुरुषार्थ वाटे. परंतु आतां ही स्थिति हळूहळू का होईना पालटत आहे. जातीपातीचे, उच्चनीचतेचे अनादिकाळापासून चालत आलेले नियम व निर्वंध कृत्रिम व अयोग्य आहेत, ही गोष्ट समंजस लोकांना पटलेली आहे आणि आजवर मागासलेल्या स्थितींत पिचत पडलेली जनता शिक्षणाच्या व कर्तृत्वाच्या बळावर तथाकथित सभ्य समाजाच्या मांडीला मांडी लावून बसूं लागलेली आहे. तिच्यावर सभ्य समाजांतील शिष्टाचाराचे परंपरागत संस्कार झालेले नसल्यामुळे नव्या वातावरणांत तिला जरा बुजल्यासारखें वाटत आहे. अशा वेळीं सभ्य समाजांत वावरण्याचे कांहीं ढोबळ नियम तिला पुस्तकाच्या द्वारे मिळाल्यास तिचा फायदाच होईल यांत शंका नाही.

वस्तुतः पूर्वी जे नियम घरीं शिकविले जात, ते आतां शाळेंत शिकविले गेले पाहिजेत. परंतु ज्ञान-विज्ञानाचे क्षेत्र इतक्या वेगानें वाढत आहे कीं, नेमून दिलेला पुस्तकी अभ्यासाहि ठरलेल्या वेळांत कसा पुरा होईल, याची चिन्ता शिक्षकांना लागलेली असते. अशा स्थितींत ते विचारे मुलांना शिष्टाचाराचे नियम कसे व केव्हां शिकविणार ? अर्थात् अशा प्रकारचे

पुस्तक प्राप्य असेल तर तें वाचण्याची शिफारस ते मुलांना करूं शकतील आणि शाळेंतील मोकळ्या तासांना मुलांना तें वाचतां येईल, अशी व्यवस्थाहि ते करूं शकतील.

परंतु शिष्टाचाराच्या नियमांची केवळ माहिती असून त्यांचा कांहीं उपयोग नाही. ते नियम अमलांतहि आणले पाहिजेत. ज्या वेळीं सारा समाज 'असभ्य' किंवा 'असंस्कृत' असतो, तेव्हां अशा नियमांची कांहीं जरूरी नसते. ज्या वेळीं समाजांतील सर्वच व्यक्ति सुसंस्कृत असतात तेव्हांहि हे नियम शिकण्या-शिकविण्याची गरज नसते. परंतु ज्या वेळीं कांहीं व्यक्ति सुसंस्कृत असतात आणि सुसंस्कृतपणें व शिष्टाचारानें वागणें चांगलें समजलें जातें, अशा वेळीं ज्यांना शिष्टाचाराचे नियम माहित नाहींत, त्यांना त्यांची माहिती देणें समाजाचें कर्तव्य असतें व त्या नियमांप्रमाणें वागण्याचा प्रयत्न करणें हें सर्व व्यक्तींचें कर्तव्य असतें. अशा प्रकारें सर्व व्यक्ति शिष्टाचाराचे नियम समजून घेऊन वागतील तर समाजांत एक प्रकारची शिस्त व सुसूत्रता येईल. गाडीच्या चाक्रांना जसें वंगण, तसे समाजाला शिष्टाचाराचे नियम. योग्य वेळीं योग्य प्रमाणांत वंगण देत गेल्यास गाडी कुरकुर न करतां व्यवस्थित चालते. तसा या नियमांमुळें समाज सुरळीत चालतो—खडखडाट किंवा कुरकुर न करतां !

“ परंतु किती झालें तरी हे नियम बाह्य आचरणाचेंच नियमन करणार. आंतरिक जीवनावर त्यांचा काय परिणाम होणार ? ”—असें कोणी विचारूं शकेल. त्याला निरुत्तर करणें अवघड नाही. कारण माणसाच्या अन्तर्मनाचा प्रभाव जसा त्याच्या बाह्य आचरणावर पडतो, तसेंच त्याच्या बाह्य आचरणामुळेंहि त्याच्या जीवनांत सभ्यता व शुचिता येण्याची पुष्कळच शक्यता असते. 'वडील माणसांशीं अदबीनें वागावें' या शिष्टाचाराचें पालन करण्याची संवय ज्याच्या शरीराला लागलेली आहे, त्याच्या मनांत नकळतच वडील माणसांसंबंधीं एक प्रकारची आदराची भावना निर्माण होऊं लागते त्याच्या स्वभावाचें तें अंग बनूं लागतें.

याचा अर्थ असा नव्हे कीं, बाह्य नियमांचें पालन केलें कीं, आपली जबाबदारी संपली. तसें मुळींच नाही. आपलें अंतःकरण शुद्ध व पवित्र नसेल, तर बाह्य शिष्टाचार हें निव्वळ ढोंग होईल. म्हणून बाहेरच्या शुचिते-

इतकेंच, किंबहुना त्याहूनहि अधिक आंतरिक शुचितेकडे, शीलाकडे, नीतीकडे आपण लक्ष पुरविलें पाहिजे. आपलें मन निर्मळ असेल, तर आपल्या आचरणांतहि शुचिता व सभ्यता दिसून येईल. म्हणून आपल्याला पटणारी उच्च नीतितत्त्वे आपण आपल्या आचरणांत आणण्याचा सतत प्रयत्न केला पाहिजे.

या पुस्तकांत जेवढे नियम देण्यांत आलेले आहेत, तेवढेच कांहीं पुरेसे नाहीत. जीवनाची व्यापकता व विशालता ध्यानांत घेतां हे नियम अगदींच थोडे म्हणावे लागतील. परंतु सुरुवात ही थोड्यापासूनच करावयाची असते. प्रारंभिक पायाभरणी झाल्यानंतर माणसाला पुष्कळसे नियम स्वतःच शोधून काढतां येतील व त्याप्रमाणें सुसंस्कृत लोक आपल्या आचरणाकरितां असे नियम ठरवून ठेवीतहि असतात.

मराठीमध्ये अशा प्रकारचे हें पहिलेंच पुस्तक आहे. त्यामुळें तें सर्वांग-परिपूर्ण असणें शक्यच नाही. यांतील उणीवा जर वाचकांकडून दाखविण्यांत आल्या, तर पुढील आवृत्तींत त्या दूर करण्याचा निश्चित प्रयत्न केला जाईल, एवढें आश्वासन मी देऊं इच्छितों. या बाबतींत शाळा-कॉलेजांतील अध्यापक-प्राध्यापकांकडून योग्य तें सहकार्य मिळेल, अशी मला खात्री वाटते.

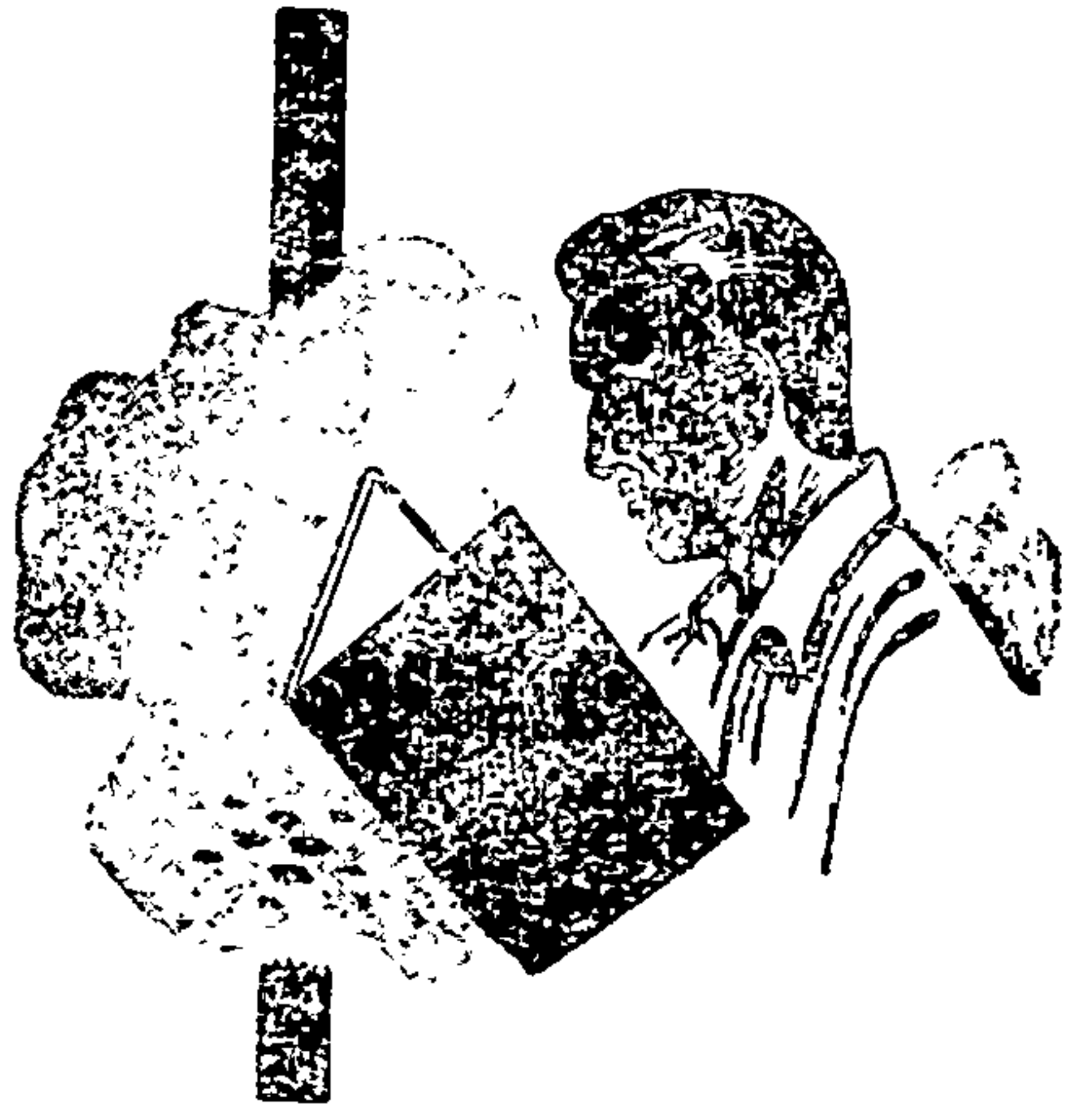
माझे प्रकाशक मित्र श्री. केशवराव कोठावळे यांनीं माझ्यामागे लकडा लावून हें पुस्तक तयार करवून घेतलें नसतें, तर माझ्याकडून तें लिहिलें गेलें असतें, असें मला वाटत नाही. म्हणून या पुस्तकाचें सारें श्रेय त्यांनाच आहे. माझ्याप्रमाणेंच माझे असंख्य वाचकहि याबद्दल श्री. केशवरावांना धन्यवादच देतील.

गारगोटी (कोल्हापूर)

— श्रीपाद जोशी

१-७-१९५८

गुरुपौर्णिमा १८८०

हें पुस्तक कसे वाचावें ?

आपण जगामध्ये कोठे कसे वागतो, यावर आपल्या जीवनातील यश अवलंबून असते. म्हणून या विषयाचे ज्ञान सर्वांना असले पाहिजे. त्याच दृष्टीने हें पुस्तक लिहिण्यांत आलेले आहे व वाचकांनीही त्याच दृष्टीने तें वाचावें, अशी लेखकाची अपेक्षा आहे.

या पुस्तकाची रचना सूत्रांच्या रूपांत करण्यांत आलेली आहे. यांतलि जीं सूत्रे ज्यांना विशेष महत्त्वाचीं, उपयुक्त व माहितीं भर घालणारीं वाटतील, त्यांवर त्यांनीं खुणा कराव्यात व अधूनमधून तीं दृष्टीखालीं घालावीत.

सारे पुस्तक एका दमांत संपन्न हातावेगळे करूं नये. प्रत्येक प्रकरण वाचून झाल्यानंतर त्यांतलि विवेचनासंबंधीं चिंतन व मनन करावें. जर वाटल्यास तें प्रकरण पुनः वाचावें. त्यामध्ये कांहीं सूत्रांची भर घालणें आवश्यक आहे, असें वाटल्यास पुस्तकाच्या समासांत तीं सूत्रे लिहून ठेवावीत. अशीं सूत्रे वाचकांनीं लेखकाला कळविल्यास पुस्तकाच्या पुढील आवृत्तीच्या वेळीं त्यांचा योग्य तो उपयोग केला जाईल.

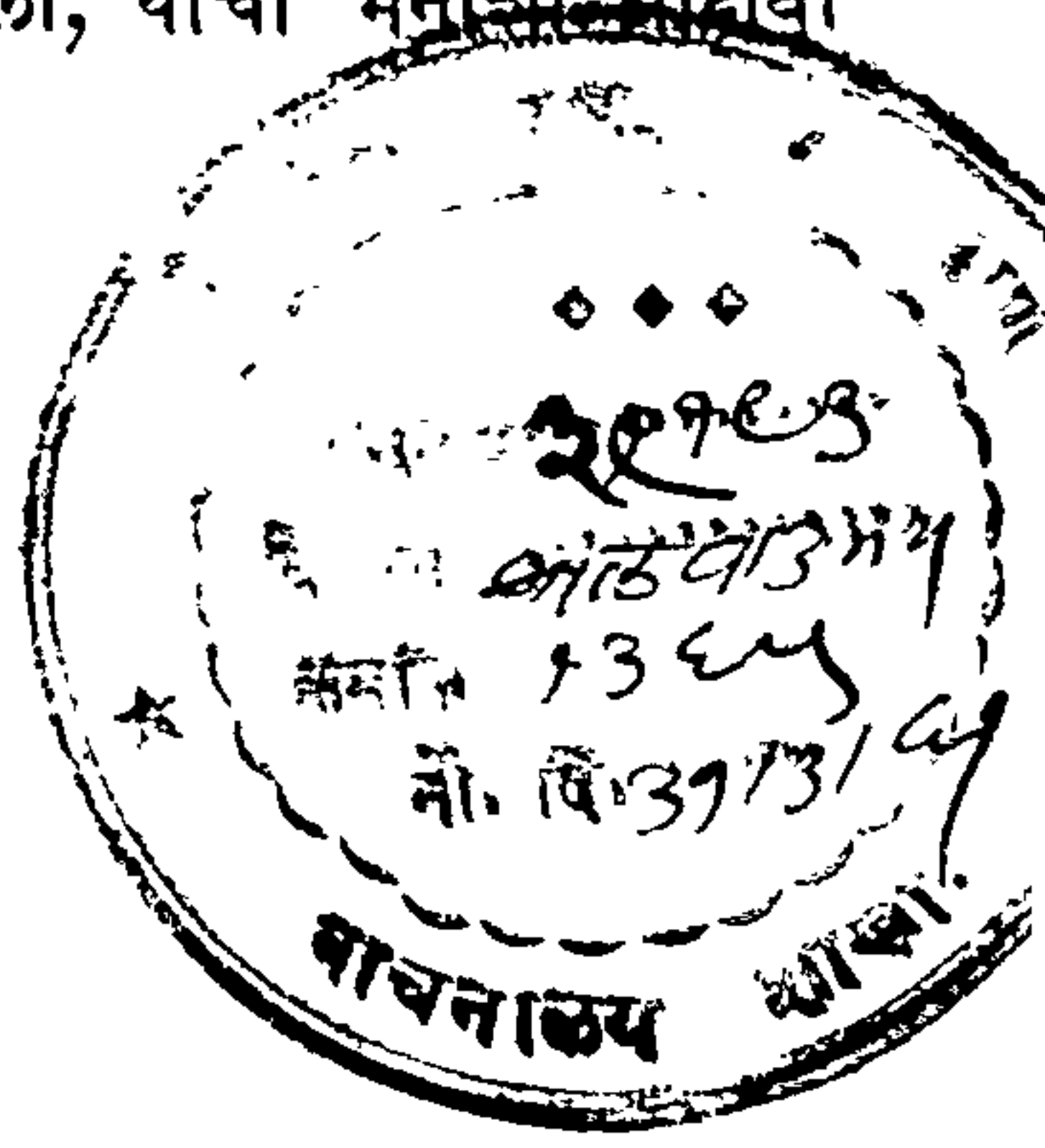
प्रत्येक सूत्र एकाच चिंतने वाचून त्याच्यासंबंधीं मनांत चिंतन करावें.

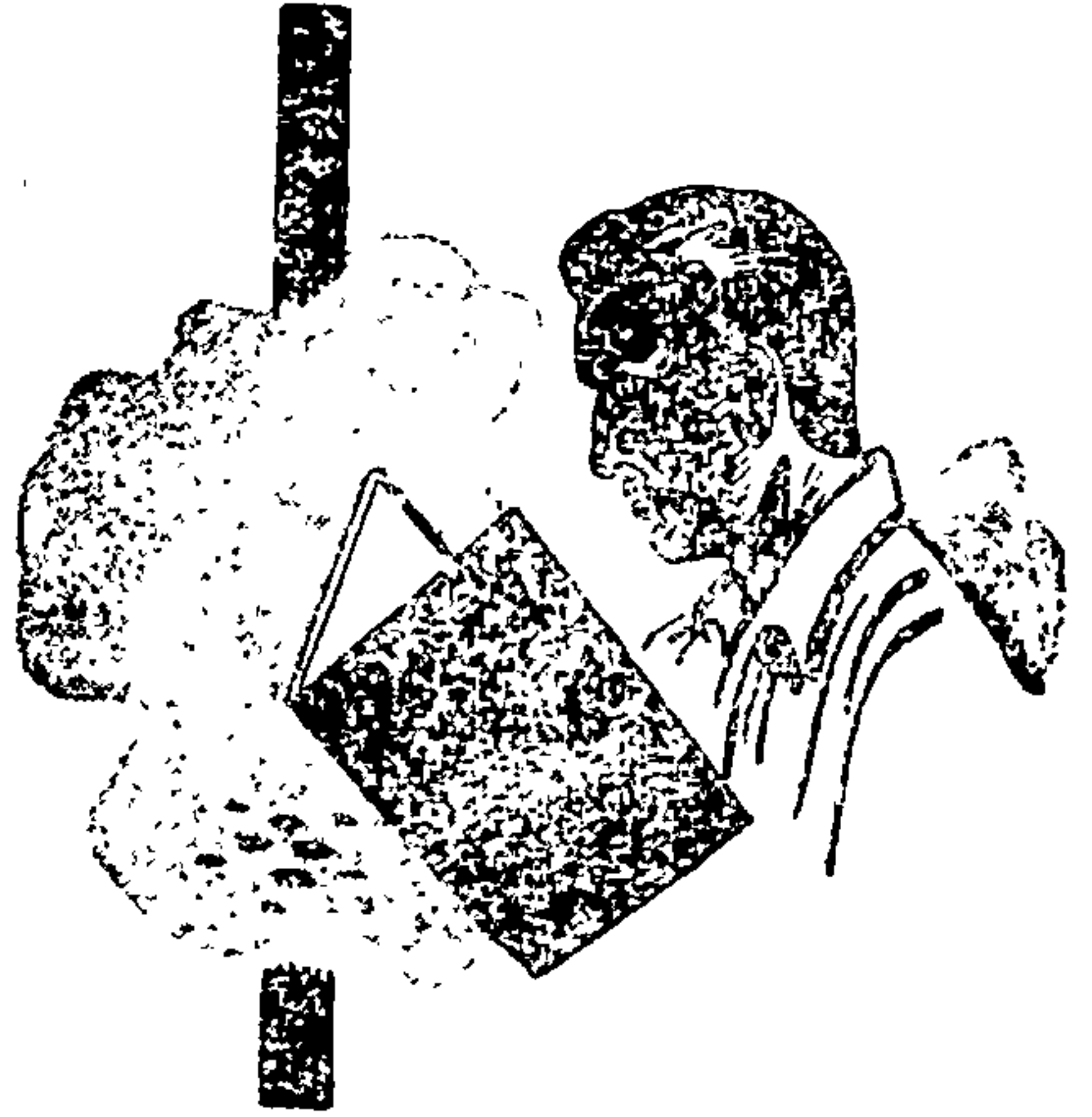
एखादे सूत्र आपणाला पटले नाही, तर त्यासंबंधी आपल्या वडील माणसांशी किंवा विचारवान मित्रांशी चर्चा करावी आणि मगच त्या बाबतीतील आपले मन निश्चित करावे.

एखाद्या गोष्टीचे केवळ ज्ञान मिळाल्याने भागत नाही. ते ज्ञान आपल्या आचरणांत आणले नाही तर त्याचा उपयोग शून्यच समजला पाहिजे. आपल्या भारतीय संस्कृतीत किती तरी उच्च, उदात्त, भव्य, महान् तत्त्वे आहेत. शेंकडों, हजारों वर्षांपासून त्या तत्त्वांचा प्रचार व प्रसारहि विद्वानांनी व साधुसंतांनी चालविलेला आहे. परंतु तीं तत्त्वे आचरणांत आणण्याचा मात्र फारच थोड्यांनी प्रयत्न केला. यामुळे आमच्या भौतिक व आध्यात्मिक विकासाच्या कामी त्या तत्त्वांचा आपल्याला कांहीच उपयोग झाला नाही. उलट आपले आचरण त्या तत्त्वांशी विसंगत झाल्यामुळे समाजांत आर्थिक-सामाजिक विषमता वाढली आणि हिन्दु-धर्माचा ऱ्हास झाला. ही वस्तुस्थिति ध्यानांत घेऊन आपल्याला पटलेलीं तत्त्वे आचरणांत आणण्याचा प्रत्येक वाचकाने प्रयत्न करावा. आपल्या दैनंदिन जीवनांत हीं तत्त्वे लागू करित असतां आपल्याला आणखी नवनवीन गोष्टी सुचू लागतील. त्यांचीहि नोंद आपण ठेवावी.

पुष्कळ वेळां एखादी घटना घडून गेल्यावर आपल्या हातून झालेली चूक आपल्याला जाणवते. अशा वेळीं ती चूक पुनः आपल्या हातून घडू नये, याची खबरदारी प्रत्येकाने घ्यावी. म्हणजे आपले आचरण सुधारण्यास मदत होते.

फुरसतीच्या वेळीं हे पुस्तक पुनः पुनः नजरेखालून घालावे व यांतिल कोणतीं तत्त्वे आपण आचरणांत आणू शकलों, याचा मनाशी आढावा घ्यावा.

हें पुस्तक कसे वाचावें ?

आपण जगामध्ये कोठे कसे वागतो, यावर आपल्या जीवनातील यश अवलंबून असते. म्हणून या विषयाचे ज्ञान सर्वांना असले पाहिजे. त्याच दृष्टीने हें पुस्तक लिहिण्यांत आलेले आहे व वाचकांनीही त्याच दृष्टीने तें वाचावें, अशी लेखकाची अपेक्षा आहे.

या पुस्तकाची रचना सूत्रांच्या रूपांत करण्यांत आलेली आहे. यांतलि जीं सूत्रे ज्यांना विशेष महत्त्वाची, उपयुक्त व माहितीत भर घालणारी वाटतील, त्यांवर त्यांनी खुणा कराव्यात व अधूनमधून तीं दृष्टीखाली घालावीत.

सारे पुस्तक एका दमांत संपन्न हातावेगळे करूं नये. प्रत्येक प्रकरण वाचून झाल्यानंतर त्यांतलि विवेचनासंबंधी चिंतन व मनन करावें. जरूर वाटल्यास तें प्रकरण पुनः वाचावें. त्यामध्ये कांहीं सूत्रांची भर घालणे आवश्यक आहे, असे वाटल्यास पुस्तकाच्या समासांत तीं सूत्रे लिहून ठेवावीत. अशीं सूत्रे वाचकांनी लेखकाला कळविल्यास पुस्तकाच्या पुढील आवृत्तीच्या वेळीं त्यांचा योग्य तो उपयोग केला जाईल.

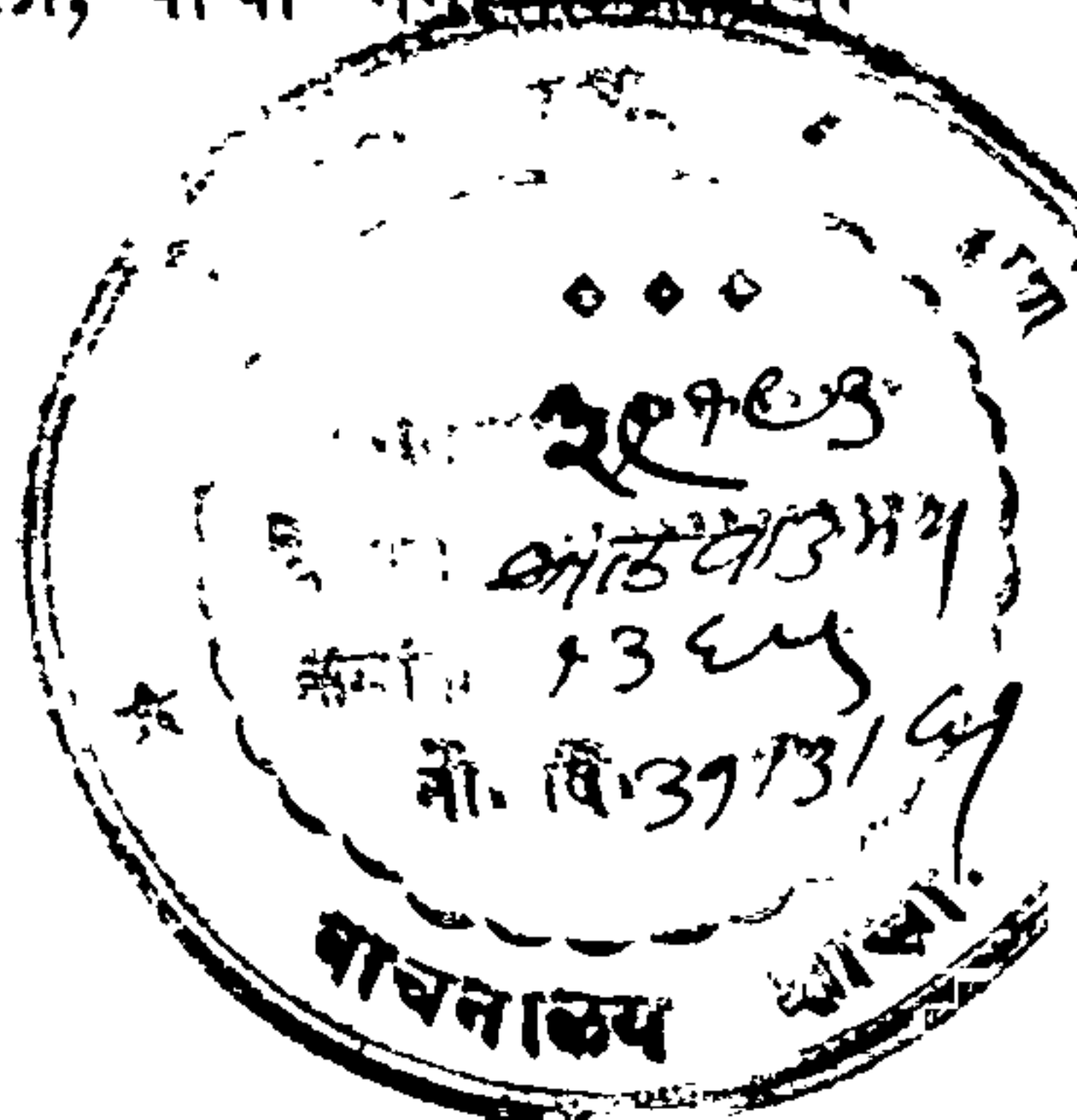
प्रत्येक सूत्र एकाच चिंतने वाचून त्याच्यासंबंधी मनांत चिंतन करावें.

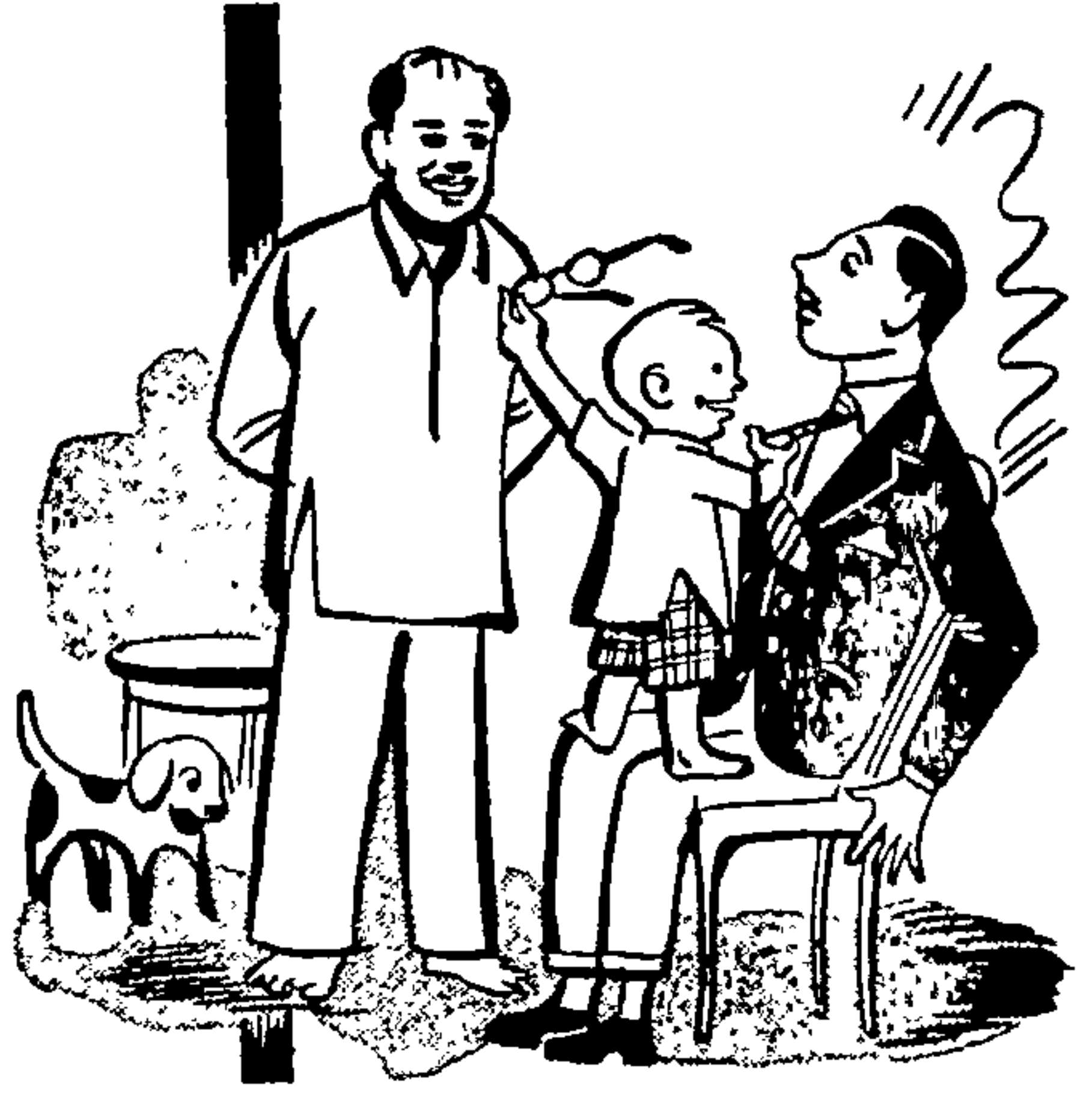
एखादे सूत्र आपणांला पटले नाही, तर त्यासंबंधी आपल्या वडील माणसांशी किंवा विचारवान मित्रांशी चर्चा करावी आणि मगच त्या बाबतीतील आपले मन निश्चित करावे.

एखाद्या गोष्टीचे केवळ ज्ञान मिळाल्याने भागत नाही. ते ज्ञान आपल्या आचरणांत आणले नाही तर त्याचा उपयोग शून्यच समजला पाहिजे. आपल्या भारतीय संस्कृतीत किती तरी उच्च, उदात्त, भव्य, महान् तत्त्वे आहेत. शेंकडों, हजारां वर्षांपासून त्या तत्त्वांचा प्रचार व प्रसारहि विद्वानांनी व साधुसंतांनी चालविलेला आहे. परंतु तीं तत्त्वे आचरणांत आणण्याचा मात्र फारच थोड्यांनी प्रयत्न केला. यामुळे आमच्या भौतिक व आध्यात्मिक विकासाच्या कामी त्या तत्त्वांचा आपल्याला कांहींच उपयोग झाला नाही. उलट आपले आचरण त्या तत्त्वांशी विसंगत झाल्यामुळे समाजांत आर्थिक-सामाजिक विषमता वाढली आणि हिन्दु-धर्माचा ऱ्हास झाला. ही वस्तुस्थिति ध्यानांत घेऊन आपल्याला पटलेलीं तत्त्वे आचरणांत आणण्याचा प्रत्येक वाचकाने प्रयत्न करावा. आपल्या दैनंदिन जीवनांत हीं तत्त्वे लागू करित असतां आपल्याला आणखी नवनवीन गोष्टी सुचू लागतील. त्यांचीहि नोंद आपण ठेवावी.

पुष्कळ वेळां एखादी घटना घडून गेल्यावर आपल्या हातून झालेली चूक आपल्याला जाणवते. अशा वेळीं ती चूक पुनः आपल्या हातून घडू नये, याची खबरदारी प्रत्येकाने घ्यावी. म्हणजे आपले आचरण सुधारण्यास मदत होते.

फुरसतीच्या वेळीं हे पुस्तक पुनः पुनः नजरेखालून घालावे व यांतिल कोणतीं तत्त्वे आपण आचरणांत आणू शकलों, याचा मनाशी आढावा घ्यावा.

घरांत

पुष्कळ लोकांची अशी समजूत असते की, शिष्टाचाराचे नियम हे परक्या लोकांशी, अपरिचितांशी किंवा घराबाहेरच्या लोकांशी वागतांना पाळावयाचे असतात. आपल्या घरांतल्या घरांत त्या नियमांचें पालन करण्याची कांहीं जरूरी नसते; परंतु ही कल्पना पूर्णपणें चुकीची आहे. घरांत वागण्याचेहि कांहीं नियम आहेत व त्या नियमांचें यथायोग्य पालन केल्यास घरांत शांतता व सौख्य नांदण्यास मदत होते. अर्थात् घरांतील नियमांचें पालन प्रत्येक वेळीं अत्यंत कांटेकोरपणें केलें पाहिजे, अशी अपेक्षा बाळगतां येणार नाही. कारण त्यामुळें माणसाला अगदीं जखडल्यासारखें वाटेल. परंतु मुख्य मुख्य नियमांचें पालन आपण सतत करीत राहिलों, तर ते नियम आपल्या अंगवळणीं पडतील आणि त्यांचें ओझे आपल्याला वाटणार नाही.

शिवाय प्रत्येक चांगल्या गोष्टीची सुरुवात घरापासूनच करावयाची असते. आपल्याला जी गोष्ट पटली असेल, ती इतरांना सांगण्यापूर्वी आपण स्वतः ती अमलांत आणतो आणि मग तिचा प्रचार करतो. त्याप्रमाणें शिष्टाचाराचे नियम पाळणें योग्य आहे असें आपल्याला वाटत असेल,

तर ते नियम आपण घरांतच अमलांत आणण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे. आपल्या घरांत जर कांहीं शिस्त नसेल तर बाहेरून येणाऱ्या माणसाला त्या अव्यवस्थेचा उपद्रव होतो आणि मग सभ्य माणसें अशा घरीं जाण्यास कचरतात.

घरामध्ये मुलांनीं व मोठ्या माणसांनीं कसें वागावे, यासंबंधीं कांहीं सूचना खालीं दिल्या आहेत.

वडिलांशीं मर्यादेनें वागावे

एकत्र कुटुंबपद्धति मोडल्यामुळे वडीलधाऱ्या मंडळींशीं कसें वागावे, याचें शिक्षण मुलांना मिळूंच शकत नाहीं. वस्तुतः त्याची अत्यंत आवश्यकता आहे. कारण घरीं वडील माणसांशीं कसें वागावयाचें, हें ज्याला नीट कळलेलें असेल तो कचेरींत किंवा अन्यत्र आपल्या वरिष्ठांशीं अथवा इतर मोठ्या माणसांशीं सहजच शिष्टाचारानें वागूं शकतो.

आपल्यापैकीं अनेकांना नेहमीं येणारा एक अनुभव आहे. आपण एखाद्याच्या घरीं कामासाठीं किंवा भेटावयास म्हणून जावें तों त्या घरांतील मुलें निःसंकोचपणें आपल्या अंगाखांद्यावर खेळूं लागतात आणि आपले इच्छेचे कपडे खराब करून टाकतात. त्या मुलांच्या आईबापांना शिष्टाचाराच्या नियमांची कल्पना नसल्यामुळे मुलांना आवरण्याऐवजीं ते त्यांचें कौतुकच करूं लागतात व मग आपण मनांतल्या मनांत जळफळत केव्हां एकदां त्या पोरट्यांपासून आपली सुटका होते, याची वाट पाहूं लागतो.

हीं मुलें अशीं कां वागतात ? याचें कारण मुलांनीं वडील माणसांशीं मर्यादेनें वागलें पाहिजे, याची शिकवण त्यांना मिळालेली नसते. उलट कांहीं ठिकाणीं फाजील लाडांमुळे मुलें बिघडलेलीं असतात. या बाबतींतील कांहीं नियम असे सांगतां येतील.

वडील मंडळीसमोर मुलांनीं लोळूं नये आरामखुर्चींत अस्ताव्यस्तपणें पडूं नये. मोठीं माणसें येतांच उठून उभें राहावे.

वडिलांच्या समोर मुलांनीं झीळ घालूं नये अथवा गाणें गुणगुणूं नये. सिनेमांतील भिकार गाणीं तर घरांत कोणींच म्हणूं नयेत.

मोठ्या माणसांच्या अंगावर मुलांनीं खेळूं नये. निदान ज्या वेळीं अंगांत कपडे असतील, त्या वेळीं तरी मुलांनीं मोठ्या माणसांच्या अंगावर खेळूं नये.

आपले पाय मोठ्या माणसांना लागणार नाहीत अशी खबरदारी मुलांनी घ्यावी. चुकून पाय लागल्यास नमस्कार करावा.

कांहीं मुलांना लोळत अभ्यास करण्याची संवय असते. ती त्यांनी काढून टाकावी.

वडील मंडळींनी हांक मारल्यावर दुखूनच 'काय' म्हणून विचारून नये. आपण दूर असल्यास 'आलों', 'येतो' किंवा नुसतें 'ओ' म्हणावें आणि शक्य तितक्या लौकर हांक मारणाऱ्या व्यक्तीकडे जाऊन 'मला तुम्हीं हांक मारली होती?' 'काय काम होतं?' किंवा नुसतें 'काय बाबा?' किंवा 'काय आई?' असें सौम्य स्वरांत विचारावें.

आई-वडिलांची आज्ञा नम्रपणें पाळावी. त्यांनी सांगितलेली एखादी गोष्ट आपल्याला आवडली नाही किंवा ती योग्य नाही असें वाटल्यास तसें आपण त्यांना सांगण्यास हरकत नाही. परंतु तसें करतांनाहि नम्रता सोडूं नये.

भावंडांशीं प्रेमानें वागावें

आपल्या भावंडांशीं प्रेमानें वागावें. मोठ्या मुलांनी आपल्या धाकट्या भावंडांना नेहमीं अभ्यासांत व कामांत मदत करावी. लहान मुलांना सांभाळण्याच्या कामीं आईला जेवढी मदत करणें शक्य असेल तेवढी प्रत्येक मुलानें केली पाहिजे. या बाबतींत साने गुरुजींचा आदर्श प्रत्येक मुलानें आपल्यासमोर ठेवावा. म्हणजे गरिबीतहि सुखाचा संसार करणें आई-बापांना शक्य होतें.

पाहुण्यांशीं कसें वागावें ?

आपल्या घरीं कोणी पाहुणे आल्यास त्यांच्याकडे आश्चर्याने पाहात राहणें बरें नव्हे. हंसतमुखानें त्यांचें स्वागत करून त्यांना बसावयास सांगावें आणि ते आल्याची वडीं आई-वडिलांना द्यावी. मोठीं माणसें घरीं नसल्यास आलेल्या व्यक्तीचें नांव, गांव, काम वगैरे एका कागदावर लिहून ठेवावें व तो कागद न विसरतां आई-वडिलांना द्यावा. नुसत्या स्मरणशक्तीवर विसंबून राहून नांव-गांव टिपून ठेवण्याचें टाळूं नये.

बाहेर जातांना कोणती काळजी घ्यावी ?

केव्हांहि बाहेर जातांना घरांतिल वडील मंडळींना सांगण्यास विसरूं नये. आपण कोठें जाणार व केव्हां परत येणार, याची कल्पना घरीं राहणाऱ्या व्यक्तीला असली पाहिजे. नाही तर घरच्या लोकांना निष्कारण काळजी लागून राहते. आपण बाहेर जायच्या वेळीं घरीं कोणी जबाबदार माणूस नसेल तर आपल्या जाण्या-येण्यासंबंधीं चिठी लिहून ती घरच्या गड्याजवळ किंवा मोलकरणीजवळ द्यावी. आपण घरीं परत येण्याची जी वेळ दिली असेल ती टळणार नाही, याची खबरदारी घ्यावी. सायंकाळीं खेळून अथवा फिरून सात वाजतां परत यावयाचें, असें एकदां ठरलें असेल तर सात वाजल्यानंतर एक मिनिटाहि आपण बाहेर राहिलों तर घरचीं माणसें काळजी करतात, याची जाणीव प्रत्येकाला असली पाहिजे.

आवाज चढवूं नये

आवाज चढविणें हें असभ्यपणाचें लक्षण समजलें जातें. आपलें म्हणणें शांतपणें व धिम्या आवाजांत सांगण्याची संवय प्रत्येकानें लावून घेतली पाहिजे. घरच्या मंडळींशीं बोलतांनाहि आवाज चढवूं नये, आवाज न चढवितांहि आपला राग व्यक्त करतां येतो, हें अनुभवानें कळून येईल. कांहीं मुलें आईंशीं बोलतांना अत्यंत उर्मटपणें बोलतात व आवाज चढवितात. अशा प्रकारें वागण्यानें आपण आपल्या आईचाच नव्हे, तर आपला स्वतःचाच अपमान करीत असतो, हें त्यांनीं ओळखलें पाहिजे.

रुग्णशुश्रूषा हा धर्म मानावा

घरीं कोणी आजारी असल्यास त्याच्या सेवा-शुश्रूषेत जास्तीत जास्त साह्य करण्याची पराकाष्ठा प्रत्येकानें केली पाहिजे. म्हणजे एकाच माणसावर कामाचें ओझे पडणार नाही.

कष्ट सहन करण्याची तयारी ठेवावी

कष्ट सहन करण्याची संवय जीवनामध्ये नेहमीं उपयुक्त ठरते. ही संवय आपण घरींच लावून घेतली पाहिजे. आपल्या गरीब आई-वडिलांना

शक्य त्या सर्व प्रकारें साह्य करण्याची जबाबदारी आपल्यावर आहे, याची जाणवि जीं मुलें ठेवतात व त्याप्रमाणें वागण्याचा कसोशीनें प्रयत्न करतात, त्यांना भावी जीवनांत अपयश येण्याची भीति नसते.

इतर लोक बोलत असतां मध्यें बोलूं नये

ज्या वेळीं मोठीं माणसें बोलत असतील त्या वेळीं लहान मुलांनीं, त्यांना विचारल्याशिवाय, मध्येंच बोलूं नये. आपलें महत्वाचें काम असलें तरी मोठ्या माणसांच्या बोलण्यांत अडथळा आणूं नये. तसेंच मोठीं माणसें जेथें बोलत असतील, तेथें इतरांनीं गोंगाट करूं नये.

त्याचप्रमाणें इतर लोक खासगी गोष्टी बोलत असतां दाराआडून चोखून त्यांचें बोलणें ऐकूं नये.

घराची स्वच्छता

घरांतिल व घराच्या आसपासच्या भागाची स्वच्छता ठेवणें हें घरांत राहणाऱ्या सर्वच व्यक्तींचें कर्तव्य असतें. म्हणून घरांत केरकचरा होणार नाही, हें प्रत्येकानें कटाक्षानें पाहिलें पाहिजे. कागदाचे कपटे, शेंगांची फोलकटे वगैरे इकडे-तिकडे न टाकतां हातासरशीं केराच्या टोपलींत टाकावीत. त्यांतूनहि केर होत असतोच. तो काढण्याची जबाबदारी फक्त मोलकरणीची किंवा घरांतिल बायकांची नसून, ज्याला सवड असेल त्यानें सफाईच्या कामीं प्रत्यक्ष हातभार लावला पाहिजे. बऱ्याच लोकांना आपल्या घरांतिल कचरा रस्त्यावर किंवा दुसऱ्याच्या परसांत फेकून देण्याची वाईट खोड असते. सुसंस्कृत नागरिकाला असें करणें शोभत नाही. त्यांतहि केळ्यांच्या किंवा आंब्याच्या साली रस्त्यावर टाकल्यास रस्त्यांतून जाणाऱ्यांना त्यापासून भयंकर धोका असतो. केळ्याच्या सालीवरून घसरून पडल्यामुळें हाड मोडून जन्माचा अधूपणा आल्याची कित्येक उदाहरणें आपल्याला दाखवून देतां येतील. म्हणून अशा प्रकारचा गुन्हा आपल्या हातून घडणार नाही, याची प्रत्येकानें खबरदारी घेतली पाहिजे. त्यांतूनहि एखादी चूक आपल्या हातून घडली तर ती आपण कबूल करावी आणि ज्याला त्या चुकीमुळें त्रास झाला असेल त्याची क्षमा मागावी, हेंच उचित होय.

लोकांकडून आणलेल्या वस्तु नीट परत कराव्यात

आपल्या देशांत लोकांना उधार-उसनवारीची भयंकर वाईट खोड आहे. आपणांला कोणत्या वस्तु लागतात, त्यांची नीट यादी करून त्या वेळच्या वेळीं आणण्याचें शिक्षणच जणूं आम्हांला मिळालेलें नाहीं. त्यामुळें ऐन वेळीं काम अडलें कीं आपण शेजाऱ्या-पाजाऱ्यांकडून वस्तु मागून आणतो. त्यांमध्ये दमडीच्या मिरच्या-कोथिंबिरीपासून शेंकडों रुपयांच्या सोन्याचांदीच्या दागिन्यांपर्यंत सर्व प्रकारच्या वस्तु असतात. शिवाय एकदां आणलेली वस्तु व्यवस्थितपणें परत करण्याची खबरदारी फारच थोडे लोक घेतात. ती वस्तु तशीच पडून राहते आणि कधीं कधीं खराबहि होते. लहानसहान वस्तु तर जणुं परत न करण्याच्या इराद्यानेंच नेल्या जातात. अशा शेजाऱ्यांना स्पष्टपणें नकार देणेंच योग्य. कांहीं श्रीमंत लोकहि वृत्तपत्रें अथवा पुस्तकें स्वतः विकत न घेतां इतरांकडून मागून आणतात व चुरगळलेल्या स्थितींत पन्नास वेळां मागितल्यानंतर परत करतात. आपली ही जुनी खोड आतां गेलीच पाहिजे.

जिभेवर ताबा ठेवावा

जगांतील अधिकांश दुःखांचें मूळ कारण जीभ ही असते. जिभेचे दोन प्रकार : एक भोजन करणारी व दुसरी बोलणारी. भोजन करणाऱ्या जिभेवर ताबा ठेवल्यास अपचन होऊन आजारी पडण्याची भीति उरत नाहीं. बोलणाऱ्या जिभेवर ताबा ठेवल्यास जगांतील अर्धी-अधिक भांडणें टळतील व कटुता नाहींशी होईल. आपल्या मनांतील विचार भडक भाषेंत मांडणाऱ्या लोकांचीं इतरांशीं नेहमींच भांडणें होतात. जेथें गोड शब्दांनीं काम होण्यासारखें असेल, तेथें कटु शब्दांचा वापर कधींहि करूं नये.

मोठ्या माणसांसाठीं

लहान मुलांना सुसंस्कृत बनविण्याची जबाबदारी वडील माणसांवरच असते. याची जाणीव प्रत्येक प्रौढ व्यक्तीला असली पाहिजे. आपणच बेशिस्तपणें वागलों, तर मुलांना शिस्त लावतां येणार नाहीं, हें त्यांनीं

ओळखलें पाहिजे. आपली वागणूक खालीलप्रमाणें असते का ? जरा ताडून पाहा.

मुलांचे फाजील लाड करूं नयेत. वेळच्या वेळीं व व्यवस्थितपणें काम करण्याची संवय मुलांना लागेल याची खबरदारी पालकांनीं घेतली पाहिजे. खाण्या-पिण्याच्या बाबतींत एखादे वेळीं मुलांनीं हट्ट केल्यास तो चालवून घ्यावा. (अर्थात् आरोग्याला हानिकारक असलेली कोणतीच गोष्ट ऐकली जाणार नाही, याची कल्पना मुलांना पहिल्यापासूनच देण्यांत यावी.) अभ्यास, खेळ, इतर वागणूक या बाबतींत मात्र लाड चालूं देऊं नयेत.

जबाबदार व प्रतिष्ठित माता-पित्यांना शोभेल असेंच आपलें वर्तन ठेवावें. उच्छृंखलपणा अथवा उलटूपणा यांचा थोडाहि भास आपल्या वर्तनांतून व्यक्त होणार नाही, याची काळजी आईबापांनीं सतत बाळगली पाहिजे. नाही तर मुलांवर त्यांचा मुळींच बचक राहणार नाही.

मुलांना योग्य वेळीं पुरेसें प्रोत्साहन मिळालें नाही, तर त्यांचा उत्साह मंदावतो. म्हणून सर्व पालकांनीं आपल्या मुलांच्या योग्य त्या गुणांची कदर करून त्यांना प्रोत्साहन देण्यास मार्गेंपुढें पाहूं नये. मुलांनै शालेंत, खेळांत किंवा अन्य क्षेत्रांत प्रावीण्य मिळविलें असल्यास खुल्या दिलानें चार-चौघांसमक्ष त्यांचें कौतुक करावें. मात्र या कौतुकाचा परिणाम मुलगा लाडावण्यांत होणार नाही, याची खबरदारी घ्यावी.

वडील माणसांनीं लहान मुलांसमोर इतर लोकांची टिंगल-निंदा करूं नये. कारण अशा प्रकारें निंदा करणें हें अयोग्य नाही; असा त्यायोगें मुलांचा गैरसमज होतो व मग तींही त्यांत भाग घेऊं लागतात.

अनुकरण करणें हा मुलांचा स्वभाव-धर्म आहे. किंबहुना अनुकरणाच्या द्वारेच तीं संस्कृतीचें शिक्षण मिळवीत असतात. म्हणून मुलांनीं सुसंस्कृत व्हावें, असें आईबापांना अथवा वडीलधाऱ्या मंडळींना वाटत असेल— व त्यांना तसें वाटलेंच पाहिजे—तर मुलांना सुसंस्कृत बनण्याची प्रेरणा मिळेल, असेंच आचरण त्यांनीं स्वतः ठेवलें पाहिजे. ज्या गोष्टी मुलांनीं करूं नयेत, असें आईबापांना वाटत असेल, त्या गोष्टींपासून त्यांनीं स्वतः आलिप्त राहिलें पाहिजे. निदान मुलांच्या देखत तरी त्या करूं नयेत. जो

बाप मुलांच्या देखत निःशंकपणें विड्या फुंकतो, त्याच्या मुलांना धूम्रपान आरोग्याला हानिकारक व सांस्कृतिक दृष्ट्या हीन दर्जाचें आहे, ही गोष्ट कधींच पटणार नाही. जी आई मुलांच्या देखत लांड्यालबाड्या व भांड-कुदळपणा करीत असेल, तिच्या मुलांना सत्याचरणाचे व मिळूनमिसळून वागण्याचे धडे कसे मिळणार ?

मोठ्या माणसांनीं-विशेषतः पतिपत्नींनीं-आपसांतील मतभेदांची चर्चा किंवा आरोप-प्रत्यारोप लहान मुलांसमोर करूं नयेत. आपल्या आई-बापांचीं मनं एकमेकांविषयीं निर्मळ नाहींत, ही गोष्ट मुलांच्या लक्षांत आल्यास त्यांना भयंकर धक्का बसतो व आईबापांविषयींचा आदर त्यांच्या मनांत राहत नाही. या दृष्टीनें वैवाहिक जीवनांतील चारित्र्याला व निष्ठेला विशेष महत्त्व आहे. ज्या पाश्चात्य राष्ट्रांत ही निष्ठा कमी झाली आहे, तेथें मुलांच्या शीलचारित्र्याला फार मोठा धोका उत्पन्न झाला आहे, ही गोष्ट पाश्चात्यांचें अनुकरण करणाऱ्यांनीं लक्षांत ठेवावी.

पेइंग गेस्टनीं कसें वागावें ?

अलीकडे शहरांतून पेइंग गेस्ट ठेवण्याची प्रथा वाढूं लागलेली आहे. जेवण्याखाण्याचे व राहण्याचे पैसे देऊन एखाद्याच्या घरीं घरच्याच माणसाप्रमाणें राहणें अशा स्वरूपाची ती प्रथा आहे. त्यामुळें त्यांनीं व त्यांच्याशीं घरच्या माणसांनीं कसें वागावें, याची कल्पना असणें आवश्यक आहे. त्या बाबतींत पुढील कांहीं नियम सुचवितां येतील :

पेइंग गेस्ट म्हणून एखाद्याला घरीं ठेवतांना त्याचा सामाजिक दर्जा लक्षांत घ्यावा. शक्य तर समान दर्जाच्या व्यक्तींनाच पेइंग गेस्ट म्हणून स्वीकारावें व पेइंग गेस्टनेंही शक्य तर आपल्या दर्जाचाच यजमान शोधावा, म्हणजे दोघांचीहि ओढाताण होत नाही. पेइंग गेस्ट आर्थिक व सामाजिक दृष्ट्या वरच्या दर्जाचा असल्यास त्याला गरिबींत राहणें आवडणार नाही व यजमानालाहि त्याला गरिबींत ठेवण्याचा संकोच वाटेल.

आपल्या आवडी-निवडी ज्यांच्याशीं जमतील, असेच पेइंग गेस्ट व यजमान निवडावेत.

पेइंग गेस्ट व यजमान-कुटुंब यांचे संबंध केवळ गिऱ्हाईक व खाणा-वळवाला अशा पद्धतीचे नसून घरगुती स्वरूपाचे असतात. म्हणून पेइंग

गेस्टनें यजमान कुटुंबाकडे खाणावळीच्या दृष्टीनें पाहूं नये. जेवणाची जी वेळ ठरलेली असेल त्या वेळीं न चुकतां हजर राहावें. कांहीं कारणामुळे एखाद्या दिवशीं सर्वांबरोबर जेवावयास येणें शक्य नसेल, तर तसें आधीं कळवून ठेवावें. कधीं ऐन वेळीं उशीर झाला, तर त्याबद्दल दिलगिरी प्रदर्शित करावी.

पेइंग गेस्टनें रात्री-अपरात्री बाहेर राहूं नये. कांहीं विशेष कारणासाठीं बाहेर राहावें लागणार असेल, तर आधीं घरमालकाची परवानगी काढून ठेवावी. यजमान कुटुंबांतील लोकांना अपरात्री उठून दार उघडावें लागणार नाही, याची खबरदारी घ्यावी.

ज्या कुटुंबांत पेइंग गेस्ट राहत असेल, त्यांतील खासगी गोष्टी कोठेंहि बाहेर बोलूं नयेत. त्या कुटुंबाची बदनामी ही आपली स्वतःचीच बदनामी आहे, असें पेइंग गेस्टनें समजलें पाहिजे.

यजमान कुटुंबांतील तरुण मुलींशीं पेइंग गेस्टनें फाजील सलगी करूं नये. ज्या योगें आपसांतील मोकळेपणाला बाध येईल, अशा प्रकारचें वर्तन पेइंग गेस्टनें किंवा कुटुंबांतील लोकांनीं करूं नये.

टीप : पेइंग गेस्टांच्या बाबतींत जें कांहीं विवेचन वर करण्यांत आलेलें आहे तेंच थोड्याफार फरकानें वार लावून जेवणाच्या व दुसऱ्यांच्या घरीं राहणाऱ्या विद्यार्थ्यांनाहि लागू पडतें. म्हणून त्यांच्यासाठीं स्वतंत्र विवेचन करण्यांत आलेलें नाही.

नोकरांशीं कसें वागावें ?

आदर्श समाजामध्ये कोणी कोणाचा नोकर असणार नाही व कोणी कोणाचा मालक असणार नाही. परंतु जोपर्यंत अशी आदर्श समाज-व्यवस्था अस्तित्वांत येत नाही, तोपर्यंत मालक व नोकर यांचे संबंध जितके प्रेमाचे व आत्मीयतेचे राखतां येतील, तेवढे राखण्याचा मालक व नोकर या दोघांनींही प्रयत्न केला पाहिजे. यांपैकी मालक हा नोकरापेक्षा अधिक सुशिक्षित, सुसंस्कृत व समजदार असला पाहिजे, अशी अपेक्षा असते. म्हणून मालकानें नोकरांशीं कसें वागावें, यासंबंधींचे कांहीं नियम आजपर्यंतच्या अनुभवानें बनलेले आहेत. ते आपण कितपत अमलांत आणतां तें पाहा.

नोकरानें आपल्याशीं अदवीनें वागावें अशी मालकाची अपेक्षा असेल, तर त्यानें नोकराशीं सौजन्यानें वागलें पाहिजे. अरेरावीनें वागल्यामुळें नोकरांच्या मनांत कटुताच निर्माण होते आणि मग संधि सांपडतांच ते मालकाशीं उद्धटपणें वागून नोकरांवर लाथ मारून निघून जातात.

याचा अर्थ नोकराशीं फाजील पडतें घेऊन त्याला डोकीवर चढवून ठेवावें असा मात्र नाही. नोकराशीं इतकाच मोकळेपणा ठेवावा कीं, ज्यायोगें त्याच्या स्वाभिमानाला धक्का लागणार नाही. परंतु मालकानें त्याच्या कक्षांतहि जाऊं नये.

इतर लोकांशीं लबाडीनें किंवा अनीतीनें वागण्यांत नोकरांचें साह्य घेऊं नये. तसें केल्यास नोकर मालकाचें पाणी ओळखतात व मग तोहि मालकाशीं लबाडीनें व अनीतीनें वागण्यास मार्गेंपुढें पाहत नाहींत.

नोकरांचा पगार वेळच्या वेळीं द्यावा. त्यांच्या अडीअडचणींच्या वेळीं आर्थिक व अन्य साह्य द्यावें. त्यांच्या मुलाबाळांची प्रेमानें चौकशी करावी. त्यांच्या मुलांच्या शिक्षणासाठीं आवश्यक ती मदत द्यावी.

नोकरांच्या प्रामाणिकपणाविषयीं खात्री पटेपर्यंत त्यांच्यावर संपूर्ण विश्वास टाकूं नये. परंतु त्याचबरोबर त्यांच्याविषयीं अविश्वासहि दाखवूं नये. योग्य ती खबरदारी घेऊन सावधपणें त्यांच्यावर विश्वास टाकीत जावें.

कांहीं नोकरांमुळें घरांतील मुलांना घाणेरड्या संवयी लागतात व नको असलेल्या गोष्टी अवेळीं कळतात. या बाबतींत नोकरांवर नीट लक्ष ठेवावें.

शाळेंत व कॉलेजांत

जग ही एक मोठी शाळाच आहे. तेथे आपण दर क्षणाला नवनवीन गोष्टी शिकत असतो व शिकवीत असतो. या शाळेंत यशस्वी व्हावयाचे असेल तर लहानपणीच्या शाळेंत त्याचे धडे गिरविले पाहिजेत. आपल्या शालेय जीवनांत लोकप्रिय व यशस्वी होणारीं मुले भावी आयुष्यांतहि लोकप्रिय व यशस्वी होतात. शाळेंत लावून घेतलेल्या संवयी पुढील जीवनांत फार उपयोगी पडतात. म्हणून शाळेंत असतांना चांगल्या संवयी लावून घेण्याचा आपण हेतुपूर्वक प्रयत्न केला पाहिजे. हीच गोष्ट मोठ्या प्रमाणांत कॉलेजजीवनालाहि लागू पडते. प्रत्यक्ष जीवनाच्या क्षेत्रांत पडल्यानंतर मुलगा किंवा मुलगी काय कर्तव्यगारी दाखविणार, याची कल्पना त्याच्या किंवा तिच्या कॉलेजांतिल वागणुकीवरून सहज येऊं शकते.

वक्तशीरपणा

शाळा-कॉलेजांत ज्या एका गुणाचे अत्यंत प्रकर्षाने शिक्षण मिळते किंवा मिळाले पाहिजे, तो म्हणजे वक्तशीरपणा हा होय. एके काळीं पौरात्य देशांत वक्तशीरपणा नव्हताच. पाश्चात्यांच्या संपर्काने आपल्याला लाभलेली ती एक मोठी देणगी आहे. तिचे महत्त्व आतां आपल्या लक्षांत

आलेलें आहे. जीवनामध्ये शिस्तबद्धता आली नाही तर माणसाचें कर्तृत्व वायां जातें. या शिस्तबद्धतेचा प्राण म्हणून वक्तशीरपणाकडे बोट दाखवितां येईल. कोणतीहि गोष्ट वेळच्या वेळीं करणें याचा अर्थ वक्तशीरपणा. शाळा सुरू होण्याच्या आधीं पांच मिनिटें नियमितपणें हजर राहणारा मुलगा गाडी सुटण्याच्या पूर्वीं अर्धी तास नेहमींच हजर राहिल. आणि मग गाडी चुकण्याचा प्रसंग त्याच्या आयुष्यांत कधींच येणार नाही. नेपोलियन बोनापार्टचा द्राफ्तगारच्या लढाईत पराभव करणारा ब्रिटिश सेनापति लॉर्ड नेल्सन नेहमीं म्हणत असे कीं, "I have always been a quarter of an hour before my time and it has made a man of me." (कोणत्याहि कामांत मी वेळेपूर्वीं पंधरा मिनिटें हजर राहत असतो. माझ्या यशाची गुरुकिल्ली हीच होय.)

शाळेंत वेळेवर हजर राहणें, मधल्या सुटीनंतर तासाला वेळेवर येणें, एका वर्गांतून दुसऱ्या वर्गांत (चित्रकला, सायन्स, वगैरेंच्या तासांसाठीं) जातांना रेंगाळून वेळ वायां न घालविणें वगैरे चांगल्या संवयी लागल्या तर मोठेपणीं वेळच्या वेळीं कचेरीला जाणें, भेटीच्या वेळां पाळणें, वगैरे गोष्टी कठीण जात नाहीत. भावी आयुष्यांतलि यशाचा फार मोठा वांटो वक्तशीरपणाकडे जातो हें विसरूं नये.

संघ-जीवनाची शिकवण

मनुष्य हा समाजप्रिय प्राणी आहे, असें म्हटलें जातें. याचा अर्थ सामुदायिकपणें जीवन जगण्याची कला माणसानें विकसित केलेली आहे. भावी जीवनामध्ये माणसाला यशस्वी व्हावयाचें असेल तर त्यानें संघजीवनाचे धडे शाळेंत असतांनाच गिरविले पाहिजेत. बालवीर चळवळ, खेळ, मनोरंजनाचे कार्यक्रम वगैरेंच्या द्वारे मुलांना संघजीवनाचा अनुभव घेतां येतो. त्याचा त्यांनीं भरपूर फायदा करून घेतला पाहिजे.

उत्तम मित्रांचा संघ

शाळा-कॉलेजांतलि मैत्रीच्या सुखद स्मृति पुढील आयुष्यांत एक अमोल ठेवा बनून राहतात. म्हणून शिकत असतांना जास्तीत जास्त व उत्कृष्ट

मित्र मिळविण्याचा प्रयत्न करावा. त्यासाठी आपल्याला थोडीफार झीज सोसावी लागली तरी मार्गेपुढें पाहूं नये.

शाळेंत किंवा कॉलेजांत शिस्त राहण्याच्या दृष्टीनें पुढील गोष्टींवर विशेष लक्ष द्यावें :

वर्गांत प्रवेश करतांना 'गुरुजी, मी आंत येऊं का?' असें नम्रपणें विचारून गुरुजींनीं परवानगी दिल्यानंतरच आंत जावें.

वर्गांत जातांना किंवा बाहेर पडतांना पावलांचा फांजील आवाज होऊं देऊं नये. त्यायोगें इतर वर्गातील विद्यार्थ्यांना त्रास होण्याचा संभव असतो. व्हरांड्यांतून धांवत जाऊं नये.

मोठ्यानें आवाज करूं नये. गोंगाटामुळें शाळेचें गांभीर्य नष्ट होतें आणि शाळा व मासळी बाजार यांत फरक उरत नाही.

इमारतीच्या भिंती, फर्निचर वगैरे ठिकाणीं कांहींहि लिहूं नये. डेस्कांवर नांवें किंवा चित्रे कोरण्याची घाणेरडी संवय पुष्कळांना असते. मुलांनीं या संवयीपासून दूर राहावें.

वर्ग सुरू झाल्याची घंटा होतांच वर्गांत जाऊन शांतपणें बसावें व शिक्षक येतांच उठून उभें राहावें. शिक्षकांनीं 'बसा' म्हणून सांगितल्यावर खाली बसावें.

वर्ग चालू असतांना शिक्षकांच्या शिकविण्याकडे एकाग्रपणें लक्ष द्यावें. जीं मुलें वर्गांत लक्ष देतात, तीं सहसा नापास होत नाहींत. वर्गांत टिवल्याबावल्या करणें किंवा शिक्षकांची दिंगलटवाळी करणें म्हणजे स्वतःच्या हातानें आपल्या पायावर धोंडा मारून घेण्यासारखें आहे. शिक्षक सांगत असलेली एखादी गोष्ट आपल्याला कळली नाही किंवा घटली नाही, तर हात वर करून शिक्षकांचें लक्ष वेधून घ्यावें आणि त्यांनीं परवानगी दिल्यावर उठून, व्यवस्थित उभें राहून जें कांहीं विचारावयाचें किंवा सांगावयाचें असेल तें सांगावें. एखादी गोष्ट कळली नसेल तर ती कळली नाही म्हणून सांगण्यास कचरूं नये. मात्र तसें सांगतांना उर्मटपणानें वागूं नये. नम्रपणा कधींहि वायां जात नाही.

शिक्षकांनीं ज्या भाषेंत प्रश्न विचारला असेल, त्याच भाषेंत उत्तर द्यावें. बोलतांना शब्दांचा उच्चार स्पष्ट करावा!

वर्गामध्ये टिपणें (नोट्स) घेण्यांत आळस करूं नये. कारण या टिपणांच्या साहाय्याने अभ्यास फार जलद होऊं शकतो.

वर्गामध्ये टाळ्या वाजविणें किंवा डेस्क बडविणें हें अत्यंत अयोग्य आहे. वर्गाची शांतता-भंग होईल, असें कोणतेंहि कृत्य करूं नये.

नवीन आलेल्या शिक्षकांशीं शक्य त्या मार्गानें सहकार्य करावें. शिक्षकांसंबंधींचा आदर आपल्या वागण्यांतून व बोलण्यांतून व्यक्त होईल, अशी खबरदारी घ्यावी.

शिक्षकांशीं किंवा मुख्याध्यापकांशीं बोलतांना सरळ ताठ उभें राहावें व नम्र स्वरांत बोलावें.

तास संपल्यानंतर वर्गांतून बाहेर पडण्याकरितां घाई करूं नये. प्रथम शिक्षकांना-प्राध्यापकांना जाऊं द्यावें, नंतर मुलांनीं जावें आणि शेवटीं मुलांनीं जावें.

विद्यार्थीजीवन यशस्वीं कसें होईल ?

विद्यार्थीजीवनाचें यश हें भावी जीवनाच्या यशाचें गमक, किंवाहुना भावी जीवनाच्या यशोमंदिराचा तो पाया असतो. म्हणून शाळा-कॉलेजांतील जीवन यशस्वी करण्याचा सतत प्रयत्न प्रत्येकानें केला पाहिजे.

निदान वयाला पंचवीस वर्षे पूर्ण होईपर्यंत आपल्याला विद्यार्जनच करावयाचें आहे, असा संकल्प प्रत्येकानें केला पाहिजे. त्या अवधींत लग्न, राजकारण, समाजकारण वगैरे बाबतींत त्यानें स्वतःला गुरफटून घेऊं नये. पुढील पंचाहत्तर वर्षांना पुरेल एवढी शारीरिक, मानसिक व बौद्धिक शिदोरी या पंचवीस वर्षांत जमवावयाची असते, याची जाणवि प्रत्येकानें ठेवल्यास शक्तीचा पुष्कळच अपव्यय वांचेल. या दृष्टीनें कांहीं सूचना :

मधल्या सुटींत रस्त्यावरील उघडे पदार्थ विकत घेऊन खाण्याची संवय शहरांमध्ये पुष्कळच बोकळलेली आहे. ही संवय आरोग्याला हानिकारक आहे. ती आपल्याला लागणार नाही, अशी काळजी प्रथम-पासूनच घ्यावी.

वर्गांतलि दुर्वर्तनी मुलांची संगत टाळून हुशार व सुसंस्कृत मुलांशी मैत्री करण्याचा प्रयत्न करावा.

खेळ, चित्रकला, हस्तकला, सहली वगैरे अभ्यासाव्यतिरिक्त इतर ज्या ज्या गोष्टी शाळेंत चालू असतील, त्यांपैकी आपल्या आवडीच्या गोष्टींत मनापासून भाग घ्यावा व अभ्यासावरील लक्ष उडू न देतां त्या गोष्टींत प्रावीण्य मिळवावें.

राजकीय पक्ष व संघटना यांपासून चार हात दूर राहावें. मात्र त्यांच्या तत्त्वज्ञानांचा तटस्थपणें अभ्यास करण्यास हरकत असू नये.

गरीब विद्यार्थ्यांची हेटाळणी करूं नये; उलट त्यांना सर्वांतोपरी साह्य करण्याचा प्रयत्न करावा. जे विद्यार्थी अभ्यासांत हुशार असतात, त्यांच्या हुशारीचा फायदा अवश्य घ्यावा.

विद्यार्थ्यांनीं पान-सुपारी खाऊं नये. आपल्या शिक्षकांसमोर जातांना विद्यार्थ्यांनीं आपलें तोंड स्वच्छ ठेवावें. पान, सुपारी किंवा चॉकलेट चघळीत वरिष्ठांसमोर जाणें म्हणजे वरिष्ठांचा अपमान करणें होय.

शाळा सुटल्यानंतर विद्यार्थ्यांनीं परस्पर कोठेंहि जाऊं नये. तसें कोठें जावयाचें असल्यास आधींच घरीं सांगून घरच्या लोकांची परवानगी घेऊन ठेवावी.

एखाद्या विशिष्ट विद्यार्थ्यांची मैत्री न करण्याबद्दल घरच्या लोकांनीं बजावलें असल्यास विद्यार्थ्यांनीं त्याचें उल्लंघन करूं नये. पुष्कळ वेळां आपल्याला मुलांची पारख होत नाही व आपण दुर्वर्तनी मुलांच्या तावडींत सांपडतो. म्हणून या बाबतींत पालकांची आज्ञा काटेकोरपणें पाळावी.

हॉटेलांत खाण्याचा मोह विद्यार्थ्यांनीं कटाक्षानें टाळावा. कारण हॉटेलांत जाण्याच्या संवयीमुळें पैशाचा अपव्यय तर होतोच, पण आरोग्याचाहि नाश होतो. शिवाय एकदां हॉटेलांत जाण्याची संवय लागली कीं अभक्ष्य-भक्षण व अपेय-पान करण्याचा मोह होतो. पुष्कळ मुलें सिगारेट ओढण्याचें व्यसन हॉटेलांतच लावून घेतात.

तोंडांत बोटें घालणें, नखें कुरतडणें, नाकांत बोटें घालणें वगैरे संवयी गलिच्छपणाच्या व असभ्यपणाच्या द्योतक आहेत. त्या आपल्याला न लागतील अशी खबरदारी विद्यार्थ्यांनीं बालपणींच घेतली पाहिजे.

एखाद्याला बोलावतांना किंवा एखाद्याचा उल्लेख करतांना त्याचें नांव विकृत करण्याची संवय पुष्कळांना असते. उदाहरणार्थ 'प्रकाश' चें पक्या, 'बाबू' चें 'बाब्या', 'गोखले' चें 'गोखल्या', 'काळे' चें 'काळ्या' वगैरे. असें करणें असभ्यपणाचें आहे. कांहीं लोक मैत्रीची घनिष्टता व्यक्त करण्यासाठीं किंवा जवळीक दाखविण्यासाठींहि असें बोलतात. पण तें चूक आहे. मैत्री, प्रेम वगैरे व्यक्त करण्याचे इतर अनेक मार्ग आहेत. त्याकरितां नांवें विकृत करण्याची मुळींच गरज नाहीं.

क्रीडांगणावर

जग ही एक मोठी रंगभूमि असून माणसें ही त्या रंगभूमी-वरील पात्रे आहेत व प्रत्येक जण आपापल्या कुवतीप्रमाणे अभिनय करून मृत्यूच्या पडद्याआड निघून जातो, असें कांहीं लोक समजतात. पण मला असें वाटतें कीं, जग हें एक मोठें क्रीडांगण असून माणसें ही त्या क्रीडांगणावरील खेळाडू आहेत. प्रत्येक खेळाडू आपापल्या कुवतीप्रमाणे आपापला खेळ खेळतो. कधी तो लौकर वाद होतो, तर कधी भारतरत्न आपणासाहेबांप्रमाणे शंभरी ओलांडतो -- 'सेंचरी' काढतो ! अर्थात् प्रत्येकाचे घ्येय सेंचरी किंवा शतक गांठणे हेंच असलें तरी तें कांहीं सर्वांनाच साधत नाही. पण त्यामुळे खरे खेळाडू हिंमत सोडीत नाहीत. जेवढा कांहीं वेळ त्यांना मिळतो, त्या थोड्याशा अवधींतहि ते आपल्या बुद्धीची, शक्तीची, प्रतिभेची, कर्तृत्वाची चमक दाखवून अन्तर्धान पावतात. सामान्य प्रतीच्या माणसाला शेंकडों वर्षे जगूनहि जें कार्य करून दाखवितां येणार नाही, तें शंकराचार्य, ज्ञानेश्वर यांच्यासारखे महापुरुष अल्पवयांतहि करून दाखवितात व जगाला थक्क करून सोडतात.

पण मला वाटतें, ही प्रतिभा, हें कर्तृत्व, हा पराक्रम जरी प्रत्येक व्यक्तीला

साध्य होण्यासारखा नसला तरी एक गोष्ट अशी आहे की, जी मनांत आणल्यास प्रत्येक व्यक्तीला साध्य करून घेतां येईल व तिच्यामुळे सहारासारख्या वैराण जीवनाला नंदनवनाचें स्वरूप प्राप्त करून देतां येईल.

ती गोष्ट म्हणजे खिलाडूपणा ! खिलाडूपणा अंगीं असेल तर आयुष्यांतील पराभव आपणांला हंसत हंसत स्वीकारतां येतील व नवीन विजयांसाठीं प्रयत्न करण्यास प्रोत्साहन मिळेल. कारण खिलाडूपणा याचा अर्थच आपली हार मोकळ्या मनानें न कुरकुरतां कबूल करणें व विजयी खेळाडूंचें मनापासून अभिनंदन करणें. जो माणूस अशा प्रकारचा खिलाडूपणा दाखवील, तो सदैव लोकप्रियच राहील.

हा खिलाडूपणा अंगीं बाणविण्याचें ठिकाण म्हणजे क्रीडांगण. क्रीडांगणावर वावरतांना व खेळतांना आदर्श खेळाडू नेहमींच खालील नियमांचें पालन करतांना दिसतात.

पाऊस, प्रवास, आजारपण, वगैरे कांहीं अपरिहार्य कारणें वगळल्यास बाकी प्रत्येक दिवशीं नियमितपणें क्रीडांगणावर हजर राहावें. अर्थात् शाळा-कॉलेजच्या अभ्यासाच्या वेळीं क्रीडांगणावर पाऊल टाकतां कामा नये, ही गोष्ट नव्यानें सांगितली पाहिजे असें नाही.

आपल्याला जो खेळ आवडेल तो मन लावून खेळावा. भांडण-तंटा किंवा फसवाफसवी यांना थारा देऊं नये.

अभ्यासाप्रमाणें खेळाच्या वेळीं खेळांतहि मन केंद्रित करावें. त्या खेळांत आपल्याला प्रावीण्य मिळवावयाचें आहे, ही गोष्ट विसरूं नये.

खेळतांना आपली कांहीं चूक झाल्यास ती खुल्या दिलानें कबूल करावी.

पंच किंवा अंपायर जो निर्णय देईल, तो ताबडतोब मान्य करावा. त्याचा निर्णय चुकीचा असला किंवा आपल्याला मान्य नसला तरी त्या वेळीं तें तें त्याच्याशीं भांडत बसूं नये. खेळ संपल्यावर त्याची चूक त्याला दाखवून द्यावी; किंवा आपली गैरसमजूत किंवा चूक असेल तर सुधारून घ्यावी.

खेळत असतां आपल्या मनावरील तावा जाऊं देऊं नये. इतरांच्या

चुकीमुळें स्वतः भडकून जाणें याचा अर्थ आपण आपला पराभव कबूल करणें होय. कारण त्या स्थितींत तुम्हांला भडकविणें एवढेंच काम प्रतिस्पर्ध्याला करावें लागेल. म्हणून कोणत्याहि परिस्थितींत मन शांत ठेवून, आवाज न चढवितां वागावें व बोलावें.

आपला पराभव हंसतमुखानें स्वीकारावा आणि प्रतिस्पर्ध्यांचें त्याच्या जयाबद्दल अभिनंदन करावें. आपला जय झाल्यास तो नम्रपणें स्वीकारावा. फाजील बडबड करून किंवा बढाई मारून प्रतिस्पर्ध्यांचें मन दुखवूं नये, उलट पराभूत खेळाडूंच्या खेळाची तारीफ करून त्यांच्या मनांत पराजयाचें शल्य उरणार नाही, अशीच आपली कृति व उक्ति असावी. यालाच खिलाडू वृत्ति म्हणतात. सर्वांना चांगला खेळाडू होतां येईलच असें नाही, पण चांगला 'खिलाडू' मात्र प्रत्येकाला होतां येईल.

आपल्या संघाचा-टीमचा-कप्तान हा आपला पुढारी, नेता आहे, ही गोष्ट मनांत सदैव बाळगावी. त्याच्या आज्ञेचें उल्लंघन करूं नये. कप्तानानेंहि आपल्यावरील जबाबदारी ओळखून वागावें. हुकूमशाहीचा परिणाम फाटाफुटींत होतो, हें जाणून जास्तीत जास्त खेळीमेळीनें वागावें.

क्लबांत

आपल्या देशामध्ये शहरांतून सायंकाळचा वेळ आनंदांत घालविण्याकरितां पाश्चात्यांच्या धर्तीवर क्लब किंवा मंडळें स्थापन करण्यांत आलेली आहेत. क्लब ही संस्था आपल्याला नवीन असल्यामुळें तेथें कसें वागावें, याची नीट कल्पना आपल्याला नसते. त्यामुळें पुष्कळ वेळां आपल्या हातून चुका किंवा हास्यास्पद गोष्टी घडतात. त्या टाळण्याकरितां ज्या क्लबांत जावयाचें, त्या क्लबाचे नियम आपण आधीं व्यवस्थित समजावून घेतले पाहिजेत.

क्लब कसा निवडावा ?

क्लबाचे मुख्यतः दोन प्रकार असतात : (१) कांहीं विशिष्ट हेतु, ध्येय यांच्या कार्यासाठीं झटणारे व मर्यादित सभासदांस प्रवेश देणारे व (२) सर्वांना खुले असणारे. कांहीं क्लब विशिष्ट दर्जाच्या लोकांसाठींच असतात. कांहीं डॉक्टरांचे असतात, कांहीं वकिलांचे असतात, कांहीं कारकुनांचे असतात, तर कांहीं मास्तरांचे असतात. अशा क्लबांत त्या त्या दर्जाचे लोक जातात. त्यांना त्यांत अडचण वाटत नाही; परंतु कांहीं क्लब सर्वांना खुले असतात. अशा प्रकारच्या क्लबांतून निवड करतांना काळजी घ्यावी

लागते. ज्या क्लबांत आपण जाऊं, तेथें आपल्याला संकोच वाटतां कामा नये. पाण्याबाहेर पडलेल्या माशासारखी आपली स्थिति होतां कामा नये. कारण आपण जर त्या क्लबांत समरस होऊं शकलों नाहीं, त्यापासून आपल्याला आनंद मिळूं शकला नाहीं, तर तो आपल्या पैशाचा अप-व्ययच म्हणावा लागेल. म्हणून क्लब निवडतांना विशेष सावधगिरी बाळगली पाहिजे.

कलबाच्या नुसत्या नांवावर किंवा तेथें जमणाऱ्या बड्या बड्या लोकांच्या नांवांवर जाऊं नये. बड्या लोकांच्या बरोबर राहिल्यानें लोक आपल्याला बडा समजतील, ही कल्पना भ्रामक आहे. आपलें मोठेंपण हें आपल्या कर्तृत्वावर अवलंबून असतें; तें इतरांच्या द्येनें मिळत नसतें. ज्या क्लबांतील लोक आपल्याशीं बरोवरीच्या नात्यानें वागूं शकतील, आपल्या जीवनांत रस घेऊं शकतील, आपल्याशीं मिळूनमिसळून वागण्यांत ज्यांना कमीपणा वाटणार नाहीं, अशा क्लबांतच आपण नांव नोंदवावें.

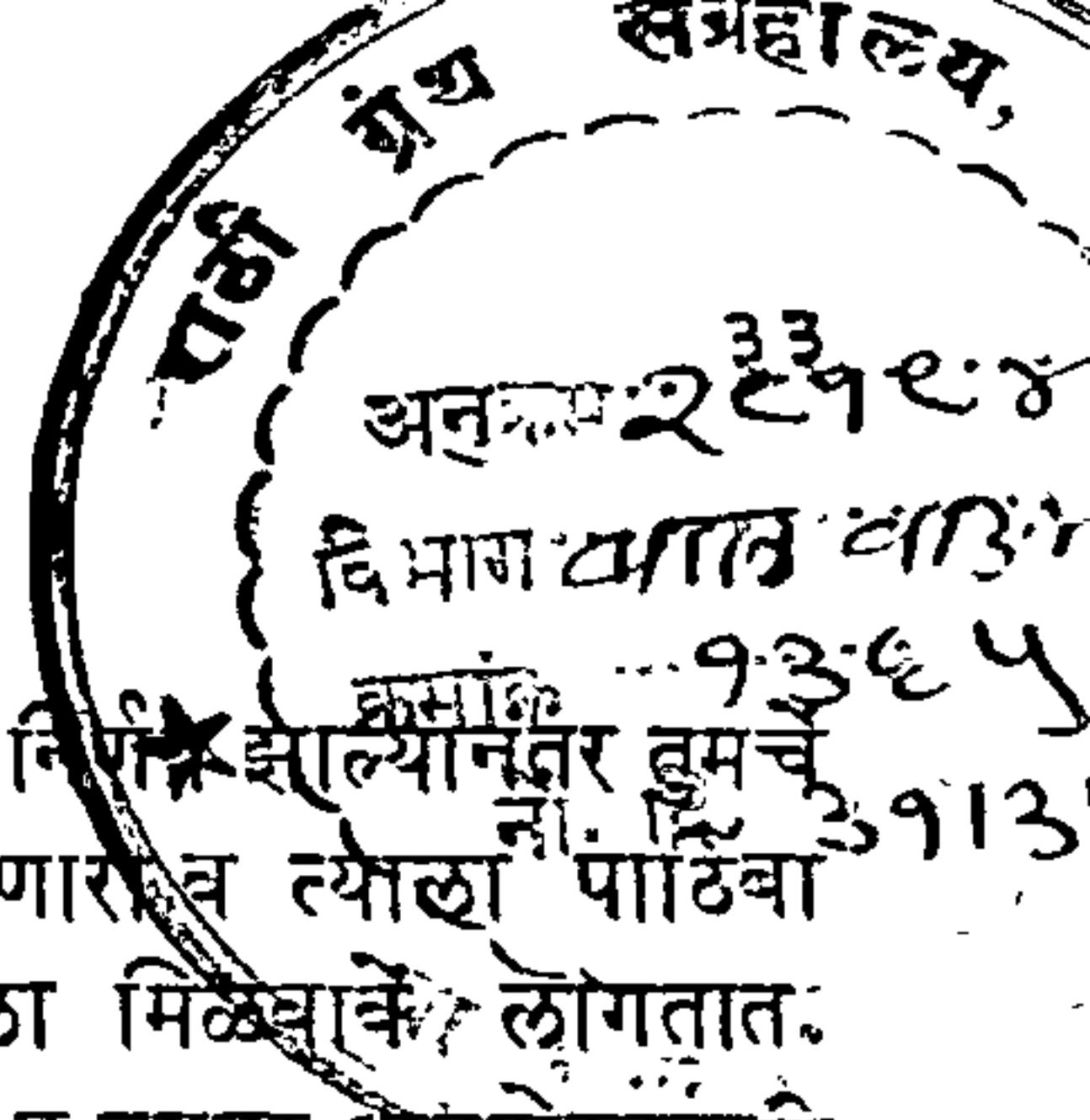
आर्थिक बाब महत्त्वाची

आजच्या जमान्यांत अर्थ ही फार महत्त्वाची बाब झालेली आहे. ज्यांची आर्थिक परिस्थिति समान असेल असे लोकच खेळीमेळीनें एकत्र नांदूं शकतात. म्हणून आपल्यापेक्षां जास्त श्रीमंत अथवा ऐपतदार लोकांच्या क्लबांत जाण्याचा प्रयत्न करूं नये. कारण त्यांच्यांत राहावयाचें म्हणजे त्यांच्याप्रमाणेंच पैसा खर्च केला पाहिजे. आपली तेवढी ऐपत नसल्यास आपल्याला कर्जबाजारी व्हावें लागेल. ही गोष्ट मैत्रीलाहि लागू आहेच.

आधीं क्लबाची माहिती घ्यावी

कोणत्याहि क्लबांत प्रवेश करण्यापूर्वी त्या क्लबांत जाणाऱ्या आपल्या एखाद्या मित्राबरोबर आपण दोन-तीनदां पाहुणा (गेस्ट) म्हणून त्या क्लबांत जावें, तेथील लोकांची एकूण आर्थिक व सांस्कृतिक स्थिति पाहावी आणि ती आपल्याला आवडणारी, परवडणारी असेल, तरच त्या क्लबांत प्रवेश मिळविण्याचा प्रयत्न करावा.

क्लबांत

क्लबांत प्रवेश कसा करावयाचा ?

अशा प्रकारें कोणत्या क्लबांत जावयाचें, याचा निर्णय झाल्यानंतर तुमचें नांव सभासद म्हणून दाखल करण्याची सूचना देणारा व त्याला पाठवा देणारा असे त्या क्लबाचे दोन जुने सभासद तुम्हांला मिळवावे. लोकांतात सूचकांकडून तुम्हांला एक फॉर्म मिळतो. तो भरून व त्यावर अनुमोदकांची सही घेऊन तुम्ही तो क्लबाच्या चिटणिसाकडे द्यावयाचा असतो. म्हणजे योग्य वेळीं तुमचें नांव क्लबाच्या कार्यकारी मंडळासमोर मांडलें जाऊन, तुमच्याविरुद्ध आक्षेपार्ह असें कांहीं नसल्यास तुम्हांला प्रवेश देण्यांत आल्याची सूचना चिटणिसांकडून तुम्हांला मिळते व प्रवेश-फी आणि मासिक फी वगैरे दिल्यानंतर तुम्ही क्लबाचे रीतसर सभासद बनतां.

नवीन सभासदानें कसें वागावें ?

नवीनच सभासद झालेल्या व्यक्तींनीं प्रारंभीं कांहीं दिवस तरी अत्यंत जपून वागलें पाहिजे. आपल्या कोणत्याहि कृतीनें अथवा उक्तीनें इतर सभासदांचा गैरसमज होणार नाहीं, याची त्यांनीं खबरदारी घेतली पाहिजे. रोज उठून आपल्या मित्रांना पाहुणे म्हणून क्लबांत घेऊन जाऊं नये. पहिले कांहीं दिवस क्लबाचे रीतिरिवाज व वैशिष्ट्ये पाहण्यांत व त्यांच्याशीं समरस होण्यांत घालवावेत. आपल्याला ज्या गोष्टी आवडणार नाहींत किंवा चुकीच्या वाटतील, त्या मनांतच ठेवाव्यात. त्यांच्याबद्दल एकदम वादविवाद किंवा भांडण करण्यास तयार होऊं नये. पुढें आपण व्यवस्थित रुळलों म्हणजे त्या दूर करण्याचा पद्धतशीर प्रयत्न करावा. क्लबांतील खुर्च्या किंवा मासिके वगैरे अकारण अडवून ठेवूं नयेत. क्लबाची ड्रेसिंग रूम वापरल्यानंतर ती पूर्वीइतकीच स्वच्छ व नीटनेटकी राहिल अशी काळजी घ्यावी. सारांश, आपलें सभासदत्व इतरांना एक उपद्रव किंवा कुचेष्टेचा विषय होतां कामा नये, याची खबरदारी नवीन सभासदानें घ्यावी.

पैशाच्या बाबतींत व्यवस्थितपणा

क्लबाची वर्गणी व इतर विलें वेळच्या वेळीं देण्याची खबरदारी प्रत्येक सभासदानें घेतली पाहिजे. ज्या क्लबांतून पैसे लावून पत्ते खेळले जातात,

क्लबांत

क्लबांत प्रवेश कसा करावयाचा ?

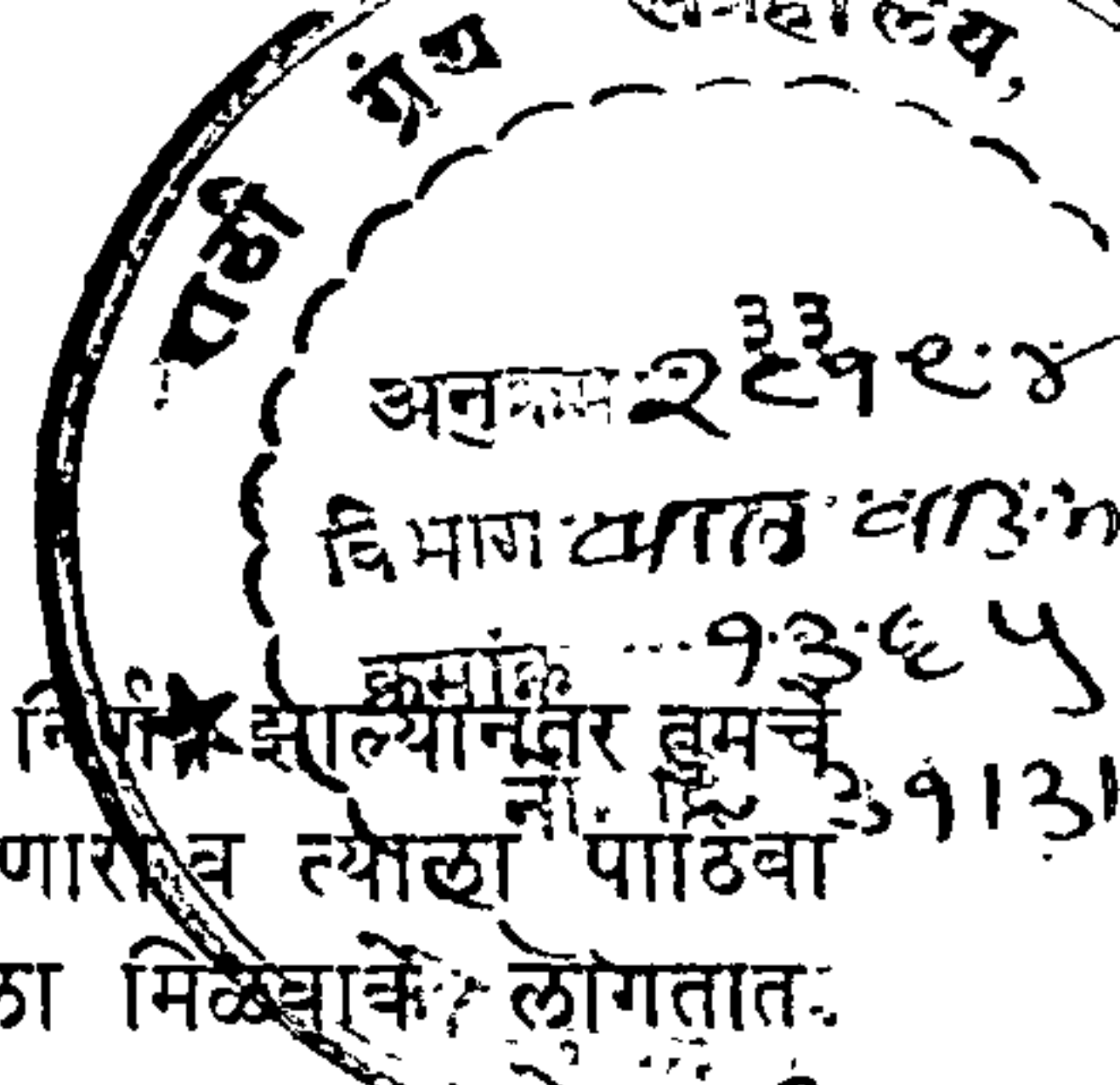
अशा प्रकारें कोणत्या क्लबांत जावयाचें, याचा निर्णय झाल्यानंतर तुमचें नांव सभासद म्हणून दाखल करण्याची सूचना देणारा व त्याला पाठवा देणारा असे त्या क्लबाचे दोन जुने सभासद तुम्हांला मिळवावे. लोकांतात सूचकाकडून तुम्हांला एक फॉर्म मिळतो. तो भरून व त्यावर अनुमोदकांची सही घेऊन तुम्ही तो क्लबाच्या चिटणिसाकडे द्यावयाचा असतो. म्हणजे योग्य वेळीं तुमचें नांव क्लबाच्या कार्यकारी मंडळासमोर मांडलें जाऊन, तुमच्याविरुद्ध आक्षेपार्ह असें कांहीं नसल्यास तुम्हांला प्रवेश देण्यांत आल्याची सूचना चिटणिसांकडून तुम्हांला मिळते व प्रवेश-फी आणि मासिक फी वगैरे दिल्यानंतर तुम्ही क्लबाचे रीतसर सभासद बनतां.

नवीन सभासदानें कसें वागावें ?

नवीनच सभासद झालेल्या व्यक्तींनीं प्रारंभीं कांहीं दिवस तरी अत्यंत जपून वागलें पाहिजे. आपल्या कोणत्याहि कृतीनें अथवा उक्तीनें इतर सभासदांचा गैरसमज होणार नाही, याची त्यांनीं खबरदारी घेतली पाहिजे. रोज उठून आपल्या मित्रांना पाहुणे म्हणून क्लबांत घेऊन जाऊं नये. पहिले कांहीं दिवस क्लबाचे रीतिरिवाज व वैशिष्ट्ये पाहण्यांत व त्यांच्याशीं समरस होण्यांत घालवावेत. आपल्याला ज्या गोष्टी आवडणार नाहीत किंवा चुकीच्या वाटतील, त्या मनांतच ठेवाव्यात. त्यांच्याबद्दल एकदम वादविवाद किंवा भांडण करण्यास तयार होऊं नये. पुढें आपण व्यवस्थित रुळलों म्हणजे त्या दूर करण्याचा पद्धतशीर प्रयत्न करावा. क्लबांतील खुर्च्या किंवा मासिके वगैरे अकारण अडवून ठेवूं नयेत. क्लबाची ड्रेसिंग रूम वापरल्यानंतर ती पूर्वीइतकीच स्वच्छ व नीटनेटकी राहिल अशी काळजी घ्यावी. सारांश, आपलें सभासदत्व इतरांना एक उपद्रव किंवा कुचेष्टेचा विषय होतां कामा नये, याची खबरदारी नवीन सभासदानें घ्यावी.

पैशाच्या बाबतींत व्यवस्थितपणा

क्लबाची वर्गणी व इतर विलें वेळच्या वेळीं देण्याची खबरदारी प्रत्येक सभासदानें घेतली पाहिजे. ज्या क्लबांतून पैसे लावून पत्ते खेळले जातात,

तेथें पैशांच्या देवाण-घेवाणिवरून भांडणें व वैमनस्यें निर्माण होतात. तसें न व्हावें म्हणून पैशांच्या बाबतींत क्लबाच्या सभासदांनीं अत्यंत कांटेकोर व व्यवस्थित राहिलें पाहिजे. खिशांत पैसे नसतील तर इतरांकडून उसनवार घेऊन खेळूं नये आणि इतरांनीं उसनवार मागितल्यास एखादी योग्य सध्व सांगून नम्रपणें नकार द्यावा.

आपलें अस्तित्व इतरांवर लादूं नये

कांहीं लोकांना वायफळ बडबड करून आणि आत्मप्रौढी मिरवून इतरांना त्रास देण्याची संवय असते. असे लोक क्लबामध्ये लौकरच अप्रिय होतात. म्हणून आपण आपल्या बोलण्यानें अथवा वागण्यानें इतरांवर आपलें अस्तित्व लादत तर नाहीं ना, हें प्रत्येकानें काळजीपूर्वक पाहिलें पाहिजे. इतरांच्या व्यक्तित्वाचा योग्य तो मुलाहिजा ठेवण्याची संवय ज्यांना असते, ते कोठेंहि गेले तरी लोकप्रिय झाल्याशिवाय राहत नाहीत, हें विसरूं नये.

नवीन भेटीच्या प्रसंगी

लोकांकडे जाण्यापूर्वी भेटीची वेळ ठरविण्याची पाश्चात्य पद्धत अत्यंत उपयुक्त व सोयीची आहे. ती अद्यापि आपल्याकडे चांगली रूढ झालेली नाही. नव्या पिढीने ती आपल्या अंगवळणी पाडून घेतली पाहिजे. आपले लोक परगांवला जाण्यापूर्वीही आपल्या आगमनाची बर्दा न देतां एखाद्या टोळधाडीप्रमाणे जाऊन थडकतात. त्यामुळे ज्यांच्याकडे ते जातात, त्यांची किती भयंकर गैरसोय होते, याची कल्पनाच त्यांना येत नाही. येथे एक स्वानुभव नमूद करण्यासारखा आहे.

पंढरपूरच्या सर्वोदय संमेलनानिमित्त मीं तेथे सहकुटुंब जावयाचे ठरविले. तेथील एका प्रतिष्ठित व प्रेमळ मित्रांना मीं सुमारे महिनाभर आधीं पत्रे पाठवून विचारले कीं, त्या वेळीं तुमच्याकडे आणखी कोणी पाहुणेमंडळी येणार आहेत काय ? आमच्या येण्यामुळे तुमची कांहीं गैरसोय तर होणार नाही ना ? त्यावर त्यांनीं कळविले कीं, “ त्या वेळीं आमच्याकडे कोणी येणार नाही व कोणी विचारणा केल्यास मी त्यांना कळाविणार आहे कीं, ‘ माझ्याकडे माझे मित्र येणार आहेत, तुम्हीं दुसरीकडे सोय करावी. ’ तरी तुम्हीं अवश्य यावे. ”

एवढी सगळी खबरदारी घेऊन मी जेव्हां त्या मित्रांकडे जाऊन पोचलो

तेव्हां त्यांच्या घरचें दृश्य पाहून मी थक्कच झालों. त्या छोट्याशा विन्हाडाला एखाद्या धर्मशाळेचें रूप आलेलें होतें. चौकशी केल्यावर असें कळलें कीं, जवळचे व दूरचे किती तरी नातेवाईक आणि भूतकाळांत कधीं तरी परिचय झालेले मित्र (!) पूर्वसूचना न देतांच येऊन राहिलेले आहेत. त्यानंतर माझ्या मित्रांची व त्यांच्या घरच्या मंडळींची जी धावपळ, जी त्रेधा पाहायला मिळाली, तिच्यावरून अनाहूतपणें व अनपेक्षितपणें लोकांकडे जाण्याची संवय आपण शक्य तितक्या लवकर कां सोडून दिली पाहिजे, हें कोणाहि सुसंस्कृत माणसाला समजलें असतें. त्यांच्या त्या चुकीमुळे त्यांची जी गैरसोय व अव्यवस्था झाली असेल तिला त्यांनीं जरी फारसें महत्त्व दिलें नसलें, तरी माझ्या मित्रांना आमची बडदास्त मनाप्रमाणें ठेवतां आली नाही व चार दिवस आनंदांत घालविण्याची इच्छा पूर्ण करतां आली नाही, याचें दुःख त्यांच्या शब्दांतून व चेहन्यावरून स्पष्टपणें व्यक्त होत होतें.

एखाद्या परक्या ठिकाणीं आपण गेलों तर तेथील लोकांशीं मिसळून जावें. त्यांच्याबरोबर घरचीं कामें करावित. निदान आपलीं कामें तरी त्यांना करावीं लागणार नाहींत, याची काळजी घ्यावी. एखाद्या घरीं कपडे धुण्यासाठीं मोलकरीण नसेल व घरचे लोक आपले कपडे स्वतःच धूत असतील, तर आपणाहि आपले कपडे स्वतः धुवून टाकावेत. आपलें अस्तित्व कोणत्याहि प्रकारें त्यांना भारभूत वाटणार नाहीं, याची काळजी घ्यावी.

एकदम घरांत घुसूं नये

आपल्या लोकांना एक अत्यंत वाईट संवय आहे. कोणाच्याहि घरांत किंवा खोलींत जातांना आपण एकदम वेधडकपणें आंत घुसतो. त्यामुळे बेसावध स्थितींत असणाऱ्या आंतील लोकांची मोठी तारांबळ उडते व अशा प्रकारें अचानक येणाऱ्या माणसाचा त्यांना संताप येतो. पुष्कळ वेळां अशा गोष्टी आपल्या नजरेस पडतात कीं, ज्या आपल्याला दिसूं-कळूं नयेत, अशी घरांत असणाऱ्यांची आणि आपलीहि अपेक्षा व इच्छा असते.

यावर उत्कृष्ट उपाय म्हणजे कोणाच्याहि घरांत किंवा खोलींत प्रवेश करण्यापूर्वी दारावर टक्कटक् करावे आणि आंतून 'या' असे उत्तर मिळाल्यावरच दार उघडून आंत जावे. केवळ दाराबाहेर घुटमळत किंवा खाकरत उभे राहू नये. दारावर घंटी (कॉल-बेल) असल्यास उत्तमच. दारावर टक्कटक् करण्यापूर्वी दारावर घंटी आहे की नाही तें पाहावे. बहुधा दाराच्या वरच्या बाजूस उजव्या किंवा डाव्या कोपऱ्यांत घंटीचे बटन असते. तें किंचित दाबावे. फार वेळ दाबून खणखणाट करू नये.

नांवाचे कार्ड किंवा चिठी पाठवावी अथवा ठेवावी

ज्या व्यक्तीला आपण भेटावयास जातो, ती जर खूप कामांत गुंतलेली किंवा फार मोठी व्यक्ति असेल आणि तिच्याशी आपला परिचय नसेल तर आपल्या नांवाचे कार्ड-व्हिजिटिंग कार्ड-किंवा चिठी दारावरील नोकराकरवी आंत पाठवावी. पुष्कळ वेळां परिचित व्यक्तीकडेहि चिठी पाठविणे आवश्यक असते. कारण ती व्यक्ति फार कामांत असल्यास कोणालाहि भेटू इच्छिणार नाही. कांहीं ठिकाणी भेटावयास येणाऱ्या माणसाचे नांव व काम काय आहे, हें लिहिण्याकरितां छपील चिठ्या तयार ठेवलेल्या असतात. त्यांचा उपयोग अवश्य करावा. जेथें तशा चिठ्या नसतील, तेथेहि शक्य असल्यास आपल्या नांवाबरोबर आपल्या कामाचाहि थोडक्यांत उल्लेख करणे योग्य होईल.

ज्या गृहस्थांना आपण भेटावयास जातो, ते घरी नसल्यास आपले नांव व काम यांचा उल्लेख असलेली चिठी त्यांच्या घरी ठेवावी. पुष्कळ लोकांना आपले नांवहि सांगण्याचा संकोच वाटतो. ते एवढेच म्हणतात की, "जोशी मला ओळखतात." किंवा "जोशींची माझी ओळख नाही, मी त्यांना प्रथमच भेटायला आलों होतो." त्यांच्या हें लक्षांत येत नाही की, या वाक्यावरून जोशींना कांहीच बोध होणे शक्य नाही. पुष्कळ वेळां ज्या गृहस्थांना आपण आधीं वेळ न ठरवितां भेटावयास जातो ते घरी भेटले नाहीत, तर त्यांना देण्यासाठीं एखादी चिठी आपण आधींच तयार करून बरोबर न्यावी आणि त्यांच्या घरी द्यावी. म्हणजे आयत्या वेळीं त्यांच्या घरच्या मंडळींना कागद-पेन्सिल धुंडाळीत बसावे लागणार

नाहीं. कांहीं लोक आपल्या दारावर कागदाचे तुकडे व पेन्सिल टांगून ठेवतात. ती फार चांगली पद्धत आहे. भेटावयास जाणाऱ्यांनी त्या कागदावर आपला निरोप अवश्य टिपून ठेवावा. मात्र तसें करतांना इतर लोकांनी लिहून ठेवलेले निरोप वाचण्याचा मोह टाळावा.

बरोबरच्या माणसांची ओळख करून घावी.

दोन माणसें जेव्हां भेटतात तेव्हां त्यांनी आपल्याबरोबर असणाऱ्या इतरांची दुसऱ्यांशीं ओळख करून घावी, असा संकेत पाश्चात्यांमध्ये रूढ आहे. तो अत्यंत उपयुक्त व अनुकरणीय आहे. आपल्याकडे ही पद्धत नसल्यामुळे तेथे असणाऱ्या लोकांना अवघडल्यासारखें होतें. शिवाय ज्याच्याशीं आपला परिचय व्हावा अशी आपल्या मनांत इच्छा असते, त्याला आपण पूर्वी कधीं पाहिलें नसेल तर तो आपल्यासमोर येऊनहि त्याच्याशीं आपला परिचय न झाल्याबद्दल आपल्याला हळहळ वाटते. पुष्कळ वेळां आपण होऊन दुसऱ्याची ओळख करून घेणें किंवा आपली ओळख करून देणें, यांत अनेकांना संकोच वाटतो. म्हणून आपल्याबरोबर किंवा आपल्या बैठकीच्या खोलींत जे कोणी असतील, त्या सर्वांची नवीन माणसाशीं ओळख करून देणें हें अत्यंत आवश्यक आहे.

पाल्हाळ लावूं नये

ज्या कामासाठीं आपण एखाद्याला भेटावयास जातो, तें काम आपण ताबडतोब सांगून टाकावें. इतर निरर्थक गोष्टींत समोरच्या माणसाचा व आपलाहि वेळ वायां घालवूं नये. तसेंच आपलें काम मोजक्या शब्दांत सांगून टाकावें. नसता पाल्हाळ लावूं नये. पाल्हाळ लावणाऱ्याबद्दल ऐकणाऱ्याच्या मनांत कंटाळा उत्पन्न होऊन, होणारें काम बिघडण्याची शक्यता असते. आपल्या कामाशीं संबंध नसलेल्या गोष्टींचा उल्लेख टाळावा. इतर व्यक्तींची निंदानालस्ती करूं नये. काम होतांच नमस्कार करून बाहेर पडावें. निष्कारण रेंगाळत राहूं नये. 'आतां तुम्ही जा' असें म्हणण्याची पाळी समोरच्या व्यक्तीवर आणूं नये.

टेबलावरील वस्तूंनीं चाळा करूं नये

कांहीं लोकांना बसल्या बसल्या कांहीं तरी चाळा करण्याची संवय असते. असे लोक इतरांना भेटावयास गेले असतां टेबलावरील पेपरवेट, पंचिंग मशीन, पिनकुशन वगैरे वस्तूंनीं चाळा करित बसतात. ही फार वाईट खोड आहे. तिच्यामुळे समोरच्या व्यक्तीच्या मनांत तिट्कारा उत्पन्न होण्याची शक्यता असते. एखाद्या वेळीं कांचेचें पेपरवेट खाली पडून फुटण्याचीहि शक्यता असते. म्हणून भेटीच्या वेळीं तेथील वस्तूंनीं कसलाहि चाळा करूं नये.

दिलेल्या वेळीं हजर राहावें

आपण एखाद्याशीं भेटीची जी वेळ ठरविली असेल, त्या वेळेपूर्वीं निदान पांच मिनिटें आपण भेटीच्या जागीं हजर राहावें. ही गोष्ट भेट घेणारा व देणारा या दोघांनाहि लागू आहे. लग्न-समारंभ, बक्षीस-समारंभ, सभा-संमेलनें वगैरे बाबतींतिहि दिलेल्या वेळेचें उल्लंघन आपल्याकडून होणार नाही, अशी दक्षता घ्यावी. एखाद्या मोठ्या अधिकाऱ्याला किंवा महत्त्वाच्या माणसाला आपण भेटावयास जातो, तेव्हां आपल्याआधीं व आपल्यानंतर त्यानें इतरांना वेळ दिलेला असतो, हें ओळखून आपल्याला मिळालेल्या वेळेच्या आधीं किंवा नंतर तेथें रेंगाळत राहूं नये. महात्मा गांधी आपल्या दिवसाच्या प्रत्येक मिनिटाचा हिशेब ठेवीत असत. त्यामुळे एखादा मनुष्य दिलेल्या वेळापेक्षां अधिक वेळ बसूं पाहत आहे, असें दिसल्यास ते त्याला घड्याळ दाखवीत आणि त्याचा वेळ संपत आला असल्याची जाणीव देत. अशा प्रकारें घड्याळ दाखविलें जाण्याचा प्रसंग स्वतःवर कधीं येऊं देऊं नये.

एखाद्या प्रसंगीं कांहीं अपरिहार्य कारणामुळे आपल्याला दिलेली वेळ पाळतां आली नाही तर शक्य तितक्या लौकर त्याबद्दल दिलगिरी व्यक्त करावी. पुण्या-मुंबईसारख्या शहरीं बस चुकल्यामुळे आपण वेळेवर पोचूं शकणार नाही, असें दिसून आल्यास ताबडतोब त्या व्यक्तीला फोन करून तें कारण सांगावें आणि 'दिलेल्या वेळानंतर मी आल्यास आपली भेट होऊं शकेल काय ? इतर कोणाला तो वेळ देण्यांत आलेला नाही ना ?

अशी पृच्छा करावी. तसें करणें शक्य नसल्यास पुनः दुसरा सोयीचा वेळ मागून व्यावा; व या वेळीं घरून जरा लौकर निघून, एखादी बस चुकली तरी आपण वेळच्या वेळीं पोचूं, याची खबरदारी घ्यावी.

मुलांशीं प्रेमानें वागावें

ज्यांच्याकडे आपण जातो त्यांच्या घरचीं मुलें बैठकीच्या खोलींत आल्यास त्यांच्याविषयीं आस्थेनें चौकशी करावी. संयमपूर्ण भाषेत त्यांचें कौतुकहि करावें. सर्वच आई-बापांना आपल्या मुलांचें इतरांनीं. कौतुक केलेलें आवडतें. मात्र आपल्या बोलण्यांत ढोबळ अतिशयोक्ति किंवा खुशामतखोरपणा असूं नये. जेथें मुलें गलिच्छ व वाह्यात असतील तेथें त्यांना चातुर्यानें दोन हात दूर ठेवावें, परंतु त्यांना किंवा त्यांच्या आई-बापांना न आवडेल असें त्यांच्यासंबंधीं बोलूं नये किंवा वागूं नये. त्यांच्याकडून आपल्याला थोडाफार उपद्रव झाला तरी तो निमूटपणें सहन करावा.

फाटक बंद करण्यास विसरूं नये

एखाद्या बंगलेवाल्याकडे भेटावयास जावयाचें असेल तेव्हां आंत जातांना व बाहेर पडतांना बंगल्याचें फाटक बंद करण्यास विसरूं नये. अशा प्रकारें बंगल्याचें फाटक बंद न केल्यास मोक्यात जनावरें आंत शिरून आंतील बागेची नासाडी करतात. शिवाय अशा प्रकारें फाटक बंद न करणें हा बेफिकीरपणा समजला जातो व अशा बेफिकीर माणसाबद्दल इतरांना सहानुभूति वाटणें अशक्य असतें, हें उघड आहे.

‘ माझं नांव सांगा बघूं ’ - असें म्हणूं नये

एखादा परिचित माणूस बऱ्याच वर्षांनीं भेटल्यास तो आपलें नांव विसरला असण्याची शक्यता असते. पुष्कळ लोक चेहरे लक्षांत ठेवतात व नांव विसरतात. अशा वेळीं त्यांनीं हंसून ओळख दिली असतां ‘ माझं नांव सांगा बघूं ’ असें म्हणून त्यांना अडचणींत टाकूं नये. उलट त्यांनाच आपलें नांव आधीं सांगून टाकावें; म्हणजे त्यांना हिरमुसलें व्हावें लागणार नाही.

कचेरींत

सरकारी किंवा बिनसरकारी कचेऱ्यांचे कामकाजाचे कांहीं नियम असतात. कचेरींत जाण्यापूर्वी किंवा गेल्यानंतर त्या नियमांची माहिती करून घ्यावी व त्या नियमांचे कांटेकोर पालन करण्याचा प्रयत्न प्रत्येकाने करावा. तसे झाले तरच कचेरीतील कामाचा उरक झपाट्याने होऊ शकेल. कचेरींत कसे वागावे, यासंबंधी कांहीं नियम सर्वसंमत झालेले आहेत. पुढे दिलेल्या नियमांपैकी आपल्याला किती नियम माहित आहेत ?

कामाची वेळ संपल्यावर काम करणे कोणाहि नोकराला आवडत नाही, ते योग्यहि नव्हे. म्हणून आपण ज्या कचेरींत कामाला जातो, त्या कचेरीच्या कामाच्या वेळांत तिथे जाण्याची खबरदारी घ्यावी.

एखादा मंत्री किंवा मोठा अधिकारी यांना भेटायचे असेल तर पत्राने किंवा फोनवर त्याच्याशी वेळ ठरवून घ्यावी आणि ठरलेल्या वेळी हजर राहावे.

बशिला व लांचलुचपत यांचा बुजबुजाट बहुतेक कचेऱ्यांतून झालेला असतो हे खरे, परंतु त्या मोहापासून सुसंस्कृत माणसांनी दूर राहावे. लांच

ही घेणारा व देणारा या दोघांनाहि भ्रष्ट करते; म्हणून त्या मार्गानें न जाणें वरें. पुष्कळ वेळां खाते-प्रमुखाला सरळ जाऊन भेटल्यास आपले न्याय्य कार्य लांच न देतां होऊं शकतें. म्हणून खाते-प्रमुखाची भेट घेण्याचा प्रयत्न करावा.

कचेरींत गेल्यावर आपल्या नांवाची चिठी आपल्याला हव्या असलेल्या अधिकाऱ्याकडे पाठवावी व त्याचें बोलावणें येईपर्यंत बाहेर प्रतीक्षा करावी.

आंत जाण्याची परवानगी मिळाल्यानंतर हलक्या पावलांनीं आंत जावें व सहास्यमुखानें अधिकाऱ्याला नमस्कार करावा. त्यानें वसावयास सांगितल्याखेरीज खुर्चीवर बसूं नये.

आपलें काम अत्यंत थोड्या शब्दांत, निर्भयपणें सांगावें. पाल्हाळ मुळींच लावूं नये. अनुचित काम करण्यास कोणालाहि गळ घालूं नये.

आपलें काम होतांच उठून नमस्कार करावा व हलक्या पावलांनींच परत फिरावें.

अर्ज लिहिणें, सही करणें वगैरे कामांसाठीं आपलें स्वतःचें फाउंटनपेन जवळ ठेवावें; दुसऱ्याचें पेन मागूं नये. नाइलाजानें मागावें लागलें तर परत देतांना त्याचें झांकण नीट बसवून परत करावें, उघडें पेन परत देऊं नये. त्यांत आळस व वेपवार्ई दिसते. आपलें पेन दुसऱ्याला दिल्यास त्याचें काम होतांच तें आठवणीनें परत घ्यावें. अशा वेळीं आपल्याजवळ एक भारी किमतीचें (स्वतःच्या वापरांतिल) व दुसरें कमी किमतीचें अशीं दोन पेन्स शक्य असल्यास ठेवावीत. म्हणजे आपलें स्वतःच्या वापरांतिल पेन खराब होण्याची भीति राहत नाही.

समोरच्या व्यक्तीनें अथवा अधिकाऱ्यानें विचारलेल्या प्रश्नांना थोडक्यांत समर्पक व सत्य उत्तरें द्यावीत. थापाथापी करूं नये. कारण मारलेल्या थापा लौकरच उघडकीस येतात. एखादा प्रश्न ऐकं न आल्यास कांहीं तरी अंदाजानें दडपून उत्तर न देतां, 'आपण काय म्हणालांत?', 'आपलं म्हणणं मला नीट ऐकूं आलं नाही', 'आपलं म्हणणं मला नीट समजलं नाही', असें नम्रपणें कबूल करावें.

कोणाला अधिकाऱ्याशीं लाचारीनें किंवा हांजीखोरपणें बोलूं नये. आपला स्वाभिमान न सोडतां नम्रपणें बोलतां येतें.

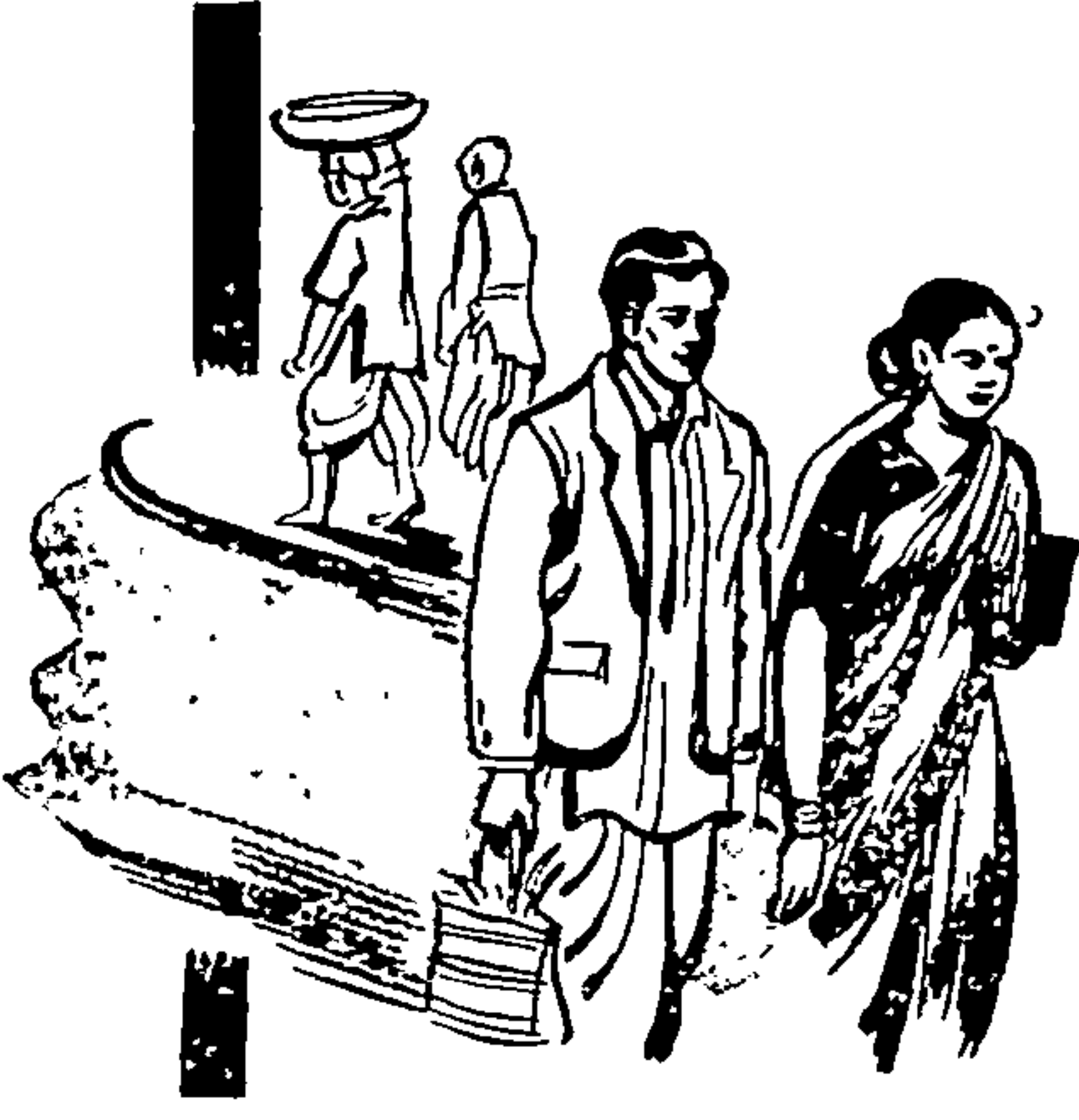
आपल्या वरिष्ठांशीं किंवा अन्य अधिकाऱ्यांशीं बोलतांना मैत्रीचा किंवा बरोबरीचा आव आणूं नये. ते आपल्याशीं कितीहि खेळीमेळीनें किंवा उदारपणें वागत असले तरी आपण आपली पायरी सोडून फाजील सलगी दाखविण्याचा प्रयत्न करूं नये.

एखाद्या वरिष्ठ अधिकाऱ्यानें हस्तांदोलनासाठीं हात पुढें केल्यास निःसंकोचपणें हस्तांदोलन करावें. परंतु त्याच्याकडून प्रथम हात पुढें न आल्यास आपण भारतीय पद्धतीप्रमाणें दोन्ही हात जोडून नमस्कार करावा. आपण होऊन हस्तांदोलनासाठीं हात पुढें करूं नये.

आपले वरिष्ठ अधिकारी हे आपले शोषक असून आपण त्यांच्याकडून अन्यायानें शोषिले जात आहोंत, ही भावना मनांत येऊं देऊं नये. त्यायोगें निष्कारणच वर्गविद्वेषाची भावना निर्माण होते. वस्तुतः सारे नोकर हे राष्ट्राचे सेवकच असतात. त्यांच्यांतील नातें मालक-नोकराचें नसून सहकाऱ्यांचें असलें पाहिजे.

आपल्या बरोबरीच्या लोकांशीं बोलतांना वरिष्ठांची निंदा करण्याचा मोह पुष्कळ वेळां अनावर होतो. हा मोह सुसंस्कृत व्यक्तींनीं टाळलाच पाहिजे.

फिरावयास जातांना रस्त्यानें चालतांना

सायंकाळचा वेळ व्यायाम व खेळ यांत घालविणें हा सर्वोत्कृष्ट मार्ग होय. ज्यांना खेळ व तालमींतील व्यायाम झेपणार नाही, अशा वयस्क लोकांनींच फिरावयास जावें. परंतु कित्येक तरुण-तरुणींना प्रकृतीच्या अथवा इतर कारणांमुळे फिरण्याचा व्यायाम व्यावा लागतो. त्यांनींही फिरण्याच्या वेळीं कांहीं नियमांचें पालन केलें नाहीं, तर त्यांना व इतरांना त्रास होण्याचा संभव असतो. आपण या नियमांचें पालन किती कसोशीनें करतो, यावर आपला सुसंस्कृतपणा अवलंबून राहिल.

रस्ता हा फक्त आपल्याकरितांच असून आपल्यासारख्याच इतर माणसांना वा पशूंनाहि रस्त्याचा उपयोग करावयाचा असतो, या गोष्टीचा विसर कोणींही पडूं देऊं नये. शहरांतून तरुण-तरुणींचे घोळके संबंध रस्ता आडवून चाललेले आपल्याला नेहमीं आढळतात. त्यांच्या या गैरशिस्त चालण्या-मुळे इतर लोकांची तर गैरसोय होतेच, पण त्यांनाहि अपघात होण्याची भीति असते. म्हणून रस्त्यानें चालतांना आपल्या उजव्या बाजूचा फक्त अर्धा रस्ताच आपला आहे, याची जाणीव ठेवावी. वाहनांसाठीं रस्त्याचा डावा भाग राखून ठेवण्यांत आलेला असतो. अर्थात् ज्या रस्त्या-

वर खूप रहदारी असेल तेथे बहुतेक साराच रस्ता वाहनांसाठीं वापरला जातो व पादचाऱ्यांना रस्त्याच्या कडेनें अंग चोरून चालावे लागते. जेथे फूटपाथ असतील, तेथे प्रत्येक पादचाऱ्यानें फूटपाथवरूनच चाललें पाहिजे. आणि आखून दिलेल्या किंवा सुरक्षित अशा ठिकाणीच रस्ता ओलांडावा.

फूटपाथवरून किंवा रस्त्यावरून चालतांना पुरुषानें बाहेरच्या बाजूनें चालावे व स्त्रियांनीं आंतील बाजूनें चालावे, असा पाश्चात्यांमध्ये संकेत आहे. तो चांगला आहे. आपल्याकडेहि त्याची अंमलबजावणी करण्यास हरकत नसावी.

रस्त्यांतून चालतांना एकमेकांच्या खांद्यावर हात टाकून किंवा लाडिकपणें गळ्यांत गळा घालून अस्ताव्यस्त चालूं नये. रस्ता हें कांहीं आपल्या मैत्रीचें अघळपघळ प्रदर्शन करण्याचें स्थळ नव्हे.

रस्ता हें कांहीं खासगी घर नव्हे, हें जाणून मोठमोठ्यानें खिदळण्याकरितां रस्त्याची निवड करूं नये. आपल्या हंसण्याखिदळण्यामुळे रस्त्यांतून जाणाऱ्या इतर लोकांचें लक्ष आपण निष्कारणच आपल्याकडे वेधून घेतों आणि आपण असंस्कृत आहोंत ही गोष्ट त्यांना पटवून देतो.

जोरजोरानें बोलून रस्त्यांतील गोंगाट वाढविण्याचा प्रयत्न करूं नये. कांहीं लोकांना हजर नसलेल्या मंडळींची टिंगल-टवाळी जाहीरपणें करण्याची हौस असते. परंतु त्यायोगें टिंगल करणाऱ्यांची हीन अभिरुचि व्यक्त होते. म्हणून इतरांची टिंगल-टवाळी करण्याची हौस रस्त्यांत भागवून घेऊं नये. इतर विषयांची चर्चाहि शक्य तितक्या सौम्य स्वरांतच करावी. जोरजोरानें बोलून भांडण चालू असल्याचा आभास निर्माण करूं नये.

केळ्याच्या किंवा आंब्याच्या साली रस्त्यांत टाकूं नयेत. याचें शिक्षण आपल्या लोकांना अद्यापि मिळालेलें नाहीं, म्हणून आपणच आपल्या जिवाची काळजी घेण्याकरितां रस्त्याकडे पाहून चालावे; म्हणजे सालीवरून पाय घसरून पडण्याची पाळी आपल्यावर येणार नाहीं.

रस्त्यावरून चालतांना दुकानावरील पाट्या वाचण्याची संवय अत्यंत घातुक आहे. त्यामुळे भयंकर अपघात घडून येतात. अर्थात् जी गोष्ट

पाट्या वाचण्यासंबंधी, तीच माडीवरील लोकांचे चेहरे पाहण्यासंबंधी. माडीवरील लोकांचे चेहरे निरखण्याची संवय ही अत्यंत हीन अभिरुचीची द्योतक समजली जाते.

कांहीं असंस्कृत लोकांना माडीवरून आपल्या घरांतील सांडपाणी, केरकचरा किंवा निदान पान-तंबाखूची पिचकारी तरी रस्त्यावर टाकण्याची खोड असते. अशा लोकांपासून सावध राहण्याकरितां इमारतीपासून जरा दूर राहून चालावें.

समोरून येणाऱ्या माणसाकडे आपलें लक्ष ठेवावें. एखाद्या वेळीं तो कसल्या तरी धुंदीत असतो आणि आपल्या अंगावर येऊन आदळतो. अशा वेळीं त्याच्याशीं भांडत बसण्याऐवजीं आपणच आपला मार्ग जरा बदलून त्याच्याशीं होणारी टक्कर टाळावी हें बरें.

रस्त्यांत घोळका करून उभें राहणें हें अत्यंत बेशिस्तपणाचें असतें; इतकेंच नव्हे तर रहदारीला अशा तऱ्हेनें अडथळा आणणें हा गुन्हा आहे व त्याबद्दल शिक्षाहि होऊं शकते. म्हणून रस्त्यांत उभें राहून गप्पा मारून नयेत. तसेंच कांहीं जरूरीचें काम असेल तर रस्त्याच्या कडेला एक-दोन मिनिटें उभें राहून तें काम उरकून टाकावें. टवाळखोरपणें चकाट्या पिटीत रस्त्यावर उभें राहणें हें असभ्यपणाचें समजलें जातें, याचा विसर पडूं देऊं नये.

रहदारीचें नियंत्रण करणाऱ्या पोलिसाशीं गप्पा मारण्याची कांहीं लोकांना खोड असते. ती अत्यंत घातुक आहे; कारण त्यामुळे पोलिसाचें आपल्या कामाकडे दुर्लक्ष होऊन भयंकर अपघात घडण्याचीहि शक्यता असते.

रस्ता ओलांडतांना डाव्या-उजव्या बाजूस नीट पाहात सावकाशपणें चालावें. एकदम धावूं नये. वाहनांनीं डाव्या हातानें व पादचारी लोकांनीं उजव्या बाजूनें जावयाचें असतें, हें लक्षांत ठेवावें.

कधीं कधीं एखादा ओळखीचा माणूस वाहनें चुकवित रस्ता ओलांडतांना आपणाला दिसतो. अशा वेळीं त्याला हाक मारावयाची असल्यास तो रस्ता ओलांडून गेल्यावर मग मारावी. नाही तर तुमच्या आकस्मिक हाकेकडे लक्ष जाऊन त्याचें बाजूनें येणाऱ्या वाहनाकडे दुर्लक्ष होऊन अपघात व्हावयाचा धोका असतो.

परिचित मोठी व्यक्ति भेटल्यास हात जोडून नमस्कार करावा. ती व्यक्ति

बरोबरीची असल्यास नुसता एक हात बर करून नमस्ते करावे; आणि ती लहान असल्यास नुसतें स्मित करण्यासहि हरकत नाही. अर्थात् ज्या वेळीं हातांत कांहीं सामान असेल किंवा हात सायकल वगैरे चालविण्यांत गुंतलेले असतील, तेव्हां नुसतें स्मित करून किंवा मान लववून नमस्कार करण्यास हरकत नाही.

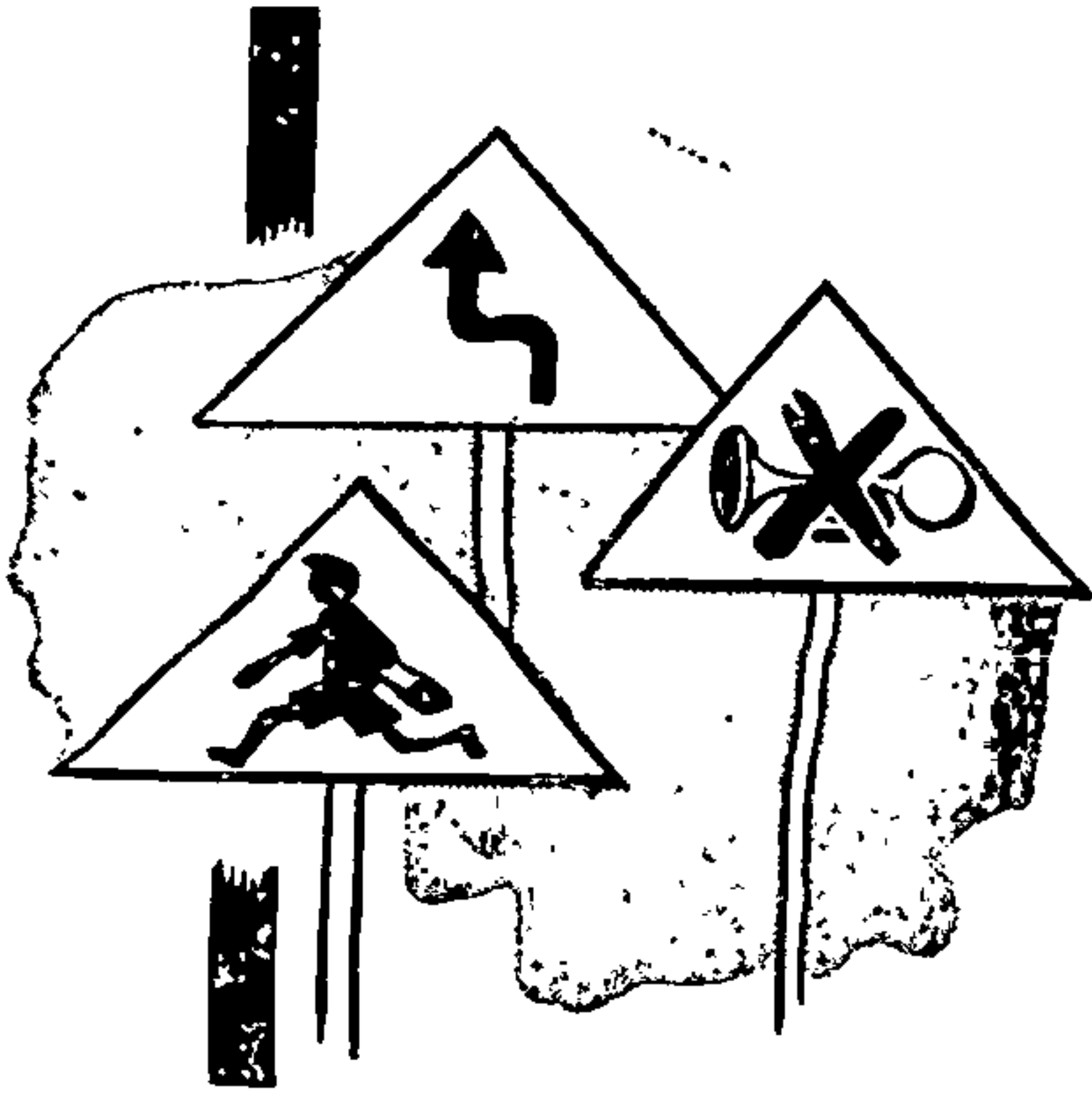
सायकल-स्वारांनीं इतरांच्या सोयी-गैरसोयींचा विचार अवश्य मनांत बाळगावा. आट्या-पाट्या खेळल्याप्रमाणें सायकल वाकडी-तिकडी चालवूं नये. सर्कशीत किंवा खेळाच्या मैदानावर करावयाची कसरत रस्त्यावर करूं नये. कोणाला धक्का लागल्यास खालीं उतरून त्याची क्षमा मागावी व त्याच्या हातांतिल वस्तु विखुरल्या असल्यास त्या गोळा करण्याच्या कामीं मदत करावी. आपल्या चुकीमुळे दुसऱ्याचें नुकसान झालें असल्यास तें भरून देण्याचीहि तयारी आपण ठेवली पाहिजे.

वाहनें चालविणाऱ्यांनीं आपल्या वाहनांचा वेग इतका वाढवूं नये कीं, ज्यायोगें इतरांच्या मनांत भीति निर्माण होईल अथवा अपघात घडण्याची शक्यता निर्माण होईल.

रस्त्याची स्वच्छता ही प्रत्येक नागरिकाची जबाबदारी आहे. म्हणून रस्त्यावर थुंकून, नाक शिकरून, अथवा पान-तंबाखूची पिचकारी टाकून रस्ता घाण करूं नये. जाहिराती, बसचीं तिकिटें वगैरे कागदांचे कपटेहि रस्त्यावर न टाकतां कचऱ्याच्या पेटीत टाकावेत किंवा आपल्या खाशांत ठेवून घावेत आणि कचऱ्याची पेटी दिसल्यावर तिच्यांत टाकावेत. पडसें वगैरे झालेले असल्यास आपल्या रुमालांत नाक साफ करून तो रुमाल व्यवास्थितपणें खाशांत ठेवून द्यावा.

रस्त्यानें चालतांना पायानें दगड, बाठ्या, आगपेट्या वगैरे ठोकून उडविण्याची संवय वाईट समजली जाते. तिच्यामुळे इतरांनाहि त्रास होतो. म्हणून ती लागणार नाही, अशी खबरदारी घ्यावी.

गुंड व मवाली लोक सभ्य स्त्रियांचा विनयभंग करतात त्या वेळीं स्त्रियांच्याकडेहि कांहीं दोष असूं शकतो, हें विसरतां कामा नये. सभ्यपणाच्या मर्यादा ओलांडून ज्या स्त्रिया उत्तान व भडक शृंगार करून बाहेर पडतात, त्या मवाल्यांच्या मवालीपणाला एक प्रकारें आवाहनच

मोटार चालवितांना

एके काळीं मोटार ही एक अत्यंत दुर्मिळ अशी चैनीची वस्तु होती. ती चैन परवडणारे भाग्यवान् लोक अगदीं हाताच्या बोटांवर मोजण्याइतकेच असत; आणि त्यांना ड्रायव्हर ठेवणें सहज शक्य असे. किंबहुना स्वतःची मोटार स्वतः हांकणें हें कमीपणाचें समजलें जाई. अशा वेळीं मोटार-मालकांना मोटार हांकण्याचें ज्ञान नसणें हें एक प्रकारचें भूषणच समजलें गेलें असल्यास नवल नाही. परंतु आतां मोटार ही इतकी सुलभ वस्तु बनलेली आहे कीं, शहरांतीलच नव्हे तर खेड्यांतील सुखवस्तु लोकांजवळहि मोटारी दिसूं लागल्या आहेत. अमेरिकेंत तर साध्या मजुराचीहि स्वतःची मोटार असते आणि तो कामाला जातांना मोटारींतून जातो. ही परिस्थिति आपल्या देशांत निर्माण होण्यास पुष्कळ कालावधि लागेल हें खरें, परंतु उच्च मध्यमवर्गीयांना मोटार ठेवणें लौकरच परवडूं लागेल, अशीं चिन्हें आतांच दिसूं लागलीं आहेत. अर्थात् ज्या वेळीं मोटारींचा प्रसार खूप वाढतो, त्या वेळीं ड्रायव्हरांचा तुटवडा पडतो आणि ड्रायव्हर ठेवणें सर्वसामान्य लोकांनाच नव्हे तर मोठमोठ्या श्रीमंतांनाहि परवडेनासें होतें. अशा वेळीं प्रत्येकाला मोटार चालवितां येणें आवश्यक होऊन वसतें. अर्थात् ज्या वेळीं सरकारकडून एखाद्याला मोटार

करित असतात. म्हणून पालकांनी आपल्या घरच्या स्त्रियांना व विशेषतः तरुणींना बाहेर जातांना भपकेबाज पोषाख व नखरेल हावभाव न करण्या-विषयीं ताकीद द्यावी.

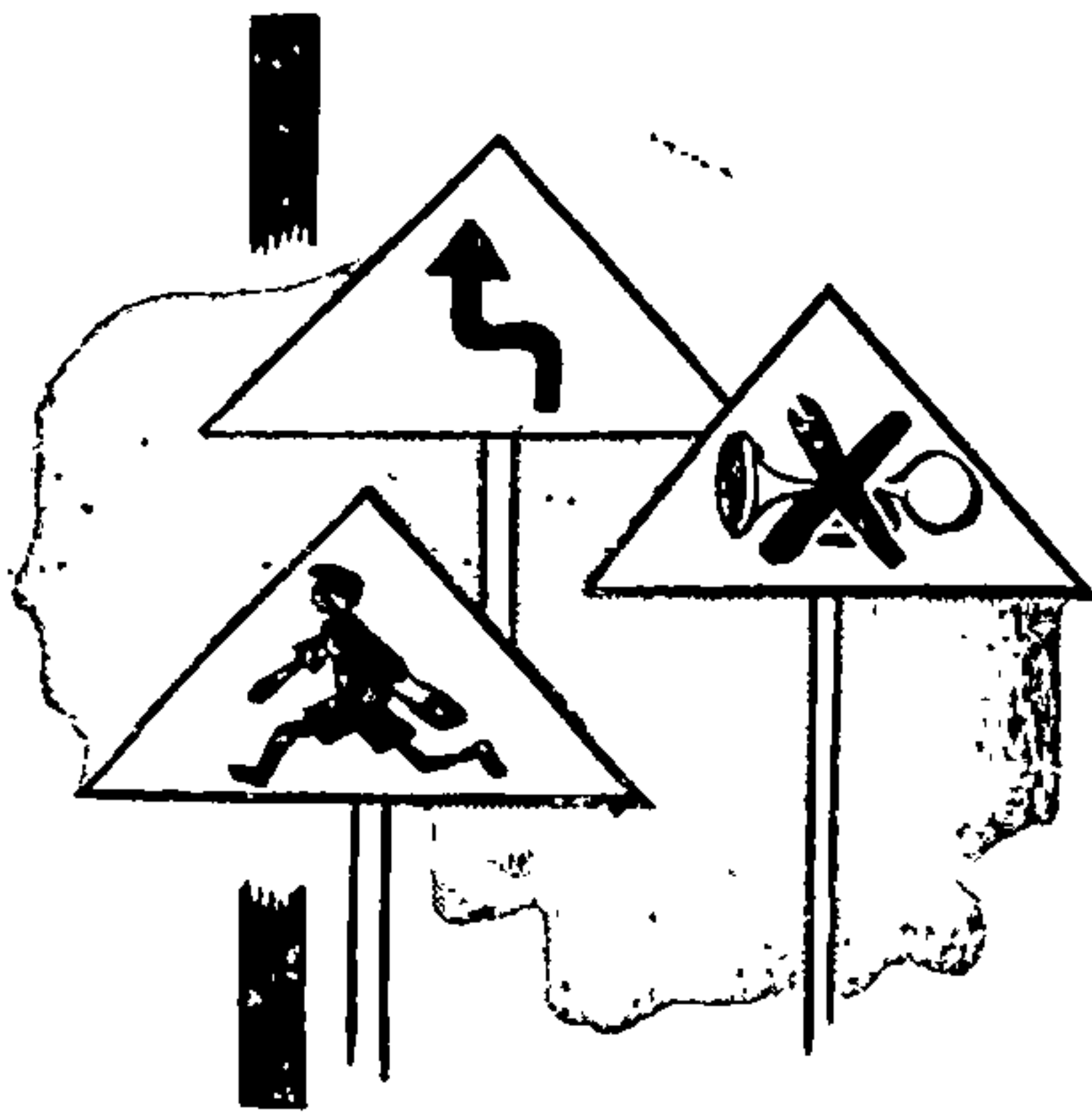
रस्त्यानें चालतांना आपल्याजवळील काठी किंवा छत्री अशा प्रकारें धरावी कीं, तिचें टोक मागून किंवा पुढून येणाऱ्या माणसाला लागणार नाही. काठी-छत्री शक्य तर उभीच धरावी. पुष्कळांना हातांतील काठी गरगर फिरवीत चालण्याची संवय असते. ती तर फारच भयंकर समजली पाहिजे. कारण त्या काठीचा तडाखा केव्हां कोणाला वसेल याचा नेम नसतो.

अनेक लोकांना पायीं चालतांना किंवा सायकलवरून जातांना आपल्या किल्ल्यांचा जुडगा किंवा सांखळी गरगर फिरविण्याची वाईट खोड असते. तिच्यामुळे इतरांच्या डोळ्यांना व चष्म्याला फार मोठा धोका असतो. शिवाय ही संवय उल्लूपणाची व पोरकटपणाचीहि द्योतक असते. म्हणून सुसंस्कृत व्यक्तींनी त्या संवयीच्या आहारीं जाऊं नये.

रस्त्यानें चालतांना चपला फरपटत चालण्याची नवी फॅशनच आपल्याकडे रूढ झालेली आहे. ती अत्यंत वाईट आहे. तिच्यामुळे वहाणांचा नाश होतो; एवढेंच नव्हे तर चालणाराच्या चालींत अजागळपणाहि येतो. म्हणून पाय उचलून टाकण्यास लहानपणींच शिकलें पाहिजे.

सार्वजनिक उद्यानें वा अन्य ठिकाणें सर्व लोकांच्या सहलीसाठीं असतात. तेथें कसें वागावयाचें, याचे कांहीं नियम असतात. ते नियम प्रत्येकानें पाळले तरच तेथें जाणाऱ्यांना आनंद लाभूं शकेल. उदाहरणार्थ, पुष्कळ लोकांना भेळ, शेंगा वगैरे खाऊन उष्टे कागद, फोलकर्टे वगैरे बसल्या जागींच टाकून निघून जाण्याची संवय असते. त्यांनीं असा विचार करावा कीं, आपल्यानंतर येणाऱ्या लोकांना तें गलिच्छ दृश्य पाहून काय वाटेल ? त्यांना तेथें बसण्याची तरी इच्छा होईल काय ? म्हणून अशा प्रकारें आपण कचरा करूं नये, केल्यास तो गोळा करून कचऱ्याच्या टोपलींत नेऊन टाकावा. तसेंच बागेतील फुलांना हात लावूं नये, मनाई असलेल्या भागांत जाऊं नये, पिंजऱ्यांतिल पशुपक्ष्यांना खडे मारूं नयेत अथवा इकडे-तिकडे थुंकूं नये.

मोटार चालवितांना

एके काळीं मोटार ही एक अत्यंत दुर्मिळ अशी चैनीची वस्तु होती. ती चैन परवडणारे भाग्यवान् लोक अगदीं हाताच्या बोटांवर मोजण्याइतकेच असत; आणि त्यांना ड्रायव्हर ठेवणें सहज शक्य असे. किंबहुना स्वतःची मोटार स्वतः हांकणें हें कमीपणाचें समजलें जाई. अशा वेळीं मोटार-मालकांना मोटार हांकण्याचें ज्ञान नसणें हें एक प्रकारचें भूषणच समजलें गेलें असल्यास नवल नाही. परंतु आतां मोटार ही इतकी सुलभ वस्तु बनलेली आहे कीं, शहरांतिलच नव्हे तर खेड्यांतिल सुखवस्तु लोकांजवळहि मोटारी दिसूं लागल्या आहेत. अमेरिकेंत तर साध्या मजुराचीहि स्वतःची मोटार असते आणि तो कामाला जातांना मोटारींतून जातो. ही परिस्थिति आपल्या देशांत निर्माण होण्यास पुष्कळ कालावधि लागेल हें खरें, परंतु उच्च मध्यमवर्गीयांना मोटार ठेवणें लौकरच परवडूं लागेल, अशीं चिन्हें आतांच दिसूं लागलीं आहेत. अर्थात् ज्या वेळीं मोटारींचा प्रसार खूप वाढतो, त्या वेळीं ड्रायव्हरांचा तुटवडा पडतो आणि ड्रायव्हर ठेवणें सर्वसामान्य लोकांनाच नव्हे तर मोठमोठ्या श्रीमंतांनाहि परवडेनासें होतें. अशा वेळीं प्रत्येकाला मोटार चालवितां येणें आवश्यक होऊन वसतें. अर्थात् ज्या वेळीं सरकारकडून एखाद्याला मोटार

चालविण्याचा परवाना दिला जातो, तेव्हां मोटार चालवितांना कोणत्या नियमांचें पालन केलें पाहिजे, याची कल्पना देणारी पुस्तिकाहि त्याला देण्यांत येते. परंतु आपल्या देशांत रहदारीच्या नियमांचें उल्लंघन मोटार-वाल्यांकडून जितक्या मोठ्या प्रमाणांत होतें, तितक्या मोठ्या प्रमाणांत तें जगांत कुठेंच होत नसेल. म्हणून या बाबतींतिल कांहीं महत्त्वाच्या सूचना येथें देण्याचें योजिलें आहे.

हॉर्न केव्हां वाजवावा ?

लहान मुलाच्या हातांत जेव्हां प्रथमच एखादें भिरभिरें किंवा दुसरें वाजणारें खेळणें पडतें, तेव्हां तें मूल अष्टौप्रहर तें खेळणेंच वाजवीत राहतें. घरांतल्या व शेजार-पाजारच्या लोकांचे कान किडून जातात, पण तें मूल मात्र त्या खेळण्याच्या नादांतच असतें. तशीच कांहींशी स्थिति पोरकट स्वभावाच्या ड्रायव्हरांची असते. जरूरी असो वा नसो, ते आपल्या हाताशी असलेला हॉर्न कर्कशपणें वाजवीतच राहतात. रस्त्यानें चालणाऱ्या व रस्त्याच्या कडेच्या घरांत राहणाऱ्या लोकांना त्या आवाजामुळे किती त्रास होत असेल, तें त्यांच्या गांवींही नसतें. म्हणून सुसंस्कृत व सुसभ्य मोटार-चालकांनी या बाबतींत विशेष दक्ष राहिलें पाहिजे. आपल्यापुढील व्यक्तीनें किंवा वाहनानें वाजूला सरून आपल्याला पुढें जाण्यास रस्ता द्यावा, यासाठीं हॉर्नचा उपयोग करावयाचा असतो. परंतु पुढें खूप गर्दी असेल आणि समोरच्या गाडीला इकडे-तिकडे हलतां येणें शक्य नसेल, तर कानठळ्या बसेपर्यंत हॉर्न वाजवीत राहण्यांत काय अर्थ ? तसेंच संपूर्ण मोकळ्या व निर्मनुष्य रस्त्यावरून जातांना निष्कारण हॉर्न वाजवीत जाणेंहि हास्यास्पद समजलें जातें. कांहीं लोक एखाद्या मोठ्या इमारतीसमोर गाडी उभी करून त्या चाळीवजा इमारतींत राहणाऱ्या एखाद्या व्यक्तीला बोलावण्यासाठीं हॉर्न वाजविण्याचा धोशा लावतात. ही पद्धतहि चुकीची आहे. कारण त्यामुळे आसपास राहणाऱ्या लोकांना निष्कारणच आवाजाचा त्रास सहन करावा लागतो. याच्या उलट कांहीं ड्रायव्हर मागून येणाऱ्या गाडीचा हॉर्न ऐकूं येत असूनहि तिला पुढें जाण्यास रस्ता देत नाहींत. असें करणें हा इतरांच्या वेळेचा अपव्यय व रहदारीच्या नियमाचा भंग होय.

पूर्वसूचना देणे आवश्यक

ज्या वेळीं आपण मोटार चालवीत असतो, त्या वेळीं आपल्यामागून येणाऱ्या वाहनाची अशी कल्पना असते की, आपण सरळ दिशेने जाणार आहोत. त्या वेताने त्या वाहनाचा चालक वाहन हांकीत असतो. म्हणून आपल्याला जर डावी-उजवीकडे वळावयाचे असेल किंवा मध्येच थांबावयाचे असेल, तर आपण सिग्नलच्या साह्याने (किंवा हात बाहेर काढून) त्याची पुरेशी पूर्वसूचना मागील वाहन-चालकाला दिली पाहिजे.

पुढे केव्हां जावे ?

आपल्यापुढे चालत असलेल्या वाहनाला, व्यक्तीला किंवा जनावराला मार्गे टाकून पुढे जावयाचे असेल, तर हॉर्नच्या द्वारे त्याला त्याची जाणीव द्यावी आणि पुरेशी जागा असेल तरच पुढे सरकावे. अर्थात् समोर वाहन असल्यास त्या वाहन-चालकाने पुढे जाण्याची खूण केल्याखेरीज पुढे जाण्याचा प्रयत्न करणे धोक्याचे असते. कारण आपल्याला न दिसणारे एखादे वाहन किंवा अन्य अडथळा समोरून येत असण्याची शक्यता असते. पुढे गेल्यानंतर एकदम डाव्या बाजूकडे सरकून नये. कारण त्यामुळे ज्या वाहनाला आपण मार्गे टाकलेले असते, ते आपल्या मोटारीवर येऊन थडकण्याची शक्यता असते.

दोन विरुद्ध दिशांनी धांवणाऱ्या वाहनांमधून रस्ता काढण्याचा प्रयत्न करू नये. त्यायोगे त्या दोन वाहनांच्या चिमट्यांत सांपडण्याचा धोका असतो.

मुले व जनावरे ही कोणत्या वेळीं कशी हालचाल करतील, याचा कांहीच अंदाज आपल्याला आधी करता येत नाही. त्यामुळे समोर मूल किंवा जनावर दिसल्यास गाडीचा वेग कमी करून वाढेल त्या क्षणी ती थांबवितां येईल अशी तयारी ठेवावी.

आपल्याकडील जनावरे मोटारींना बुजतात. म्हणून एखाद्या बैलगाडी-जवळून किंवा घोड्यावर बसलेल्या माणसाजवळून जातांना मोटारीचा वेग कमी करून बैल किंवा घोडा उधळणार नाही, अशा वेताने मोटार चालवावी.

चालविण्याचा परवाना दिला जातो, तेव्हां मोटार चालवितांना कोणत्या नियमांचें पालन केलें पाहिजे, याची कल्पना देणारी पुस्तिकाहि त्याला देण्यांत येते. परंतु आपल्या देशांत रहदारीच्या नियमांचें उल्लंघन मोटारवाल्यांकडून जितक्या मोठ्या प्रमाणांत होतें, तितक्या मोठ्या प्रमाणांत तें जगांत कुठेंच होत नसेल. म्हणून या बाबतींतिलि कांहीं महत्त्वाच्या सूचना येथें देण्याचें योजिलें आहे.

हॉर्न केव्हां वाजवावा ?

लहान मुलाच्या हातांत जेव्हां प्रथमच एखादें भिरभिरें किंवा दुसरें वाजणारें खेळणें पडतें, तेव्हां तें मूल अष्टौप्रहर तें खेळणेंच वाजवीत राहतें. घरांतल्या व शेजार-पजारच्या लोकांचे कान किटून जातात, पण तें मूल मात्र त्या खेळण्याच्या नादांतच असतें. तशीच कांहींशी स्थिति पोरकट स्वभावाच्या ड्रायव्हरांची असते. जरूरी असो वा नसो, ते आपल्या हाताशी असलेला हॉर्न कर्कशपणें वाजवीतच राहतात. रस्त्यानें चालणाऱ्या व रस्त्याच्या कडेच्या घरांत राहणाऱ्या लोकांना त्या आवाजामुळें किती त्रास होत असेल, तें त्यांच्या गांवींही नसतें. म्हणून सुसंस्कृत व सुसभ्य मोटार-चालकांनी या बाबतींत विशेष दक्ष राहिलें पाहिजे. आपल्यापुढील व्यक्तीनें किंवा वाहनानें वाजूला सरून आपल्याला पुढें जाण्यास रस्ता द्यावा, यासाठीं हॉर्नचा उपयोग करावयाचा असतो. परंतु पुढें खूप गर्दी असेल आणि समोरच्या गाडीला इकडे-तिकडे हलतां येणें शक्य नसेल, तर कानठळ्या बसेपर्यंत हॉर्न वाजवीत राहण्यांत काय अर्थ ? तसेंच संपूर्ण मोकळ्या व निर्मनुष्य रस्त्यावरून जातांना निष्कारण हॉर्न वाजवीत जाणेंहि हास्यास्पद समजलें जातें. कांहीं लोक एखाद्या मोठ्या इमारतीसमोर गाडी उभी करून त्या चाळीवजा इमारतींत राहणाऱ्या एखाद्या व्यक्तीला बोलावण्यासाठीं हॉर्न वाजविण्याचा धोशा लावतात. ही पद्धतहि चुकीची आहे. कारण त्यामुळें आसपास राहणाऱ्या लोकांना निष्कारणच आवाजाचा त्रास सहन करावा लागतो. याच्या उलट कांहीं ड्रायव्हर मागून येणाऱ्या गाडीचा हॉर्न ऐकूं येत असूनहि तिला पुढें जाण्यास रस्ता देत नाहींत. असें करणें हा इतरांच्या वेळेचा अपव्यय व रहदारीच्या नियमाचा भंग होय.

पूर्वसूचना देणे आवश्यक

ज्या वेळीं आपण मोटार चालवीत असतो, त्या वेळीं आपल्यामागून येणाऱ्या वाहनाची अशी कल्पना असते की, आपण सरळ दिशेने जाणार आहोत. त्या वेताने त्या वाहनाचा चालक वाहन हांकीत असतो. म्हणून आपल्याला जर डावी-उजवीकडे वळावयाचे असेल किंवा मध्येच थांबावयाचे असेल, तर आपण सिग्नलच्या साहाय्याने (किंवा हात बाहेर काढून) त्याची पुरेशी पूर्वसूचना मागील वाहन-चालकाला दिली पाहिजे.

पुढे केंव्हां जावे ?

आपल्यापुढे चालत असलेल्या वाहनाला, व्यक्तीला किंवा जनावराला मार्गे टाकून पुढे जावयाचे असेल, तर हॉर्नच्या द्वारे त्याला त्याची जाणीव द्यावी आणि पुरेशी जागा असेल तरच पुढे सरकावे. अर्थात् समोर वाहन असल्यास त्या वाहन-चालकाने पुढे जाण्याची खूण केल्याखेरीज पुढे जाण्याचा प्रयत्न करणे धोक्याचे असते. कारण आपल्याला न दिसणारे एखादे वाहन किंवा अन्य अडथळा समोरून येत असण्याची शक्यता असते. पुढे गेल्यानंतर एकदम डाव्या वाजूकडे सरकू नये. कारण त्यामुळे ज्या वाहनाला आपण मार्गे टाकलेले असते, ते आपल्या मोटारीवर येऊन थडकण्याची शक्यता असते.

दोन विरुद्ध दिशांनी धांवणाऱ्या वाहनांमधून रस्ता काढण्याचा प्रयत्न करू नये. त्यायोगे त्या दोन वाहनांच्या चिमट्यांत सांपडण्याचा धोका असतो.

मुले व जनावरे हीं कोणत्या वेळीं कशी हालचाल करतील, याचा कांहींच अंदाज आपल्याला आधी करता येत नाही. त्यामुळे समोर मूल किंवा जनावर दिसल्यास गाडीचा वेग कमी करून वाटेल त्या क्षणी ती थांबवितां येईल अशी तयारी ठेवावी.

आपल्याकडील जनावरे मोटारींना बुजतात. म्हणून एखाद्या बैलगाडी-जवळून किंवा घोड्यावर बसलेल्या माणसाजवळून जातांना मोटारीचा वेग कमी करून बैल किंवा घोडा उधळणार नाही, अशा वेताने मोटार चालवावी.

मोटार कुठें उभी करावी ?

ज्या ठिकाणी आपली मोटार उभी राहिली असतां इतर लोकांना अडचण होणार नाही, अशा ठिकाणीच मोटार उभी करावी. एखाद्या इमारतीच्या अगदीं प्रवेशद्वाराजवळ, अत्यंत अरुंद रस्त्यांत, एक मोटार उभी असेल, तर तिच्या बरोबर विरुद्ध दिशेला, रस्त्याच्या वळणावर चगैरे ठिकाणी मोटार उभी करूं नये.

धूळ आणि चिखल उडवूं नये

रस्त्यानें चालणाऱ्या लोकांना रुबाव दाखविण्यासाठी किंवा त्यांना त्रास देण्यासाठी मुद्दाम वेगानें मोटार हांकून त्यांच्या अंगावर धूळ व चिखल उडविण्यांत कांहीं ड्रायव्हरांना आसुरी आनंद मिळतो. पण त्यामुळे आपण असभ्य समजलों जातो आणि लोक आपला द्वेष करूं लागतात, एवढी साधी गोष्ट त्यांना कळत नाही. म्हणून पादचाऱ्यांजवळून जातांना मोटारीचा वेग थोडा कमी करून धूळ वा राड फार उडणार नाही, याची खबरदारी ड्रायव्हरनें घ्यावी.

आपण मोटारींतील उतारू असूं तर

आपण ड्रायव्हर नसून मोटारींतील उतारू असलों तर ड्रायव्हरला त्याचें काम करण्यांत आपण अडथळा आणूं नये. त्याचें ड्रायव्हिंग आपल्याला पसंत नसेल तर त्याच्या गाडींत बसूं नये; परंतु एकदां बसल्यानंतर त्याला शहाणपण शिकविण्याच्या भानगडींत पडूं नये. ती गोष्ट कोणाहि स्वाभिमानी ड्रायव्हरला आवडणार नाही.

तसेंच, गाडी आपल्या मालकीची असेल आणि गाडींत भरपूर जागा असेल तर त्याच दिशेला जाण्यासाठी रस्त्याच्या कडेला बसची प्रतीक्षा करणाऱ्या किंवा पायी चालणाऱ्या व्यक्तींना गाडींत येण्यास आमंत्रण देणें हें आधुनिक सभ्यतेचें एक लक्षण समजलें जातें. अशा उतारूंकडून पैशाची अपेक्षा बाळगावयाची नसते. केवळ माणुसकी म्हणूनच हें करावयाचें असतें.

स्त्रियांशीं कसे वागावे ?

‘यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः’ म्हणजे जेथे स्त्रियांना आदराने वागविले जाते तेथे देवतांचा निवास असतो, अशा प्रकारचे वचन ज्या आपल्या भारतामध्ये अनादि काळापासून रूढ आहे, तेथे पुरुषांनी स्त्रियांशीं कसे वागावे हे सांगण्याची गरज उत्पन्न व्हावी, यापेक्षा दुसरे मोठे दुर्दैव ते कोणते ? परंतु असे सांगण्याची आवश्यकता निर्माण झालेली आहे हे मात्र खरे. पुष्कळ वेळां माणसाला आपल्यातील दोष दिसत नाहीत. ते दाखविणारा दुसरा कोणी तरी यावा लागतो. भारतीय समाजाच्या सुदैवाने म्हणा किंवा दुर्दैवाने म्हणा, इंग्रजांच्या रूपाने असा एक दोषदर्शक आपल्याला लाभला. त्यांनी सतीची प्रथा कायद्याने बंद पाडून भारतीय स्त्रीला एका मोठ्या मानसिक गुलामगिरीतून मुक्त केले आणि स्त्रियांना शिक्षणाची संधि देऊन स्वतःचा विकास करून घेण्याचा मार्ग मोकळा करून दिला. त्यामुळे आजपर्यंत आपण स्त्रियांकडे किती चुकीच्या दृष्टीने पाहत होतो, याची कल्पना पुरुषांनाहि आली आणि न्यायमूर्ति रानडे, महात्मा जोतिबा फुले, आगरकर, महर्षि कर्वे वगैरे समाज-सुधारकांनी स्त्रियांच्या उन्नतीकडे विशेष लक्ष पुरविले. या सर्व महा-

पुरुषांच्या पुण्याईने आणि शिक्षणाच्या प्रसारामुळे भारतीय स्त्री जागृत व स्वाभिमानी बनली. आतां स्त्री व पुरुष कायद्याच्या पातळीवर समान झालेले आहेत. सामाजिक दृष्ट्याहि स्त्रीचा दर्जा पुष्कळच वाढला आहे. अर्थात् पाश्चात्य स्त्रियांशी तुलना करतां आमची स्त्री अजूनहि खूप मागासलेली, जुनाट संस्कार व खुळ्या समजुती यांनीं जखडलेली आहे. तिला त्या परिस्थितीतून वर येण्यास पुरुषांनीं मदत केली पाहिजे. आणि याच दृष्टीने तिच्याशीं वागलें पाहिजे.

स्त्री ही माणूस आहे

एकीकडे कांहीं लोक स्त्रीला देवता समजतात, तर कांहीं तिला पोटावारी फुकट रावणारी मोलकरीण व एक उपभोग्य वस्तु मानतात. वस्तुतः या दोन्ही भूमिका चुकीच्या आहेत. स्त्री ही माणूस आहे व तिच्याशीं माणुसकीनेच वागलें पाहिजे. या बाबतीत आईबापांनींहि आपली जबाबदारी ओळखली पाहिजे. आपल्या देशांत मुलगी ही 'परक्याचें धन' समजली जाते व म्हणून तिच्याकडे विशेष लक्ष दिलें जात नाही. घरांत मुलगा व मुलगी असेल, तर मुलाच्या सर्वांगीण विकासासाठीं आईबाप जसे झटतात, तसे ते मुलीच्या बाबतीत झटतांना दिसत नाहीत. मुलगी कशी तरी एकदां लग्न होऊन नवऱ्याच्या घरी गेली म्हणजे सुटलों, असे आईबापांना वाटते. ही वृत्ति टाकून मुलगी ही मुलगाप्रमाणेच आहे, असे मानून तिच्या शिक्षणाकडे व भावनांकडे आईबापांनीं लक्ष दिलें पाहिजे.

स्त्रियांशीं अदबीने वागावें

स्त्री ही प्रकृतीने नाजूक व स्वभावाने लाजवट व शालीन असल्यामुळे तिला दांडगाई किंवा आडदांडपणा आवडत नाही अथवा सोसत नाही. म्हणून स्त्रियांशीं वागतांना सभ्य पुरुषांनीं अदबीने वागावें. स्त्रियांच्या समोर अचकट-विचकट बोलणें, त्यांना उद्देशून घाणेरडे विनोद करणें, रस्ता अडवून त्यांची कुचंबणा करणें वगैरे गोष्टी अत्यंत असभ्यपणाच्या आहेत, हे लहानपणापासूनच मुलांच्या मनांवर बिंबविलें पाहिजे. पाश्चात्य लोक स्त्रियांशीं किती नम्रतेने वागतात, याची कल्पना 'पाश्चात्य समाजांत

स्त्रियांशीं कसे वागावें ?

वावरतांना ' या प्रकरणांतील विवेचनावरून येईल. (बसमध्ये खा उभा असतां आपण आपली जागा तिला देऊन आपण उतरतांना स्त्रियांना आधीं उतरवें, वगैरे नियम आहेत. आपणाहि त्या नियमांचें पालन कांटेकोरपणास समाजामध्ये एक प्रकारची सुसंस्कृतता व शिस्त येण्यास मदत होईल.)

स्त्रियांकडे टक् लावून पाहू नये

भारतीय स्त्रिया नुकत्याच सार्वजनिक क्षेत्रांत पदार्पण करून लागल्या आहेत. त्यामुळे असंस्कृत पुरुष त्यांना पाहून वावरल्यासारखे होतात व ते डोळे फाडफाडून त्यांच्याकडे पाहून लागतात. कांहीं तथाकथित सभ्य लोकहि 'डोळे शेकण्याच्या' या घाणेरड्या संवयीपासून मुक्त नसतात. परंतु ज्यांना मनापासून सभ्य बनावयाचें आहे, त्यांनीं या वावर्तीत संयम केला पाहिजे. कोणतीहि सुंदर गोष्ट आपलें लक्ष वेधून घेते हें खरें व तेवढ्या प्रमाणांत समोरून येणाऱ्या स्त्रीकडे ओझरता दृष्टिक्षेप टाकणें क्षम्यहि म्हणतां येईल. परंतु त्या स्त्रीला असह्य होईल अशा प्रकारें तिच्याकडे अधाशी नजरेनें टक् लावून पाहणें, हा गुन्हाच समजला जाईल. त्यांतहि पुनः आपण पुढें चाललों असतां मागून येणाऱ्या स्त्रीकडे वळून वळून पाहणें हा तर निर्लज्जपणाचा कळस म्हणावा लागेल. अशा पुरुषाला जर कुणी पकडून चोप दिला, तर त्याबद्दल त्या चोप देणाऱ्यांना सभ्य लोक धन्यवादच देतील.

स्त्रियांना धक्का देऊ नये

पुण्या-मुंबईसारख्या ठिकाणीं सायंकाळीं गर्दीच्या ठिकाणीं सभ्य स्त्रियांना धक्के देत फिरणें हा कांहीं मवाल्यांचा एक खास कार्यक्रमच असतो. त्यांची गोष्ट आपण सोडून देऊं. कारण त्यांना पकडून धडा शिकविण्याचें काम सरकारचें व कायद्याचें आहे. परंतु स्वतःला सभ्य म्हणाविणाऱ्यांनीं व सभ्य समजणाऱ्यांनीं अशा प्रकारच्या धक्काबुक्कीपासून सर्वस्वीं अलिप्त राहिलें पाहिजे. गर्दीच्या ठिकाणीं स्त्रियांना संरक्षण मिळेल, अशीच वृत्ति सुसंस्कृत पुरुषांनीं बाळगली पाहिजे.

स्त्रियांसमोर गबाळेपणानें राहूं नये

कांहीं पुरुषांना—विशेषतः जुन्या पद्धतीच्या पुरुषांना—स्त्रियांच्या समोर गबाळेपणानें बसण्याची, असभ्य चाळे करण्याची विचित्र खोड असते. त्यामुळें स्त्रियांची फार कुचंबणा होते. म्हणून आपल्या आसपास स्त्रिया असतांना आपलें धोतर नीट आहे कीं नाहीं, आपले चाळे स्त्रियांची कुचंबणा करणारे तर नाहींत ना, वगैरे गोष्टींविषयीं पुरुषांनीं चांगली काळजी घेतली पाहिजे.

स्त्रियांनीं कसें वागवें ?

‘ चूल आणि मूल ’ या मर्यादित विश्वामधून आजची स्त्रीहि पुरुषाबरोबरच या अफाट विश्वांतील अनेकविध कर्तृत्वाचीं क्षेत्रे काबीज करीत आहे. पूर्वी परिचित नसलेल्या निरनिराळ्या क्षेत्रांत तिला वावरावें लागत आहे. या वेळीं तिला पूर्वसूरींच्या मार्गदर्शनाअभावीं अडखळल्यासारखें वाटणें साहजिक आहे. त्यामुळे समाजांतील तिच्या आचार-विचारांसंबंधी पुढील मार्गदर्शन तिला उपयुक्त ठरेल.

‘ शीलं परं भूषणम् ’

आपल्या भारतीय समाजांतच नव्हे, तर पाश्चात्य समाजांतहि स्त्रियांच्या शीलाला फार महत्त्व दिलें जातें. स्वातंत्र्याच्या व सुधारणेच्या नांवाखालीं स्त्रियांनीं जर बदफैलीपणाच करायला सुरुवात केली तर त्यायोगें स्त्रियांच्या प्रगतींत फार मोठा अडथळा निर्माण होईल. प्रत्येक समाजांत नीतीचे व शीलाचे कांहीं नियम असतात. ते सगळेच बरोबर असतात असें नाहीं, परंतु ज्या समाजांत आपल्याला वावरावयाचें आहे, त्या समाजांतील नीति-नियमांना लाथाडून आपल्याला त्या समाजाची मुळींच सेवा करतां येणार

नाहीं. ही गोष्ट सेवाभावी महिलांनीं ओळखावी. स्त्री ही शालीनतेनें शोभते, असें म्हटलें जातें. यांतील अतिशयोक्ति वगळली तरीहि त्यांतील तथ्य नजरेआड होतां कामा नये. कर्तव्यगार स्त्री जर सुशील व शालीन असेल, तर दुधांत साखर पडल्यासारखें होऊन तिचें सामर्थ्य अधिक वाढेल. म्हणून थोड्याशा शिक्षणानें येणारा उथळपणा व शहरी समाजांत वावरल्यानें येणारा उल्लूपणा या दोन्ही दोषांपासून स्त्रियांनीं अलिप्त राहिलें पाहिजे.

फॅशनेबलपणाळाहि मर्यादा हवी

स्त्रीला काय व पुरुषाला काय, आपण सुंदर दिसावें, आकर्षक दिसावें, असें वाटणें स्वाभाविक आहे. त्यामुळें थोड्याफार प्रमाणांत नट्यापट्टा किंवा फॅशन करणें हें योग्य व क्षम्य आहे असें म्हणतां येईल. परंतु आपण एखादी प्रदर्शनीय वस्तु किंवा त्रिकाऊ माल आहोंत या भावनेनें भडक फॅशन करणें केव्हांहि निघच होय. आजकाल सिनेमा-नटी हा आमच्या तरुणीं-पुढील आदर्श आहे. तो आदर्श ज्यांना ठेवावयाचा असेल, त्यांनीं तो खुशाल ठेवावा. पण मग त्यामुळें बहकून जाऊन रस्त्यावरच्या उल्लू तरुणांनीं कांहीं अतिप्रसंग केला, तर त्याबद्दल फारशी तक्रार करूं नये. भडकपणा ही एक रानटी किंवा जंगली वृत्तीच आहे. सभ्य समाजाला सौम्यपणा प्रिय असतो. म्हणून स्त्रियांनीं आपले आचार-विचार, केशभूषा-वेशभूषा वगैरे बाबतींतील भडकपणा शक्य तितका कमी केला पाहिजे. स्त्रीचें व्यक्तित्व आदरणीय व प्रसन्न वाटावें, डोळे विचलित करणारें वाटूं नये.

कपड्यांत गबाळेपणा असूं नये

याचा अर्थ स्त्रियांनीं गबाळेपणानें राहावें असा मुळींच नाही. स्त्रियांनींच नव्हे तर पुरुषांनींहि गबाळेपणा, अस्ताव्यस्तपणा करतां कामा नये. ज्या समाजांत आपण वावरतो त्या समाजाला आपलें सान्निध्य प्रिय वाढेल, किळसवाणें वाटणार नाही, याची खबरदारी प्रत्येकानें घेतलीच पाहिजे.

दुर्गुण काढून टाकावेत

स्त्रियांना एकमेकींच्या उखाळ्यापाखाळ्या काढणें, लोकांच्या कुचाळक्या करणें, लावालावी करणें वगैरे संवयी असतात, असें मानलें जातें. स्त्रीला

जर पुरुषांच्या बरोबरीनें सर्व क्षेत्रांत पुढें यावयाचें असेल, तर तिनें आपले असले दुर्गुण दूर करण्याचा सतत प्रयत्न केला पाहिजे. स्त्री ही घरांत दुफळी माजविणारी आहे, असें समजलें जातें. हा कलंक त्यांनीं आपल्या आचरणानें धुऊन काढला पाहिजे. आपला नवरा व दीर, नवरा व सासू-सासरा आदि कुटुंबीयांत अधिक प्रेमाचे संबंध निर्माण करण्याच्या कामीं तिनें हातभार लावला पाहिजे.

घरांतील वातावरण प्रसन्न ठेवावें

ज्या स्त्रिया नोकऱ्या करतात, त्यांच्या घरांतील वातावरण नेहमीं असंतोषाचें, दमलें-भागलेलें, वखवखलेलें असें असतें. म्हणून ज्यांना आर्थिक दृष्ट्या नोकरी करण्याची जरूरी नसेल त्यांनीं नोकरीचा मोह सोडावा आणि घरचें वातावरण आनंदी, खेळकर ठेवण्याचा प्रयत्न करावा. दुपारचा वेळ शिवण्या-टिपण्यांत, लेखन-वाचनांत किंवा एखाद्या सामाजिक कार्यांत घालवावा. आपलें स्वतंत्र व्यक्तित्व दाखविण्यास नोकरीखेरीज किती तरी कार्यक्षेत्रें समाजांत निर्माण झाली आहेत.

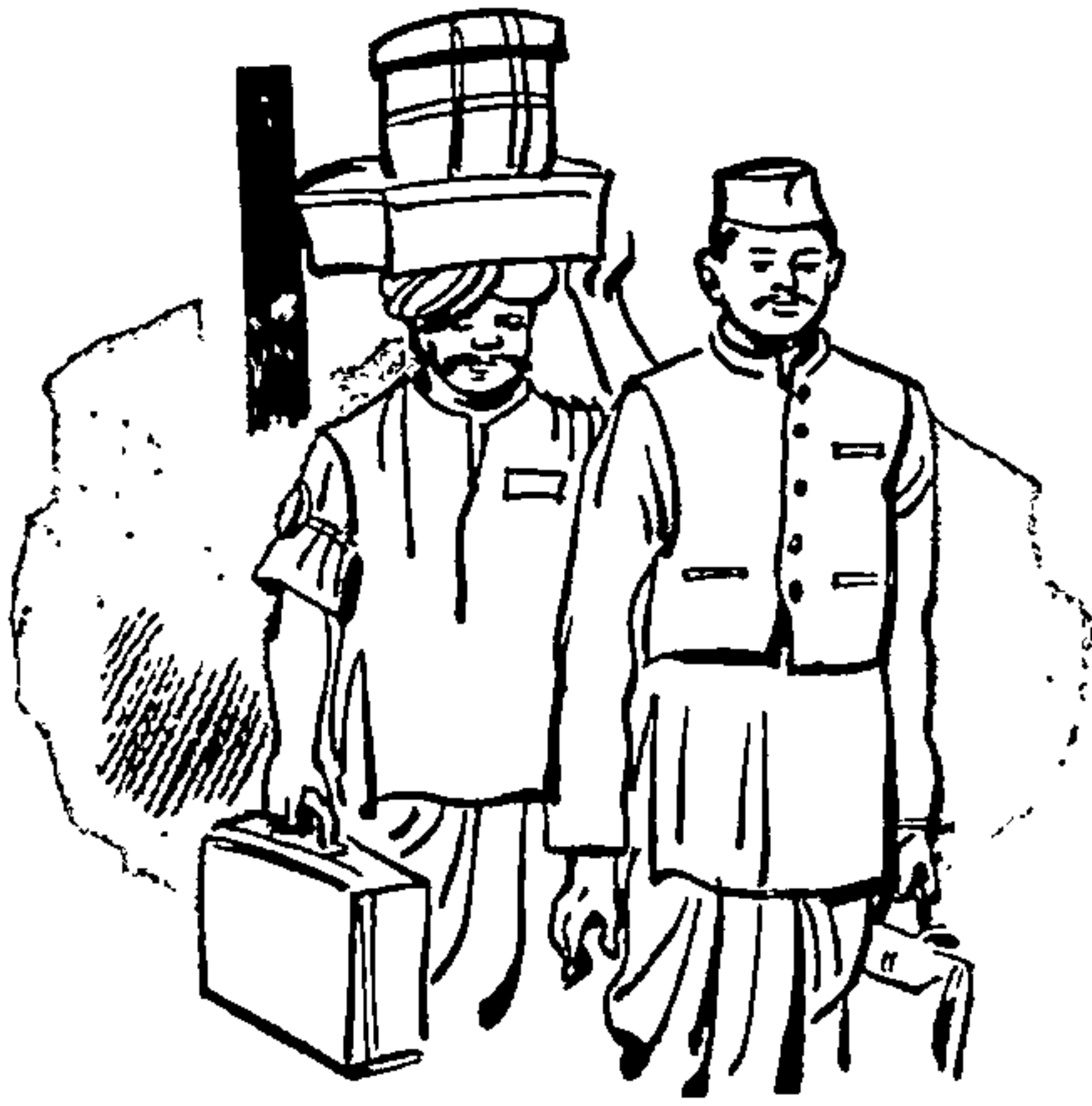
मोकळेपणा मर्यादित असावा

आपल्या कुटुंबांतील पुरुषांव्यतिरिक्त इतरांशीं वागतांना स्त्रियांनीं अलिप्तपणा राखावा, अशी कांहीं लोकांची कल्पना असते. अशा लोकांना आपल्या स्त्रियांनीं इतरांशीं मनमोकळेपणानें वागलेलें आवडत नाही. परंतु याच्या मुळाशीं पुरुषी अहंकार व स्वामित्वाचीच भावना असते. उलट आपल्या बायकोनें वाढेल त्या पुरुषाशीं फाजील सलगीनें वागावें म्हणून त्यांच्यावर जबरदस्ती करणारेहि कांहीं पुरुष पाहावयास मिळतात. या दोहोंतून मध्यममार्ग शोधून काढणें बुद्धिमान् स्त्रियांना शक्य झालें पाहिजे. आपल्या घरांतील पुरुषांच्या इच्छेविरुद्ध परपुरुषांशीं जास्त सलगी करणें हें अयोग्य व अनिष्ट असतें, म्हणून आपल्या स्वभावांतील मोकळेपणाला स्त्रियांनीं बंधन घालावें. ज्यांना हें बंधन आवडत नसेल, त्यांनीं वैवाहिक जीवनापासून अलिप्त राहावें, म्हणजे त्यामुळें कोणालाच त्रास होणार नाही.

स्त्रींची वैरी स्त्रीच

आपण पुष्कळ वेळां पाहतों कीं, दहा पुरुष एकत्र राहूं शकतात, परंतु दोन स्त्रिया मात्र एकत्र राहूं शकत नाहींत. एका स्त्रीचा उत्कर्ष दुसऱ्या स्त्रीला सहन होत नाहीं, आणि एखाद्या पुरुषाला पहिली बायको असतांना दुसरी सुशिक्षित स्त्री तिच्या उरावर सवत म्हणून बसायला आनंदानें तयार होत असल्याची उदाहरणेहि आपण किती तरी पाहतों. अशा प्रकारें स्त्रीचा स्वरा शत्रु पुष्कळ वेळां स्त्रीच असते. म्हणून आपल्या हातून कोणत्याहि स्त्रीचें अहित होणार नाहीं, कोणाहि स्त्रीच्या अधिकारावर आतिक्रमण केलें जाणार नाहीं, याची खबरदारी प्रत्येक जबाबदार स्त्रीने घेतली पाहिजे. आपल्यासारख्याच दुसऱ्या स्त्रियांच्या गुणांची कदर करण्यांतहि स्त्रियांनीं कंजुषपणा दाखवूं नये.

प्रवासांत

इंग्रजांच्या आगमनापूर्वी या देशांत जलद प्रवासाची साधनें मुळींच नव्हतीं. यामुळें लांबचा प्रवास फारच क्वचित् होई आणि जवळच्या प्रवासाला वेळेचें वगैरे बंधन फारसें नसे. पार्यां, घोड्यावरून किंवा बैलगाडींतून आपल्या सोयी-सवडीप्रमाणें कोठेंहि जातां येत असे. फक्त व्यापाऱ्यांनाच काय तो समुद्राची भरती-ओहोटी व अनुकूल-प्रतिकूल वारे यांचा विचार करावा लागे.

परंतु आतां प्रत्येक क्षण हा मोलाचा बनलेला आहे. प्रवासाच्या साधनांची वाढ झाल्यामुळें आणि लोकांमध्ये प्रवासाची आवड वाढल्यामुळें प्रवास करणाऱ्यांची संख्या भरमसाट वाढली आहे. इतकी की, आगगाड्यांची संख्या व डबे आणि बसेसची संख्या वाढवूनहि गर्दी कांहीं कमी करतां आलेली नाही. त्यामुळें प्रवास सुखाचा कसा होईल, ही नवीनच विवंचना भारतीयांसमोर उभी राहिलेली आहे.

तरीहि एक हौशी प्रवासी या नात्यानें या बाबतींतला माझा असा अनुभव आहे की, आपण आपला प्रवास पद्धतशीरपणें आंखून केल्यास तो पुष्कळच सुखाचा होऊं शकतो. मात्र त्यासाठीं कांहीं पय्यें अवश्य.

पाळलीं पाहिजेत. या पथ्यांचा स्वतंत्रपणें विचार न करतां प्रवासांत आपण कसे वागावें, याचे जे नियम दिले आहेत त्यांतच त्यांचा समावेश करण्यांत आलेला आहे. आपण यापुढें जेव्हां प्रवासाला जाल, तेव्हां हे नियम अवश्य डोळ्याखालीं घालून ठेवा. त्यांचा आपल्याला पुष्कळच उपयोग होईल.

कोणत्याहि प्रवासाला निघतांना आवश्यक तें व आवश्यक तेवढेंच सामान आपल्याबरोबर राहिल, याची खबरदारी घ्यावी. ज्या भागांत आपण जाणार आहोंत तेथील हवामान व एकूण परिस्थिति लक्षांत घेऊन बरोबर नेण्याचें सामान ठरवावें. अत्यंत थंड प्रदेशांत जावयाचें असेल तर भरपूर गरम कपडे असले पाहिजेत. उष्ण प्रदेशांत जावयाचें असेल तर भरपूर हलके कपडे व मच्छरदाणी हीं बरोबर घेतलीं पाहिजेत. पाण्याचा तांब्या किंवा पिशवी, मेंथॉल, अॅस्प्रीच्या गोळ्या, साबण, लवंगा, सुपारी, सुईदोरा वगैरे नेहमीं लागणाऱ्या गोष्टीहि बरोबर ठेवाव्यात. सहसा कोणापुढें हात पसरावे लागणार नाहीत किंवा तोंड वेंगाडावें लागणार नाही, अशी खबरदारी घ्यावी.

जेथें जेथें रिझर्व्हेशन (जागा राखून ठेवणें) ची सोय असेल तेथें रिझर्व्हेशनशिवाय प्रवास करूं नये. बसमध्ये किंवा आगगाडींत रिझर्व्हेशन मिळाल्यास प्रवासांतील निम्मी-शिम्मी दगदग दूर होते. ऐन वेळीं रिझर्व्हेशन मिळण्याची शक्यता फार थोडी असते. म्हणून तें शक्य तितक्या लौकर करून ठेवावें.

रिझर्व्हेशन असल्यास गाडी सुटण्यापूर्वी पंधरा मिनिटें स्टेशनवर गेलें तरी चालेल. परंतु रिझर्व्हेशन आहे म्हणून ऐन वेळीं जाऊं नये. आपली जागा शोधण्यांत, सामान लावण्यांत व बस असल्यास, सामान वर चढविण्यांत जो वेळ जाईल, तो हिशोबांत धरला पाहिजे.

टांगा, रिक्षा, हमाल वगैरे लोकांशीं आधीं बोलणें करून भाडें अथवा हमाली निश्चित करावी. नंतर घासाघसि करण्यांत कांहीं अर्थ नसतो. पुष्कळ वेळां हे लोक प्रवाशांची अडवणूक करण्याचा प्रयत्न करतात. त्या वेळीं योग्य त्या अधिकाऱ्याची मदत घेण्याचा प्रयत्न करावा. अर्थात् त्यासाठीं आपल्याजवळ भरपूर वेळ असला पाहिजे.

आपलें फार मोठें अवजड सामान बसण्याच्या डब्यांत न ठेवतां सामानाच्या डब्यांत (ब्रेक व्हॅनमध्ये) ठेवावें. रात्रीच्या प्रवासांत बाका-खालीं ठेवलेलें सामानहि चोरीस जाण्याची भीति असते. पुष्कळसे चोर पेटीच्या मागील बाजूच्या विजागऱ्या काढून जागच्या जागीं पेटीतील माल काढून घेतात. या चोऱ्या मुख्यतः बाकाखालीं ठेवलेल्या पेटीच्या बाबतींत होतात. म्हणून मौल्यवान् सामान बरच्या फळ्यांवर (बर्थवर) ठेवावें. मात्र बर ठेवलेलें सामान खालीं पडणार नाही, याची काळजी घ्यावी. कोट, पॅट वगैरे कपडे झोपतांना दूर ठेवल्यास चोरीस जातात. म्हणून ते शक्य तर अंगावरच ठेवावेत किंवा उशाशीं घ्यावेत.

आपल्याजवळ असलेलें सामान ठराविक वजनापेक्षां जास्त आहे, अशी शंका आल्यास ताचडतोब त्याचें वजन करून घ्यावें. रेल्वे, बोट किंवा बस कंपनीला फसविण्याचा हेतु मनांत ठेवूं नये. आपण अशा प्रकारें केलेली फसवणूक उघडकीस आल्यानंतर आपली काय फजिती होईल, याचेंहि चित्र मनासमोर बाळगावें.

गाडींत किंवा बसमध्ये चढतांना एकदम घोळका करूं नये. रांगेंत उभें राहावें. आंतील उतारुंना आधीं उतरूं द्यावें व मग बाहेरील उतारुंनीं आंत चढावें.

प्रथम स्त्रियांना चढूं द्यावें, नंतर पुरुषांनीं चढावें. उतरतांना मात्र पुरुषांनीं आधीं उतरून स्त्रियांसाठीं दार उघडून धरावें.

प्रत्येक उतारुसाठीं (सीटकरितां) जेवढी जागा ठरलेली असेल, तिच्याहून अधिक जागा अडवूं नये. उलट ज्या वेळीं भयंकर गर्दी झाली असेल व एखादी स्त्री किंवा वृद्ध पुरुष आपल्यासमोर उभा असेल, तेव्हां त्याला शक्य असल्यास आपल्यांतील जागा देऊं करावी. अर्थात् ज्या वेळीं गर्दी नसेल, त्या वेळीं हाताशीं असलेल्या जागेचा अधिक मोकळेपणानें उपयोग करण्यास हरकत नाही.

शहरांतील बसमध्ये आपण बसलों असतां एखादी अवघडलेली स्त्री (मूल, सामान वगैरेमुळे) किंवा वृद्ध, अशक्त, दुर्बल पुरुष येऊन उभा राहिल्यास आपण उठून त्याला जागा देऊं करावी. आपल्यापेक्षां अधिक गरजू व्यक्ति असल्यास आपण आपली जागा त्या व्यक्तीला द्यावी. अशा

प्रकारें देऊं करण्यांत आलेल्या जागेचा स्वीकार करण्यांत संकोच मानूं नये.

गाडी चालू लागली कीं आंत बसलेल्यांना डुलकी येणें स्वाभाविक आहे. परंतु त्या डुलकीमध्ये आपण इतरांच्या अंगावर कलंडणार नाही, याची काळजी प्रत्येकानें घेतली पाहिजे. त्याकरितां सीटच्या पाठीला डोकें टेकून डुलकी घेण्याची संवय लावून घ्यावी.

गाडींत घुम्यासारखें बसून राहूं नये. प्रसंगानुरोधानें सहप्रवाशांची ओळख झाली असल्यास त्यांच्याशीं बोलण्यांत संकोच करूं नये. अर्थात् इतरांना नको असतां त्यांच्यावर संभाषण लाडूं नये. तसेंच अगदीं खासगी किंवा घरगुती गोष्टी विचारूं नयेत किंवा सांगूं नयेत.

आपण मित्रांसमवेत प्रवास करित असल्यास आपल्या हंसण्या-खिदळण्यामुळे किंवा गप्पागोष्टींमुळे इतर प्रवाशांना त्रास होणार नाही, याची खबरदारी घ्यावी. हल्लीं अशा प्रकारचा उच्छृंखलपणा भयंकर वाढला आहे. म्हणून या बाबतींत तरुणांनीं विशेष काळजी घ्यावी.

चार-चौघे एकत्र जमले असतां गाडीतील इतर प्रवाशांची थट्टा-टिंगल करूं नये. पुष्कळ वेळां त्याबद्दल परचात्ताप करावा लागतो हें विसरूं नये.

बस किंवा आगगाडीचा डबा ही एखादी बेवारशी संपत्ति आहे, असें न समजतां ती आपल्या घरांतीलच एक खोली आहे असें समजून तिच्या स्वच्छतेची जबाबदारी आपल्यावरहि आहे, असें आपण मानलें पाहिजे. शेगांचीं फोलपटें, केळ्यांच्या साली, विड्यांचीं थोटके वगैरे डब्यांत न टाकतां बाहेर टाकावीत. गाडीच्या डब्यांत थुंकूं नये. लहान मुलांना शौचास बसविण्याकरितां संडासाचाच वापर करावा. तें शक्य नसल्यास त्यासाठीं कागद वापरावा व नंतर तो कागद बाहेर टाकून घ्यावा. डबे स्वच्छ करण्याकरितां स्टेशनवर नोकर ठेवलेले असतात. एखाद्या मोठ्या स्टेशनवर गाडी उभी राहिली असतां त्या नोकरांना बोलावून त्यांच्याकडून डबा साफ करवून घ्यावा.

बसमध्ये कित्येकदां धूम्रपान करण्यास बंदी असते. त्या नियमाचें उल्लंघन कोणी करित असल्यास त्याला नम्रपणें समजावून सांगावें. त्यानें

आपलें न ऐकल्यास बस-कंडक्टरच्या नजरेस ती गोष्ट आणावी. त्यानेंही तिकडे दुर्लक्ष केल्यास तक्रार-बुकांत तक्रार नोंदवून ठेवावी.

आपल्याजवळील पैसे किंवा मूल्यवान् वस्तु पुनः पुनः बाहेर काढून पाहूं नयेत. त्यामुळें चोरांना त्यांची चांगली माहिती होते.

स्टेशनवर लायसेन्सवाल्या दुकानदारांकडूनच खाद्यपदार्थ घ्यावेत. अनधिकृतपणें विक्री करणाऱ्यांकडून खाद्यपदार्थ घेण्यांत धोका असतो. विशेषतः काशी, प्रयाग वगैरे क्षेत्रांच्या ठिकाणी अशा पदार्थांत गुंगीचें औषध किंवा विष मिसळून प्रवाशांना लुटण्याचे प्रयत्न राजरोसपणें चालतात. त्यांपासून सावध राहावें.

स्टेशन अपरात्री येणार असेल तर जागत राहावें. रेल्वेचें वेळापत्रक नेहमीं बरोबर ठेवावें म्हणजे गाडी कोणत्या स्टेशनवर आलेली आहे, त्यावरून आपलें स्टेशन किती दूर आहे, याची कल्पना येते.

स्टेशनवरून आपल्याला घेऊन जाण्यासाठी कोणी येणार असेल, तर सगळी गदीं ओसरून जाईपर्यंत प्लॅटफॉर्मवर प्रतीक्षा करावी; आणि नंतरहि बाहेर आल्यावर थोडा वेळ वाट पाहून मगच वाहन करावें.

उद्दिष्ट स्थानीं पोचल्यानंतर आपण सुखरूप पोचल्यासंबंधींचें पत्र घरच्या लोकांना ताबडतोब पाठवावें. मित्रांकडून किंवा अन्य परचितांकडून पाहुणचार घेऊन आपण परत आलों असल्यास त्यांना आभारप्रदर्शक पत्र पाठविण्यास विसरूं नये.

भिन्नभाषिक प्रदेशांत किंवा अपरिचित भागांत प्रवास करीत असतां तेथील लोकांच्या जीवनाचें सूक्ष्मपणें निरीक्षण करावें. मात्र त्यांत दोष-दर्शनाची वृत्ति असूं नये. त्यांच्या चांगल्या गोष्टींची निःसंकोचपणें स्तुति करावी. त्यांच्याशीं मैत्री करण्याची इच्छा व तयारी ठेवावी. त्यांच्या ज्या गोष्टी आवडणार नाहीत त्यांबद्दल टीका करूं नये किंवा त्यांचा उपहासहि करूं नये. आपल्या कांहीं गोष्टीहि त्या लोकांना हास्यास्पद वाटण्याचा संभव आहे, ही गोष्ट नजरेआड होऊं देऊं नये.

आपण ज्यांच्याकडे जाणार आहोंत, त्यांना आपण भारभूत वाटणार नाहीं, अशी खबरदारी आपण घ्यावी. आपलें अंथरूण-पांघरूण,

कपडेलत्ते, दाढीचें सामान, सावण वगैरे आवश्यक सामान बरोबर ठेवावें. यजमानघरीं नोकर नसल्यास आपले कपडे आपणच धुऊन टाकावेत.

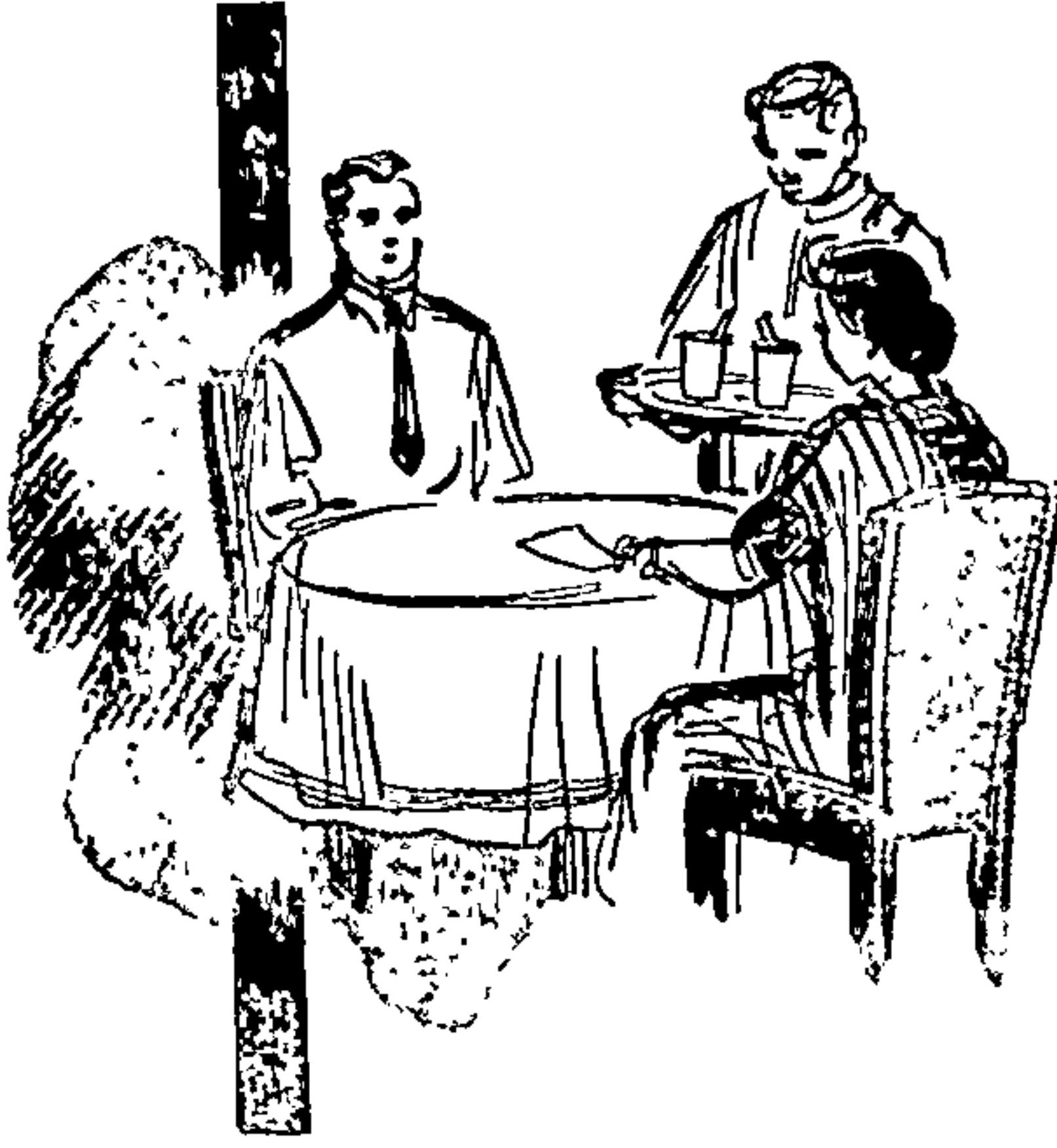
आपल्या आहारासंबंधीं कांहीं विशेष नियम असल्यास (उदाहरणार्थ, कांदा-लसूण न खाणें, चहा न पिणें वगैरे) त्यांची सूचना आपल्या यजमानांना आधींच देऊन ठेवावी. म्हणजे ऐन वेळीं अडचण उपास्थित होत नाही.

आपल्याबरोबर आपलें अंथरूण असल्यास तें आपण निजून उठल्यावर गुंडाळून ठेवतोच; परंतु तसें नसल्यास अंथरूण तसेंच टाकून न जातां पांघरूणाची घडी घालून, बळकटी नीट गुंडाळून मगच प्रातर्विधीस लागावें. पाण्याची तपेली मोकळी केल्यानंतर ती पुनः भरून ठेवण्यास विसरूं नये. यजमानघरीं नेहमीं वागण्याचे जे नियम असतील ते पाळावेत. आपल्यामुळें घरच्या लोकांना त्यांचे नियम बदलावे लागूं नयेत.

कोठेंहि परक्या ठिकाणीं जातांना घरीं आपला पत्ता देऊन ठेवावा व आपल्या खाशांत आपला घरचा पत्ता लिहून ठेवलेला असावा. अपघाताच्या प्रसंगीं त्याचा उपयोग होतो. कोठेंहि जास्त दिवस राहूं नये.

दुसऱ्याच्या घरीं गेल्यानंतर वादविवादाचे मुद्दे उकरून काढूं नयेत; विवाद टाळावेत.

उपाहारगृहांत

उपाहारगृहें अथवा हॉटेलें हीं आधुनिक समाजाचीं जणूं अविभाज्य अंगेंच बनलेलीं आहेत. आजकाल केवळ चैन म्हणून हॉटेलं जाणारे जरी पुष्कळ असले, तरी गरज म्हणून उपाहारगृहांचा आश्रय घेणारेहि कांहीं कमी नाहींत. अशा वेळीं हॉटेलं गेल्यावर कसें वागावें, हें प्रत्येकाला माहीत असणें आवश्यक आहे.

गोंगाट करूं नये

आपल्याकडील बहुतेक हॉटेलें म्हणजे मासळी बाजाराचीच एक छोटी आवृत्ति असते. तेथें जाणारे लोक जणूं सभ्यतेचे सारे नियम बाहेरच ठेवून आंत प्रवेश करतात. विशेषतः तरुण विद्यार्थ्यांचा एखादा घोळका हॉटेलं शिरला म्हणजे तर विचारूं नये. आपल्या गोंगाटानें, हंसण्या-खिदळण्यानें व आरडाओरडीनें ते हॉटेल जणूं डोक्रीवर घेतात. अशा लोकांना कोणी तरी सभ्य किंवा सुसंस्कृत म्हणेल काय? म्हणून हॉटेलमध्ये आपल्या-प्रमाणेंच इतर लोकहि. पैसे देऊन क्षुधा-तृषा शांत करण्यास आलेले आहेत, हें जाणून प्रत्येकानें शांतपणें वागावें. बोलणें किंवा हास्यविनोद करतांना त्यापासून इतरांना त्रास होणार नाहीं, याची खबरदारी घ्यावी.

धूम्रपानाचें पथ्य

पुष्कळ लोकांना हॉटेलांत बसून धूम्रपान करण्याची संवय असते. त्यांनी तसे करण्यास कांहींच हरकत नाही. मात्र आपल्या धूम्रपानामुळे इतरांना त्रास होणार नाही, याची काळजी त्यांनी घेतली पाहिजे. विशेषतः ज्या लोकांना सिगरेटचा धूर सहन होत नाही, त्यांना एखादा पदार्थ खातांना किंवा पितांना धूम्रपानाचा जांच सहन करावा लागणें हा त्यांच्यावर शुद्ध अन्याय आहे. म्हणून धूर सोडतांना ज्या वाजूला कोणी नसेल तिकडे तोंड करावें किंवा एकदम भक्कन धूर न सोडतां सावकाश सोडावा.

हॉटेल बॉयशीं कसे वागावें ?

अनेक लोकांना हॉटेलमधील पोन्हे हे आपल्या घरचे गडी आहेत असे वाटतें आणि ते त्यांच्याशीं मयूरीनें वागतात. अर्थात् मग हॉटेल बॉईजहि त्यांच्याकडे दुर्लक्ष करून त्यांच्याशीं उद्धटपणें वागतात. म्हणून आपल्याला हव्या असणाऱ्या पदार्थांची मागणी करतांना आपला स्वर सौम्य व चेहरा प्रसन्न ठेवावा. तेथें काम करणाऱ्या मुलांनाहि आपल्या-सारखेंच मन व हृदय असतें, याची जाणीव ठेवून त्यांचा अपमान किंवा टिंगल करूं नये. तसेंच जवळपास बसलेल्या अशिक्षित अडाणी लोकांचीहि टिंगल करूं नये.

कांट्या-चमच्यांचा आवाज करूं नये

कांटे-चमचे वापरण्याची संवय आपल्याला नसल्यामुळे हॉटेलांत खातांना आपल्या कांट्या-चमच्यांचा फार खडखडाट होतो. असा खडखडाट करणें असंस्कृतपणाचें आहे, हें ओळखून कमीत कमी आवाज होईल, याची खबरदारी घेतली जावी.

स्वच्छतेचे किंमत नियम पाळावेत

लिंबाच्या फोडी इकडे-तिकडे टाकणें, उष्टे पदार्थ टेबलावर विस्कटून टाकणें, पाण्याच्या पेल्यांत हात बुचकळणें वगैरे इतरांना शिसारी येणाऱ्या गोष्टी सभ्य वनूं पाहणाऱ्यांनीं कटाक्षानें टाळल्या पाहिजेत.

आळशीपणानें बसून राहूं नये

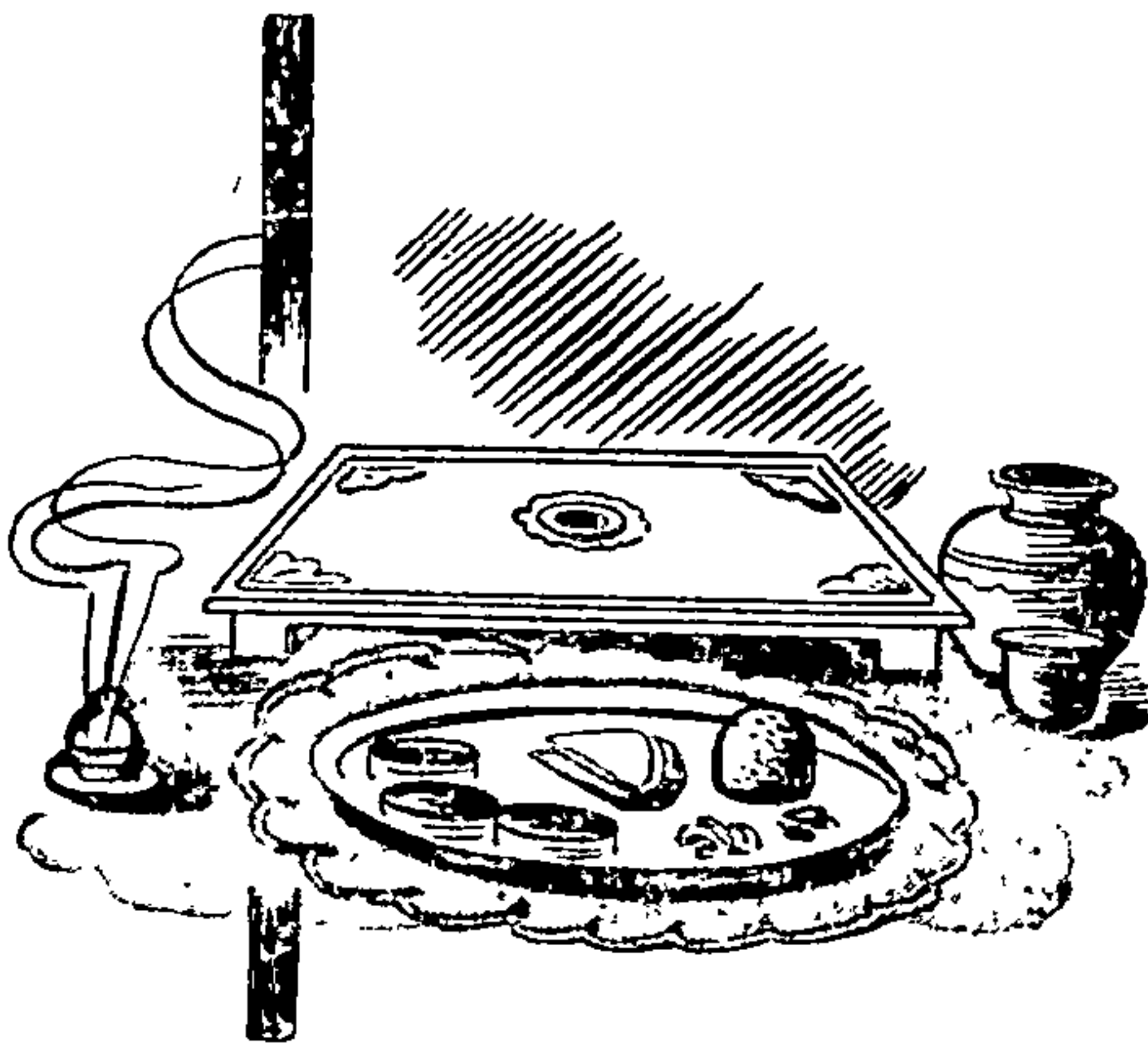
आपलें खाणें-पिणें झाल्यानंतर हॉटेलमध्ये निष्कारण रेंगाळत राहण्याची वाईट खोड पुष्कळांना असते. त्यायोगें आपल्यानंतर येणाऱ्या लोकांची आपण किती गैरसोय करतो याची त्यांना कल्पना नसते, किंवा त्याची त्यांना पर्वा नसते. असे लोक पुष्कळ वेळां हॉटेलांत आलेलीं सगळीं वृत्तपत्रें अथवापासून इतिपर्यंत वाचून मगच उठतात. वस्तुतः हॉटेल हें कांहीं वृत्तपत्रें वाचण्याचें स्थान नव्हे. त्यासाठीं वाचनालयांत गेलें पाहिजे. खुर्चीवर बसल्यापासून आपण मागाविलेल्या पदार्थां येईपर्यंतचा वेळ घालविण्याकरितां वृत्तपत्रांचा उपयोग करावयाचा असतो. तीं वृत्तपत्रें सर्वांना वाचावयास मिळालीं पाहिजेत. म्हणून आपल्या हातीं आलेलें वृत्तपत्र दोनतीन मिनिटांत चाळून तें इतरांना दिलें पाहिजे.

हॉटेलमधील आरशांसमोर उभें राहून पुन्हा पुन्हा केस विंचरीत राहण्याची खोड आजकाल फार बोकळली आहे. हें असभ्यपणाचें लक्षण आहे. हॉटेल हें सलून नव्हे, हें विसरतां कामा नये. शिवाय अशा तऱ्हेनें केस विंचरतांना कांहीं केस उडून ते हॉटेलांतल्या पदार्थांत मिसळण्याचाहि दाट संभव असतो.

विल चुकवूं नये

पुष्कळ लोक, आणि विशेषतः कॉलेज-विद्यार्थी गर्दीच्या वेळीं हॉटेलचें विल चुकवून निसटून जातात, अशी तक्रार ऐकूं येते. ही खरोखरी अत्यंत लांछनास्पद गोष्ट आहे. हा चोरीचाच एक प्रकार होय. कांहीं लोक नोकरांची नजर चुकवून कांटे-चमचेहि लंपास करतात. ही तर धडधडीत चोरीच. आपल्या देशाच्या भावी आधारस्तंभांनीं अशा प्रकारें पद्धतशीर चोरीचें शिक्षण घ्यावें, ही किती दुःखाची गोष्ट आहे !

भोजनाच्या वेळीं

आपल्या देशांत उच्चवर्णीयांमध्ये जेवणाच्या वेळचे शिष्टाचार एके काळीं अत्यंत कसोशीनें पाळले जात असत. परंतु अलीकडे त्या बाबतींत सर्वच वर्गांमध्ये एक प्रकारची शिथिलता आलेली दिसते. युरोपियन लोकांत भोजन-प्रसंगींचे शिष्टाचार (Table Manners) फार महत्त्वाचे मानले जातात. त्यांच्या संपर्कांमुळे आतां आपल्याकडील सुशिक्षित व सुसंस्कृत लोकांमध्ये भोजनाच्या वेळीं कांहीं शिष्टाचार पाळण्याकडे प्रवृत्ति वाढू लागलेली आहे. या शिष्टाचारांवर पाश्चात्य शिष्टाचारांची छाप अधिक असणार हें स्पष्ट आहे. यामुळे आपल्याकडे एके काळीं शिष्टसंमत समजल्या गेलेल्या गोष्टी आतां अशिष्ट समजल्या जाऊं लागल्या आहेत. उदाहरणार्थ, जेवतांना भुरका मारण्यांत कांहीं वावर्गे आहे असें पूर्वीं समजलें जात नसे. आतां मात्र भर पंक्तींत भुरका मारणें असभ्यपणाचें समजलें जातें. जेवणाच्या वेळीं पाळावयाचे शिष्टाचार हे मुख्यतः सामुदायिक भोजनसमारंभाच्या वेळींच पाळावयाचे असले तरी घरगुती जेवणप्रसंगींहि त्यांचें पालन करण्याची संवय आपण लावून घेतली पाहिजे. म्हणजे चार लोकांमध्ये जेवतांना आपल्याला अवघडल्या-सारखें वाटणार नाही किंवा मनावर दडपण पडणार नाही.

जेवण्यापूर्वी स्वच्छ हातपाय धुऊन, तोंडावरून पाण्याचा हात फिरवून तार्जेतवानें व्हावें. हात व पाय पुसण्याकरितां वेगवेगळे टॉवेल वापरावेत. ऐन वेळीं वापरण्याकरितां हातरुमाल तयार ठेवावा. पाट तुडवीत आपल्या जागेपर्यंत जाऊं नये. तशा पाटांवर बसण्यास इतरांना आवडणार नाही, हें लक्षांत ठेवावें.

जेवतांना व्यवस्थित मांडी घालून बसावें. अजागळासारखें वेडेंवाकडें बसल्यास इतरांना संकोच वाटतो. आपल्या आसनाची सारखी चाळवा-चाळव करूं. नये. खुर्चीवर बसून जेवत असतांना पाय खाली सोडून नीट ताठ बसावें. खुर्चीवर मांडी घालून बसूं नये.

जेवण सुरू करण्याची सूचना होईपर्यंत सुरुवात करूं नये. तशी सूचना झाल्यानंतरहि मोठ्या माणसांनीं सुरुवात करीपर्यंत आपण थांबावें. जेवावयास आपण फार उतावीळ झालों आहोंत असें इतरांना वाटेल, अशा प्रकारची कसलीहि हालचाल करूं नये.

जेवण संधर्षणें करावें. निष्कारण घाई करूं नये, तसेंच रेंगाळतहि जेवूं नये.

घांस फार मोठा घेऊं नये. जेवणाच्याचें तोंड तोबरा भरल्यासारखें दिसूं नये.

तोंडांत घांस असतांना बोलण्याचा प्रयत्न करूं नये. बोलतांना इतरांच्या अंगावर किंवा पानांत आपल्या तोंडांतील शितें उडणार नाहीत, याची खबरदारी घ्यावी. बोलतांना मुळींच हातवारे करूं नयेत.

आपल्या पानांतील पदार्थ किंवा शितें इतरांच्या पानांत उडणार नाहीत, याची काळजी घ्यावी.

इतरांच्या पानांतील वस्तूंकडे अधाशी नजरेनें पाहूं नये.

तोंडानें मचमच आवाज करूं नये. चहा पितांनाहि भुरकल्याप्रमाणें फुर्र फुर्र करूं नये.

पातळ पदार्थांचा भुरका माखूं नये. भुरका मारावयाचा मोह एखाद्या वेळीं अनिवार झाल्यास कमीत कमी आवाज करण्याचा प्रयत्न करावा. त्या पदार्थांचे शितोडे उडणार नाहीत, याची खबरदारी घ्यावी.

भाजीपाल्यांतील चोथा (शेवग्याच्या शेंगांसारखा), मासळीचे कांटे, मांसांतील हाडे वगैरे पदार्थ तोंडांतून बाहेर काढतांना किळसवाण्या हालचाली करूं नयेत. हे पदार्थ व्यवस्थितपणें ताटांतच किंवा ताटाच्या बाहेर एकत्र ठेवावेत.

ज्या वेळीं मांसाहारी व शाकाहारी माणसें एकत्र भोजन करतात, त्या वेळीं शाकाहारी माणसांनीं मांसाहार पाहून अंगावर शहारे आणणें, तिटकारा दाखविणें वगैरे प्रकार करूं नयेत. मांसाहारी माणसांनींहि आपल्या मांसाहाराचें फाजील प्रदर्शन करूं नये.

एखाद्या अपरिचित समाजांत भोजन करीत असतां त्या समाजाचे शिष्टाचार माहीत नसल्यास त्या समाजांतील इतर सभ्य लोकां कसे वागतात तें पाहून आपलें वागणें ठेवावें.

हाताचा संबंध पंजा भरवून भात कुस्करणें, भाताचे गोळे करणें, ते लांबूनच तोंडांत फेकणें वगैरे दाक्षिणात्यांचे प्रकार इतरांना किळसवाणे वाटतात. तसले प्रकार आपण करूं नयेत. परंतु ज्यांना जन्मापासून त्याच पद्धतीनें जेवण्याची संवय लागलेली आहे, त्यांना त्याबद्दल हंसूं नये. त्यांच्याकडे सहानुभूतीनें पाहावें.

कढत अन्न किंवा पातळ पदार्थ निवविण्याकरितां त्यावर मोठमोठ्यानें फुंकर मारणें असभ्यपणाचें समजलें जातें. म्हणून तो पदार्थ थंड होईपर्यंत थोडा वेळ धीर धरावा.

लाडू, करंजी वगैरे पदार्थांचा तुकडा हातानें काढून तो तोंडांत घ्यावा. लहान मुलांप्रमाणें तोंडानें तुकडा काढूं नये.

पानामध्यें कांहींहि टाकूं नये. आपल्याला न आवडणारे पदार्थ आधींच वाढलेले असतील तर ते निग्रहानें संपवावेत व पुनः घेऊं नयेत. जेवण झाल्यानंतरचें पान जेवणापूर्वीच्या पानाइतकें स्वच्छ असलें पाहिजे. मात्र तसें करतांना पान पुनः पुनः चाटीत बसूं नये. त्याचीहि पाहणाऱ्याला किळस येते.

जेथें शक्य असेल तेथें नको असणारे पदार्थ जेवण सुरू करण्यापूर्वीच काढून ठेवावेत म्हणजे ते वायां जाणार नाहींत किंवा अनिच्छेनें खावे लागणार नाहींत.

आपल्या आवडी-नावडींचे फाजील स्तोम माजवू नये.

आपले जेवण लौकर आटोपले तरी इतरांच्या आधी उठू नये. कांहीं खास कारण असल्यास पंक्तीतील लोकांच्या किंवा यजमानाच्या परवानगीने मध्येच उठण्यास हरकत नाही.

कांहीं लोकांना पाणी पितांना गुळण्या केल्याप्रमाणे खळखळ आवाज करण्याची संवय असते. तोंड स्वच्छ होण्याच्या दृष्टीने ती चांगली असली तरी तेच वास्तविक अस्वच्छ असलेले पाणी पुन्हा पोटांत घेणे अमंगल आणि अनिष्ट असते. शिवाय जेवणाच्या इतर लोकांच्या मनांत तिच्यामुळे किळस उत्पन्न होतेच.

हात धुतल्यानंतर आपल्या धोतराला किंवा पातळाला हात पुसू नये. त्यासाठी नॅपकीन किंवा हातरुमाल वापरावा.

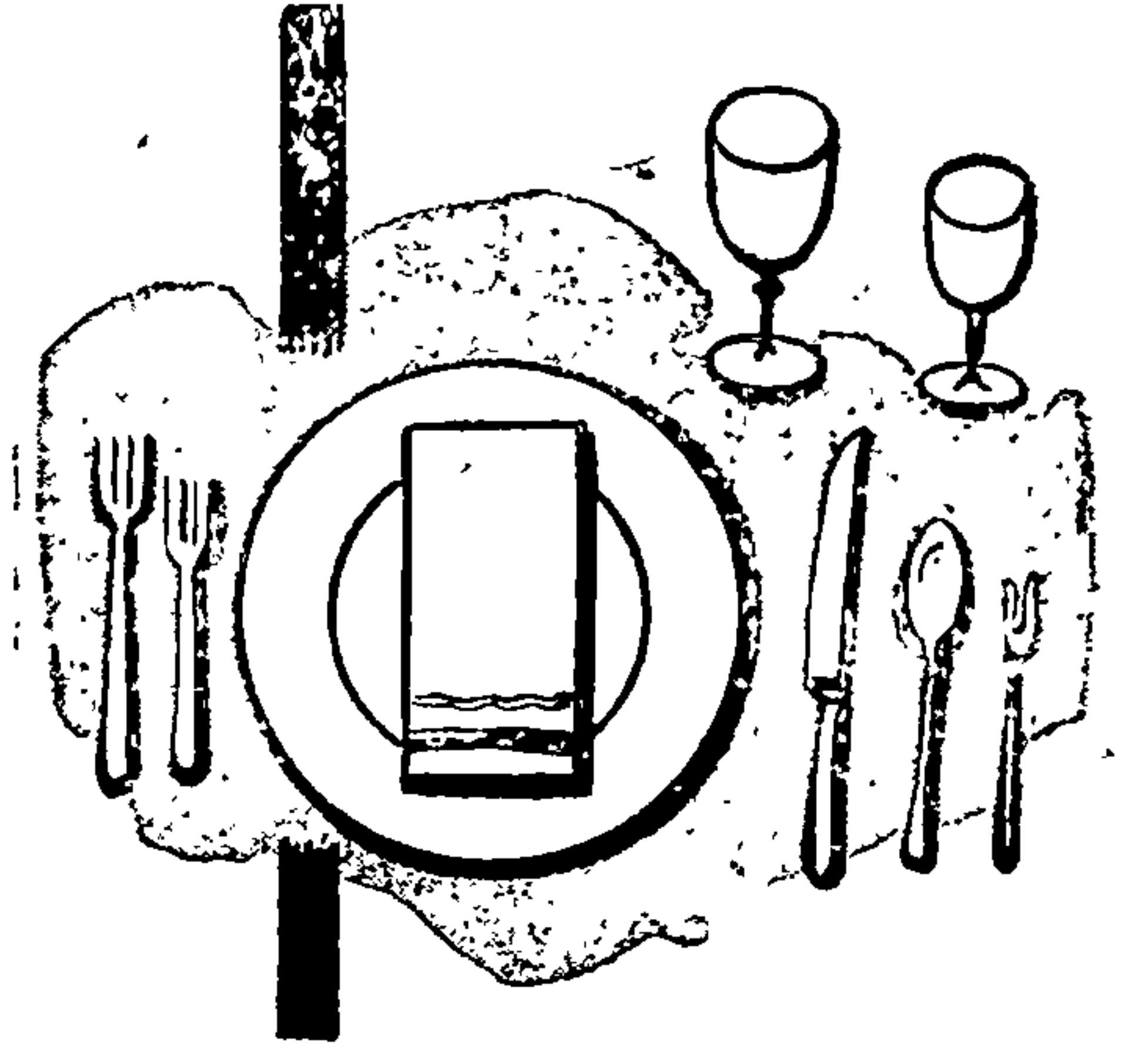
आपल्या देशांत भोजनामध्ये अत्याग्रह ही जणू अटळ अशी गोष्ट बनलेली आहे. या आग्रहाच्या मुळाशी जरी प्रेम असले तरी त्याने आतां भलतेच अनिष्ट स्वरूप धारण केले आहे. या आग्रहामुळे या देशांत दररोज किती तरी अन्न वायां जात असते. आपल्यासारख्या गरीब देशास ही उधळपट्टी खात्रीने न परवडण्यासारखी आहे. म्हणून कोणीहि जेवणांत फाजील आग्रह करू नये.

प्रसन्न मनाने खाल्लेले अन्न लौकर अंगी लागते. म्हणून जेवणाच्या वेळी वातावरण प्रसन्न ठेवावे. रागावणे, रुसणे, भांडणे, कटु उपदेश करणे वगैरे गोष्टी कटाक्षाने टाळाव्यात. अर्थात् फाजील हंसणे-खिदळणेहि वर्ज्य करावे.

घरांत पाहुणे असल्यास त्यांच्या पंक्तीला मुलांना वाहू नये. मुलांची जेवणे आधीच करून घ्यावीत.

पाश्चात्य पद्धतीचे जेवण घेतांना

आपल्या भारतीय पद्धतीच्या जेवणाच्या बाबतीत जसे कांहीं नियम आहेत, तसेच नियम पाश्चात्य पद्धतीच्या जेवणाच्या बाबतीतहि आहेत व ते नियम माहीत नसल्यामुळे आपली पुष्कळ वेळां फजिती होते. त्यांच्या जेवणाचे सगळे नियम समजावून घेण्याकरितां त्यासंबंधींचीं इंग्रजी पुस्तकेच वाचलीं पाहिजेत. परंतु निदान ढोबळ नियम तरी आपल्यापैकीं प्रत्येकाला माहीत असावेत, म्हणून ते येथे प्रश्नोत्तररूपानें दिले आहेत.

टेबलावरील नॅपकीन वापरण्याची योग्य पद्धत कोणती?

तुमच्या टेबलावरील प्लेटच्या डाव्या बाजूस नॅपकिन ठेवलेला तुम्हांला आढळेल. तुम्ही खुर्चीवर बसतांच त्या नॅपकिनची घडी उघडा आणि तो आपल्या मांडीवर पसरून ठेवा. जेवण संपेपर्यंत तो तसाच राहूं द्या. नंतर तो उचलून तुमच्या प्लेटच्या उजव्या बाजूस ठेवा. आतां त्याची घडी घालूं नका. पुष्कळ वेळां कापडाच्या नॅपकिनऐवजीं कागदाचे नॅपकिन ठेवलेले असतात. त्यांच्या बाबतीतहि हीच पद्धत अमलांत आणा. त्याचा चोळामोळा करूं नका.

‘ बफेट डिनर ’ म्हणजे काय ?

पाश्चात्य पद्धतींत जेवणाचे पदार्थ आपण वाढून घ्यायचे असतात. ‘ बफेट डिनर ’ या जेवणाच्या प्रकारांत तर, एका टेबलावर सर्व पदार्थ मांडून ठेवतात. रिकाम्या थाळ्या व कांटेचमचेहि वाजूला ठेवलेले असतात. आपणांला हवे ते पदार्थ त्या थाळींत घ्यायचे आणि उभ्याने किंवा बसून गप्पा मारीत जेवायचें, अशी ही मजेशीर पद्धत असते.

वाढून कसे घ्यावें ?

पदार्थ वाढून घेतांना डाव्या हातांत चमचा व उजव्या हातांत कांटा घ्या. जो पदार्थ वाढून घ्यावयाचा असेल, त्याच्या तळाशी चमचा घाला आणि कांट्याने आपल्याला हवा तेवढा पदार्थ चमच्यावर घेऊन तो पदार्थ आपल्या प्लेटमध्ये वाढून घ्या.

आधीं कोणाला वाढावें ?

सर्वांत प्रथम पाहुण्याला वाढावें; आणि त्यानंतर त्याच्या उजव्या बाजूने सुरुवात करून सर्व लोकांना वाढावें. पाहुणे नसल्यास घरच्या मालकिणीला प्रथम वाढून मग इतरांना वाढावें.

जेवावयास सुरुवात केव्हां करावी ?

सर्व लोकांनी वाढून घेतलें (किंवा त्यांना वाढण्यांत आलें) म्हणजे जेवण्यास सुरुवात करावी. तुम्ही पाहुणे असाल आणि सर्वांचें वाढून होईपर्यंत तुमच्या प्लेटमधील अन्न गार होऊं नये म्हणून तुम्ही इतरांसाठीं न थांबतां जेवण्यास सुरुवात करावी, असें तुमचे यजमान (अथवा घर-धनीण) सांगतील, तर इतरांच्या आधींहि सुरुवात करण्यास हरकत नाही. तुम्हांला या बाबतींत शंका असेल तर तुमच्या यजमानानें सुरुवात करतांच तुम्हीहि सुरू करा.

वेगवेगळे कांटे-चमचे कसे व केव्हां वापरावेत ?

टेबलावरील वस्तूंची मांडणी जर विनचूक असेल तर, या बाबतींत कांहीं घोट्याळ होणार नाही. ज्या ज्या क्रमानें पदार्थ घ्यावयाचे असतात,

त्या त्या क्रमानें कांटे-चमचे लावून ठेवलेले असतात. प्रथम कालव (oysters) येतील. त्या वेळीं उजव्या वाजूस सर्वांत शेवटीं ठेवलेला कांटा तुम्हीं वापरावा. नंतर सूप येईल. त्या वेळीं त्या कांट्याशेजारचा चमचा घ्यावा. या वेळीं स्वतंत्र बशीतून सॅलड येईल. लोण्याबरोबर लोण्याची सुरी येईल. नंतर जेवणांतील मुख्य पदार्थ येईल. त्या वेळीं उजव्या हातास असलेली मोठी सुरी व डाव्या हाताजवळील कांटा यांचा उपयोग करावा. अर्थात् या कामांत जरी थोडाफार घोटाळा झाला तरी गडबडून जाऊं नये.

सुरी व कांटा वापरण्याची योग्य पद्धत कोणती ?

डाव्या हातांत कांटा घ्या. त्याच्या मदतीनें उजव्या हातांतील सुरीनें खाद्यपदार्थाचे तुकडे करा. नंतर हातांतील सुरी प्लेटच्या कडेला ठेवून कांटा उजव्या हातांत घ्या व त्याचे दांते वरच्या वाजूस ठेवून त्यानें खाद्यपदार्थाचे तुकडे तोंडांत घाला. ही जरा गुंतागुंतीची पद्धत झाली. ही अमेरिकेंत लोकप्रिय आहे. कारण ही अधिक उपयुक्त आहे.

युरोपियन पद्धतहि चूक नाही. या पद्धतींत डाव्या हातांतील कांटा त्याच हातांत राहतो व डाव्या हातानेंच पदार्थ तोंडांत घातला जातो. कांट्यावर पदार्थ ठेवण्यास या पद्धतींत सुरीचा उपयोग होतो, हें तिचें वैशिष्ट्य.

कांट्यावर फार मोठा घांस घेऊं नका.

बोलतांना हातवारे करावयाचे असतील तर कांटा व सुरी खालीं ठेवा. हातांत कांटा व सुरी घेऊन हातवारे करूं नका.

तुमचें जेवण झाल्यानंतर प्लेटच्या मध्यावर सुरी व कांटा ठेवून घ्या. कांटा डाव्या वाजूस असावा. त्याचे दांते वरच्या वाजूस असावेत. सुरी उजव्या वाजूस असावी व तिचें पातें कांट्याच्या वाजूला असावें.

खाण्यासाठीं हाताचीं बोटे केव्हां वापरावीं ?

पुढील पदार्थ हाताच्या बोटांनीं खाल्ले जातात : बटाट्याच्या काच्या, वेफर्स, सर्व प्रकारचे ब्रेड्स, कणसें, सुकीं फळे, केळीं, सोललेलीं संत्रां, नारिंगें, द्राक्षें वगैरे.

पाश्चात्य पद्धतीचें जेवण घेतांना

कांहीं पदार्थ घरीं हाताच्या बोटांनीं खाण्यास हरकत नाहीं. सार्वजनिक भोजनप्रसंगीं तिथें तशी पद्धत असेल तर ते खाण्याकरितां कांहींना खावेत. 39। 3। फ्राइड चिकन (तळलेलीं कॉबडी), बेकन (डुकराचें खाणूवळें मांस), कोरडे केक्स वगैरे पदार्थ कांट्या-चमच्यांनींच खाणें योग्य नाहीं.

पाश्चात्य पद्धतीच्या जेवणांतील कांहीं महत्वाचे नियम

चहा किंवा कॉफी घेऊन झाल्यानंतर कपांतील चमचा कपांतच ठेवूं नका. तो कपाच्या उजव्या बाजूस बशीत ठेवा.

साखरेच्या भांड्यांतून साखर घेतांना केव्हांहि ओला चमचा वापरूं नका. तोंडांत घांस असतांना बोलूं नका किंवा तोंड उघडें ठेवून चघळूं नका. तुम्हांला कितीहि भूक लागलेली असली तरी अधाशाप्रमाणें अन्नावर तुटून पडूं नका.

कढत पातळ पदार्थ थंड करण्यासाठीं फुंकर घालूं नका. ते थंड होईपर्यंत कांहीं क्षण थांबणें अधिक योग्य.

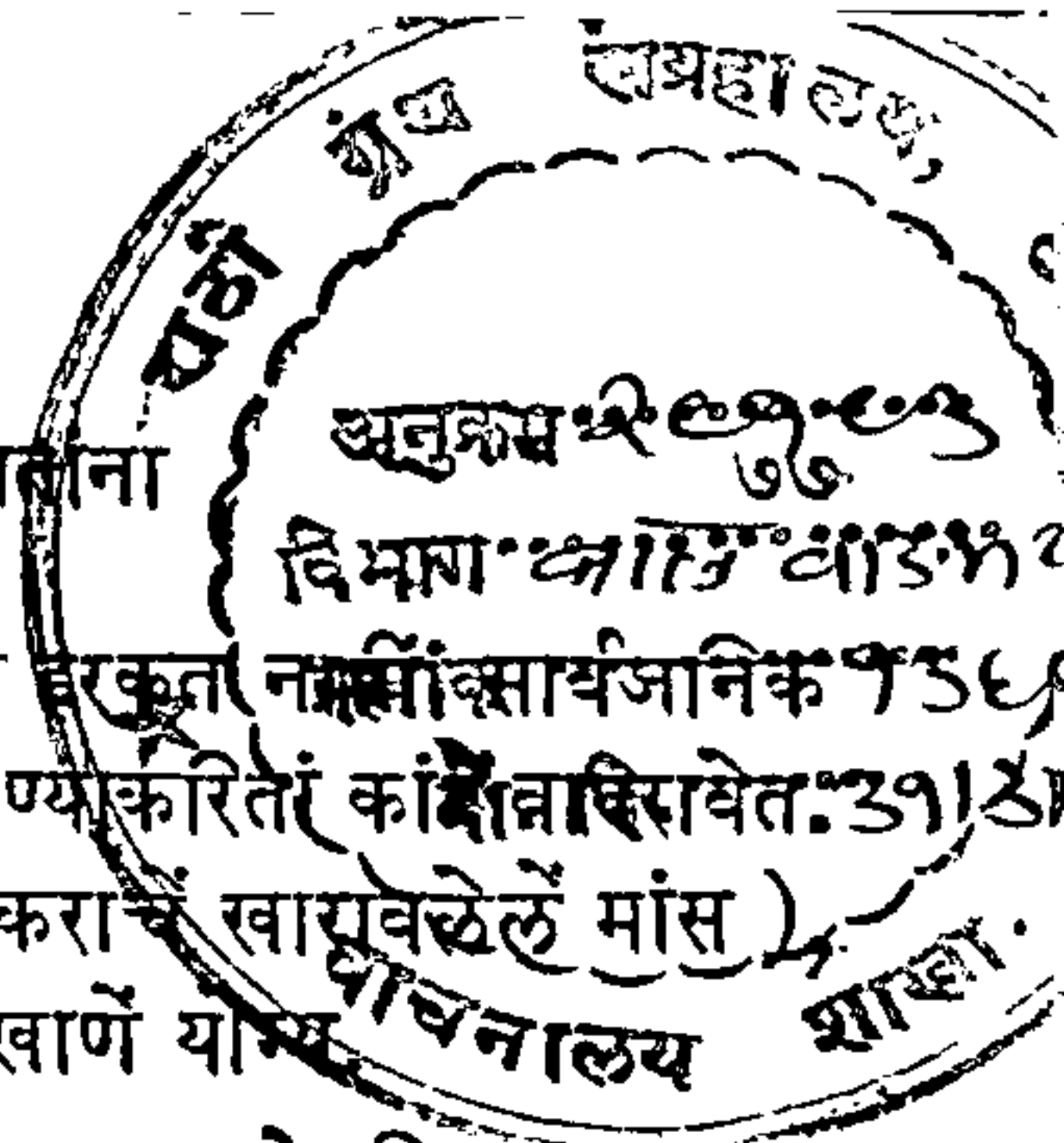
टेबलावरील समोरच्या बाजूस असलेला एखादा पदार्थ घेण्यासाठीं ओणवूं नका. तो आपल्याकडे सरकविण्याची इतरांना विनंती करा.

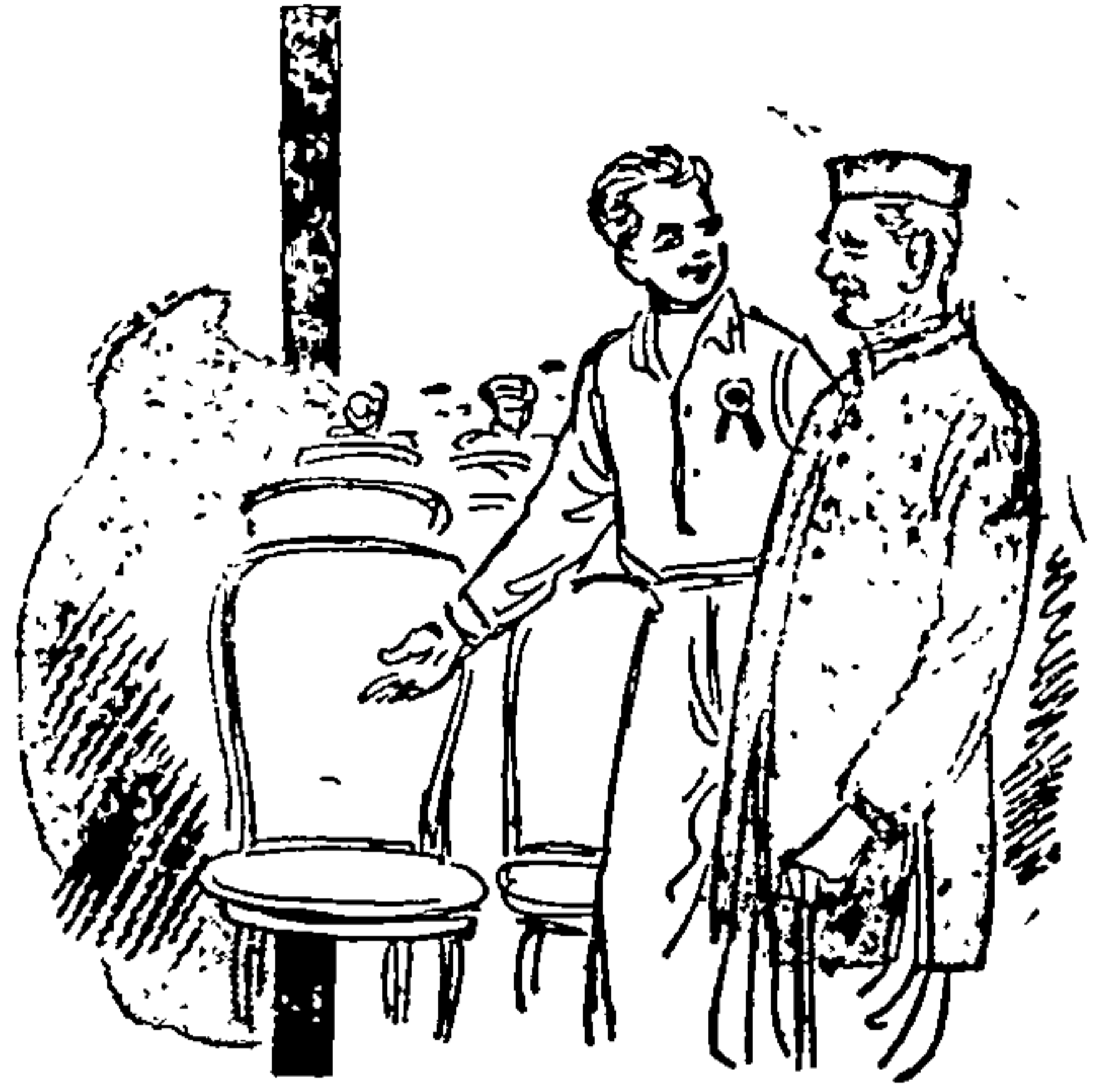
जेवतांना आपले कोपर टेबलावर आडवे पसरवूं नका. अर्थात् एक पदार्थ खाऊन झाल्यानंतर दुसरा पदार्थ येईपर्यंतच्या दरम्यानच्या काळांत एक कोपर टेबलावर टेकण्यास हरकत नाहीं.

सार्वजनिक जेवणाच्या वेळीं चहा-कॉफीमध्ये केक-ब्रेड वगैरे बुडवूं नका. घरीं तसें करण्यास हरकत नाहीं.

ब्रेडचा संबंध तुकडा तळहातावर घेऊन घराच्या भिंतींना रंग दिल्याप्रमाणें त्याला लोणी चोपडूं नका. एका वेळीं एक घांस करतां येईल एवढाच ब्रेड कापून घ्या. त्याला लोणी लावून तो तोंडांत घाला आणि मग दुसरा तुकडा कापा. सार्वजनिक भोजनाच्या वेळीं आपल्या सूपान्त कुरकुरीत विस्कटें (केकर्स) कुस्करूं नका. घरीं तसें करण्यास हरकत नाहीं.

आपला चमचा भरतांना आपला वाडगा किंवा आपली थाळी आपल्या बाजूला कलती न ठेवतां आपल्या उलट दिशेला कलती ठेवा.

सभा-समारंभांत

सभासमारंभांत कसें वागावें, याचें शिक्षण आपल्या देशांतील सर्वसामान्य लोकांना जवळजवळ मिळालेलेंच नाहीं, असें म्हटलें असतां वावगें होणार नाहीं. तसें पाहिल्यास सभा-समारंभ, दरबार, वगैरे गोष्टी इंग्रजांच्या आगमनापूर्वीं या देशांत चांगल्याच रूढ होत्या. परंतु त्या वेळचे नियम सामाजिक व आर्थिक विषमतेवर आधारलेले होते. आतां ही विषमता नष्ट करण्याच्या दिशेनें आपला देश पावलें टाकीत आहे. अशा वेळीं पूर्वींचे सर्वच नियम उपयुक्त ठरणार नाहींत हें उघड आहे. शिवाय मध्यंतरींच्या गुलामगिरीच्या काळांत आपण ते नियमहि विसरून गेलों होतो. आतां स्वतंत्र भारतांत आपण त्यांतील कांहीं नियमांचें पुनरुज्जीवन करून व नवीन नियमांची भर घालून या बाबतीं-तील शिष्टाचारशास्त्र तयार केलें पाहिजे. या नवीन शिष्टाचारशास्त्रांत पुढील नियम असावेत :

समारंभास जातांना घालावयाचे कपडे त्या समारंभाला शोभतील असे असावेत. लग्नामुंजीसारख्या शुभ समारंभांत उघड्या डोक्यानें जाऊं नये, अशी आपली पूर्वापारची समजूत आहे. ती आपल्याला पसंत नसली तरी ज्या लोकांकडे आपण जाणार आहोंत, त्यांचा त्या बाबतींत आग्रह

असल्यास आपण डोकीला टोपी घालून तेथे जाणे योग्य होईल. इतर कपडे स्वच्छ व नीटनेटके असावेत. नवे व भारी किमतीचे कपडेहि अशा प्रसंगी शक्य असल्यास वापरावेत. परंतु फार भपकेवाज कपडे परिधान करून इतरांचे लक्ष वेधून घेणे फारसे चांगले समजले जात नाही. त्यांत एक प्रकारचा उच्छृंखलपणा दिसतो. सरकारी समारंभांत सरकारी नोकरांनी ठराविक पोषाखच घालावा. शाळा-कॉलेजच्या कार्यक्रमांत विद्यार्थ्यांनी आपापल्या गणवेशांत उपस्थित राहावे.

समारंभाची जी वेळ ठरली असेल, तिच्याआधी पांच-दहा मिनिटे आपण जाऊन पोहोचू अशा वेताने घरून निघावे. आपल्या देशांत समारंभाला उशीरां हजार राहण्याची जणू फॅशनच पडलेली आहे. त्यामुळे पुष्कळ वेळां वेळेवर हजार राहणारा वक्ता किंवा श्रोता हा समारंभाच्या ठिकाणी एकटाच असतो व त्याला ती स्थिति चमत्कारिक वाटते. परंतु आपल्या लोकांच्या संवयी बदलावयाच्या असतील तर समजदार व विचारवान लोकांनी वेळेची बंधने पाळली पाहिजेत. सार्वजनिक कार्यक्रमांना वेळेवर हजार राहून ठरलेल्या वेळी कार्यक्रम सुरू करण्याची प्रथा पाडली पाहिजे.

कांहीं समारंभांत वेगवेगळ्या लोकांसाठीं वेगवेगळ्या जागा राखून ठेवलेल्या असतात. अशा ठिकाणी आपल्या जागेवरच आपण बसावे. त्याविषयी कांहीं शंका मनांत आल्यास तेथील व्यवस्थापकांना किंवा स्वयंसेवकांना विचारून खात्री करून घ्यावी. बसल्या जागेवरून आपणांस उठविले जाणार नाही, एवढी काळजी घ्यावी.

कांहीं लोकांना समारंभामध्ये निष्कारण पुढे पुढे करण्याची हौस असते. त्यांच्या या वागण्यामुळे ते हास्यास्पद बनत असतात त्याची त्यांना कल्पनाहि नसते. म्हणून अशा प्रकारे पुढे पुढे करू नये. आपली योग्यता असेल तर लोक आपल्याला ओळखतीलच आणि योग्य स्थानी नेऊन बसवतीलच.

सभा चालू असतां शेजाऱ्यांशीं बोलू नये. वक्त्याचे बोलणे आपल्याला पसंत नसले तरी ते शांतपणे ऐकून घ्यावे.

सभेत बसणे कांहीं कारणांमुळे अशक्य झाल्यास शांतपणे निघून जावे; परंतु आपल्या जाण्यामुळे इतरांना त्रास होणार नाही, याची खबरदारी घ्यावी.

आपण वक्ते असल्यास श्रोत्यांच्या चेहऱ्यांकडे लक्ष ठेवावें. त्यांच्या चेहऱ्यावर कंटाळा दिसूं लागल्यास आपला विषय आवरता व्यावा. निष्कारण चन्हाट वळण्याचा हट्ट धरूं नये.

सभा संपल्यावर वक्त्याच्या भोंवतीं घोळका करूं नये. शांतपणें आपापल्या जागीं उभें राहावें. वक्ते व पाहुणे निघून गेल्यानंतर क्रमाक्रमानें आपण बाहेर पडावें.

शाळा-कॉलेजांमध्ये किंवा गांवच्या एखाद्या समारंभासाठीं जेव्हां मुद्दाम एखादा वक्ता बाहेरून बोलावण्यांत येतो, तेव्हां त्याचें भाषण शांतपणें ऐकून घेणें हें प्रत्येक सुसंस्कृत विद्यार्थ्याचें व सुजाण नागरिकाचें कर्तव्य असतें. आपणांला भाषण आवडलें नाहीं म्हणून टिंगल वा आरडाओरड करून त्यांत व्यत्यय आणणें हें घृणास्पद आहे. तेवढा शांतपणा नसेल तर निमूटपणें आपण उठून जावें. स्टॅंपिंग करून, टाळ्या वाजवून, वेडे-वांकडे आवाज काढून किंवा घोषणा करून अशा वक्त्याचें भाषण बंद पाडण्याचा प्रयत्न करणें अत्यंत असंस्कृतपणाचें समजलें जातें. शिवाय त्यायोगें शाळा-कॉलेजची किंवा गांवाची बदनामी होते ती वेगळीच. अशा घटना घडतात याचा अर्थ एवढाच कीं, आपल्याला अजून लोकशाहीचीं मूल्ये कळलेलीं नाहींत व कळलेलीं असलीं तरी वळलेलीं नाहींत. आपल्या देशानें सुसंस्कृत राष्ट्रांच्या मालिकेंत बसावें असें ज्यांना वाटतें, त्यांनीं लोकशाहीच्या नियमांचें पालन कांटेकोरपणें केलें पाहिजे. प्रत्येकाला आपलें म्हणणें निर्वंधपणें मांडतां आलें पाहिजे, हा लोकशाहीचा पहिला व मुख्य नियम होय. त्याचें पालन करण्याचें शिक्षण शाळा-कॉलेजांतूनच मिळालें पाहिजे.

समारंभ आटोपल्यावर यजमानाचा किंवा संस्था-चालकाचा निरोप घेऊन मग घरीं जावें. त्यासाठीं थोडा वेळ थांबावें लागलें तरी थांबावें. कारण आपल्याला ज्यानें निमंत्रण दिलेलें असतें, त्याला आपण आलों होतो, हें कळल्यानें विशेष आनंद होतो.

कोणत्याहि सभा-समारंभास निमंत्रण नसतां अनाहूतपणें जाऊं नये. तसें गेल्यास अपमान होण्याची शक्यता असते, म्हणून तो मोह टाळावा. एखाद्या निमंत्रित व्यक्तीच्या बरोबर जाऊन तिलाहि अडचणींत टाकूं नये.

पाश्चात्य समाजांत वावरतांना

प्रत्येक समाजाचे शिष्टाचाराचे विशिष्ट नियम असतात. त्या नियमांचें पालन करणारा माणूस भिन्न समाजांतला असला तरी तो कोणी परका आहे असें वाटत नाही. या नियमांचें ज्ञान नसलेला अथवा त्यांचें ज्ञान असून पालन न करणारा माणूस हास्यास्पद तरी ठरतो किंवा तिरस्कृत तरी होतो. म्हणून ज्याला सर्व प्रकारच्या समाजांत वावरण्याची इच्छा असेल, त्यानें त्या त्या समाजाच्या चालीरीति समजून घेतल्या पाहिजेत. पाश्चात्य समाजाशीं आपला जो संबंध आतांपर्यंत आला व आजही राहिलेला आहे, त्याच्या दृष्टीनें त्या समाजाच्या शिष्टाचाराचे कांहीं ढोबळ व ठळक नियम आपल्याला माहित असणें उपयुक्त ठरेल. पाश्चात्यांचे सर्वच रीतिरिवाज चांगले किंवा योग्य असतात असें नाही. योग्यायोग्यतेचा विचार न करतां केवळ फॅशन म्हणून त्यांच्या सर्व रिवाजांचें अंधानुकरण करूं नये. त्यांतील कांहीं नियम आपण आपल्या शिष्टाचारांत सामील करावेत, असेंही आपल्याला वाटल्याशिवाय राहणार नाही. पाश्चात्य समाजांत स्त्रियांना मानाचें व महत्त्वाचें स्थान देण्यांत आलेलें आहे. त्यामुळें कोणत्याहि प्रकारें स्त्रीचा अनादर होणार नाही, अशी खबरदारी त्या समाजांत वावरणाऱ्यांनीं सतत घेतली पाहिजे.

रस्त्यामध्ये आपल्या डोक्यावरील हॅट केव्हां उचलावी ?

रस्त्यांत एखादी परिचित स्त्री भेटल्यास तिनें प्रथम अभिवादन केलें आहे असें गृहीत धरून तुम्ही आपल्या डोक्यावरील हॅट उचला आणि मान किंचित् झुकवून तिला अभिवादन करा. स्मित करून म्हणा, “ कसं काय ? ” (How do you do ?) आणि पुढें चालूं लाग. पण ती जर थांबली तर तुम्हीहि थांबून तिच्याशीं चार शब्द बोला आणि ही मुलाखत पूर्ण होईपर्यंत हॅट काढलेलीच राहूं घा.— अर्थात् हवा चांगली असेल तरच ! हवा जर पावसाळी किंवा गारठ्याची असेल तर हॅट पूर्ववत् डोकीवर ठेवून बोलण्यास मुळींच हरकत नाही. तुम्ही एरव्हीं हॅटशिवायच फिरत असलांत तरी एखादी स्त्री बरोबर असतांना अथवा लग्नसमारंभास, अंत्ययात्रेस किंवा एखाद्या अशाच औपचारिक कार्यक्रमास जातांना लोकांकडून उसनी मागून किंवा विकत घेऊन तुम्हीं हॅट घातलीच पाहिजे.

एखादा परिचित पुरुष भेटल्यास हॅट खरोखरी काढण्याऐवजीं नुसता तिच्या टोकाला स्पर्श करा. त्या पुरुषाबरोबर जर एखादी स्त्री असेल तर मात्र डोक्यावरील हॅट हातांत काढून घेतली पाहिजे.

हॉटेलांत, क्लबांत किंवा लिफ्टमध्ये स्त्रिया असल्यास हॅट काढून हातांत घ्या. **हस्तांदोलन करतांना हातमोजे काढून घेतले पाहिजेत काय ?**

सामान्यतः हातांत हातमोजे असतांना हस्तांदोलन करूं नये, असा नियम आहे. परंतु रस्त्यामध्ये हस्तांदोलन करतांना हातमोजे काढण्याची गरज नाही. भयंकर कडाक्याची थंडी असल्यास हस्तांदोलन थोडक्यांत आटोपतें घ्यावें. अर्थात् तुमची इच्छा असल्यास तुम्ही असें म्हणूं शकतां कीं, ‘ माफ करा हं, माझ्या हातांत हातमोजे आहेत. (Excuse my glove.) पण तसें म्हटलेंच पाहिजे असें नाही.

तसेंच सार्वजनिक ठिकाणीं बरोबर स्त्री असतांना अंगांतील कोट किंवा जाकीट काढूं नये. कितीहि उकाडा होत असला तरी अंगांत कोट अथवा जाकीट ठेवलेच पाहिजे, अशी त्यांची रीत आहे.

खातांना किंवा पितांना कोणत्याहि परिस्थितीत हातांत हातमोजे घातलेले असतां कामा नयेत.

रस्त्यानें जातांना बरोबर स्त्रिया असतील तर कसें वागावें ?

रस्त्यानें जातांना बरोबर एक किंवा दोन स्त्रिया असतील, तर पुरुषानें आपण मुख्य रस्त्याच्या कांठानें चालावें व स्त्रियांना फूटपाथच्या बाजूस ठेवावें. म्हणजे स्त्रिया मुख्य रस्त्याच्या रहदारीपासून सुरक्षित राहतील. ज्या वेळीं रस्ता ओलांडावयाचा असेल तेव्हां मात्र पुरुषानें दोन स्त्रियांच्यामध्ये राहून रस्ता ओलांडावा. दिवसाच्या वेळीं स्त्रियांच्या हातांत हात घालून पुरुषांनीं फिरूं नये. सायंकाळीं हातांत हात घेण्यास हरकत नाही.

बसमध्ये पुरुषानें स्त्रीला आपली जागा द्यावी काय ?

बसमध्ये तुम्ही बसला असतां एखादी स्त्री येऊन उभी राहिली तर तिला तुम्हीं जागा द्यावी किंवा नाही, हे तुमच्या सदसद्विवेकबुद्धीवर अवलंबून राहिल. परंतु तुम्ही शरीरप्रकृतीनें धडधाकट असाल आणि उभी असलेली स्त्री वृद्ध अथवा अशक्त असेल किंवा तिच्या कडेवर मूल असेल, तर तिला जागा देण्यासाठीं तुम्हीं उभें राहणें योग्य होईल.

स्त्री येतांच उठून उभें राहावें

ज्या वेळीं तुम्ही असलेल्या खोलींत एखादी स्त्री येते, तेव्हां तुम्हीं उठून उभें राहिलें पाहिजे आणि ती स्त्री बसेपर्यंत तुम्हीं उभेंच राहिलें पाहिजे. ती जेव्हां जाण्यासाठीं म्हणून उभी राहिल, तेव्हांहि तुम्हीं उभें राहिलें पाहिजे. परंतु तुम्ही एखाद्याच्या घरीं पाहुणे असाल आणि त्या घराची मालकीण, “ उठण्याची कांहीं गरज नाही ” (Please don't rise) असें म्हणेल, त्या वेळीं तुम्ही बसून राहिलांत तरी हरकत नाही.

पाश्चात्य समाजांत स्त्री-पुरुषांनीं पाळावयाचे नियम

दरवाजांतून बाहेर पडतांना : पुरुष प्रथम दरवाज्याजवळ जातो व दरवाजा उघडतो. नंतर स्त्री त्या दरवाज्यांतून बाहेर पडते व तिच्यामागून पुरुष जातो.

बसमधून किंवा मोठ्या मोटारींतून उतरतांना : पुरुष स्त्रीला उठण्यास मदत करतो आणि तिच्या मागून चालूं लागतो. दारांतून बाहेर

पडतांना पुरुष आधीं बाहेर पडतो आणि स्त्रीला उतरण्यास मदत करतो. परंतु गाडींत खूप गर्दी असेल आणि स्त्री दाराजवळ असेल, तर तिनें आधीं खालीं उतरावें.

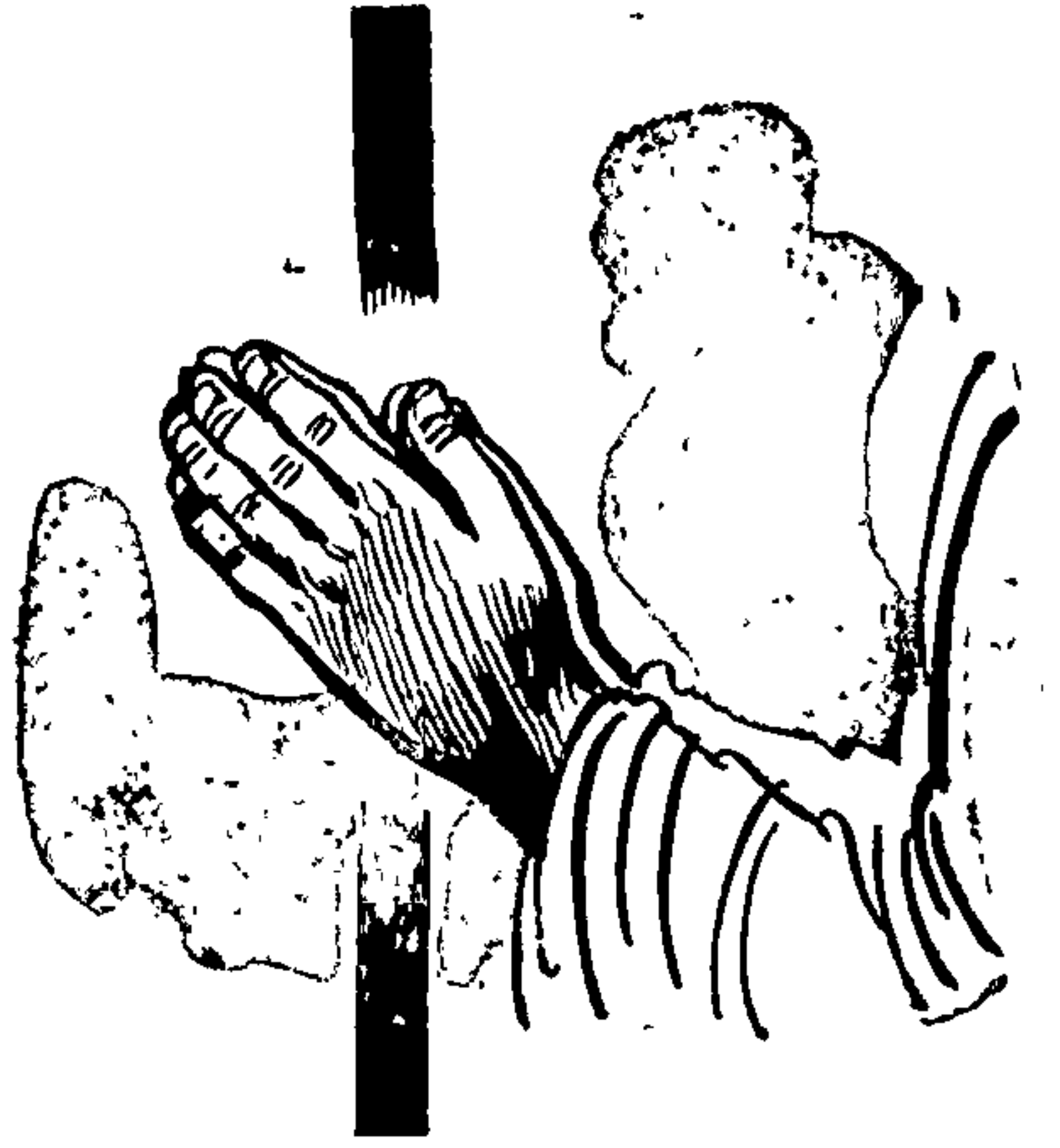
लिफ्टमधून बाहेर पडतांना : लिफ्टमध्ये फार गर्दी झालेली असेल, तर जो कोणी लिफ्टच्या दाराजवळ असेल त्यानें आधीं बाहेर पडावें.

मोटारींत प्रवेश करतांना : पुरुषानें मोटारीचें दार उघडून स्त्रीला गाडींत चढण्यास मदत करावी. खालीं उतरतांना मात्र पुरुष खालीं उतरून गाडीचें दार उघडीपर्यंत स्त्रीनें बसून राहावें व त्यानें हात दिल्यावर खालीं उतरावें.

रेस्टॉरंट किंवा नाईट क्लबमध्ये : रेस्टॉरंट किंवा नाईट क्लब यांमध्ये प्रवेश करतांना स्त्री पुढें असते. तिथला मुख्य वेटर तिला बसावयाची जागा दाखविण्याचें काम करतो. असा वेटर जेथें नसेल तेथें आपलें टेबल पसंत करण्याची सुभा स्त्रीला असते. तिच्या मागोमाग इतरांनीं जावयाचें. हीच गोष्ट नाटकाच्या किंवा सिनेमाच्या थिएटरांत प्रवेश करतांनाहि लक्षांत ठेवावी.

जिन्यावर चढतांना किंवा खालीं उतरतांना : जिन्यावर चढतांना किंवा जिन्यावरून खालीं उतरतांना स्त्रीच पुढें असते. पायच्या अवघड असतील तर खालीं उतरतांना पुरुष पुढें होण्याची तयारी दाखवितो. पायच्या रुंद असतील तर आला दंड धरून उतरण्याची तो स्त्रीला विनंती करतो.

आगगाडींत चढतांना किंवा उतरतांना : आगगाडींत चढतांना किंवा गाडीतून उतरतांना पुरुष पुढें होऊन स्त्रीला दार उघडून देतो. डाइनिंग कारमध्ये (उपाहाराच्या डब्यांत) पुरुष व स्त्रिया एकत्र बसलेल्या असतील तर स्त्रियांची धूम्रपानाला कांहीं हरकत नाही ना, हें विचारूनच पुरुषांनीं धूम्रपान करावें.

धन्यवाद !

आपल्या देशांतील व विशेषतः महाराष्ट्रांतील लोकांनी पाश्चात्यांकडून निदान एक शब्द तरी अवश्य शिकून घेतला पाहिजे— मग त्यांना पाश्चात्यांचे इतर कांहीं आवडो अथवा न आवडो. तो शब्द म्हणजे ' धन्यवाद ' (Thank you) ! एखाद्याने आपल्याकरितां एखादी गोष्ट केली की त्याच्याबद्दल आपल्या मनांत कृतज्ञतेची भावना निर्माण होत नाही असें नाही. परंतु ती भावना आपण व्यक्त करीत नाही. तिला आंतल्या आंत दडपून टाकतो. किंबहुना ती व्यक्त करणे हे औपचारिकपणाचे व कृत्रिमपणाचे आहे, असें आपल्याला वाटते. परंतु हा समज चुकीचा आहे. अशा प्रकारे आपली कृतज्ञता व्यक्त करणे हे जितके स्वाभाविक, तितकेच आवश्यकहि असते. कारण ती व्यक्त होईल तेव्हांच आपले मनोगत दुसऱ्याला कळणार ना ? ज्या वेळीं एखाद्याने केलेल्या उपकाराबद्दल आपण कृतज्ञता व्यक्त न करतां गप्प बसतो, तेव्हां आपल्याला कांहीं भावना आहेत की नाहीत, अशीच शंका त्याच्या मनांत येते. म्हणून ' धन्यवाद ', ' आभारी आहे ', ' शुक्रिया ', ' थँक यू ', ' थँक्स ' वगैरे शब्दांचा वापर करण्यांत कंजुषपणा करूं नये.

अशांसारखे इतरहि कांहीं शब्द पाश्चात्यांच्या सहवासाने आपल्या

जीवनांत आलेले आहेत. त्यांचाहि योग्य ठिकाणी व योग्य वेळीं वापर आपण केला पाहिजे. त्यांपैकीं एक महत्त्वाचा शब्द 'कृपा करून' (Please) हा आहे. एखाद्याला एखादी गोष्ट करावयास सांगतांना ती विनम्र शब्दांत व स्वरांत सांगण्यामध्ये सुसंस्कृतपणा आहे, हें आपण ओळखलें पाहिजे. 'तुम्ही माझ्यासाठीं एवढें काम करा.' असें न म्हणतां 'आपण माझ्याकरितां एवढें काम कृपा करून कराल का?' असें म्हटल्यानें तें काम होण्याची शक्यता अधिक असते.

याच संदर्भांत नमस्काराचाहि उल्लेख करतां येईल. आपण एखाद्याला जेव्हां नमस्कार करतो, तेव्हां त्यांत कमीपणा अथवा स्वाभिमानाचा अभाव असतो, असें मानण्याचें कारण नाही. त्याच्या प्रेमाची, स्नेहाची आपण कदर करतो, एवढेंच दाखविण्याचा आपला उद्देश असतो. इंग्रज किंवा पाश्चात्य लोक जेथें 'मी दिलगीर आहे' (Sorry) असें म्हणतात, अशा पुष्कळ प्रसंगीं आपल्याकडे नमस्कार करण्याची प्रथा आहे. उदाहरणार्थ, एखाद्याला चुकून पाय लागला तर युरोपियन माणूस 'माफ करा' (Excuse) किंवा 'मी दिलगीर आहे' (Sorry) असें म्हणेल, तर आपण अपराधाच्या जाणिवेनें नमस्कार करूं. नमस्काराच्या वेगवेगळ्या पद्धति आहेत. लहानांनीं मोठ्यांना नमस्कार करतांना वांकून नम्रपणें नमस्कार करावा; बरोबरच्यांनीं दोन्ही हात जोडून किंवा अलीकडील पद्धतीप्रमाणें एक हात वर उचलून 'नमस्ते' करावें, वगैरे शिष्टाचार मुलांना लहानपणींच शिकविले पाहिजेत. या दृष्टीनें रोज सायंकाळीं घरांतील वडील माणसांना नमस्कार करण्याची आपली जुनी प्रथा उत्तम होती, असें म्हणावें लागेल.

नमस्काराचें महत्त्व आपल्या पूर्वजांना चांगलें माहित होतें असें दिसतें. समर्थ रामदासांनीं आपल्या दासबोधामध्ये नमस्कारासंबंधीं विवेचन केलें आहे, त्यांतील दोन ओव्या पुढें दिल्या आहेत :

नमस्कारें लीनता घडे । नमस्कारें विकल्प मोडे ।

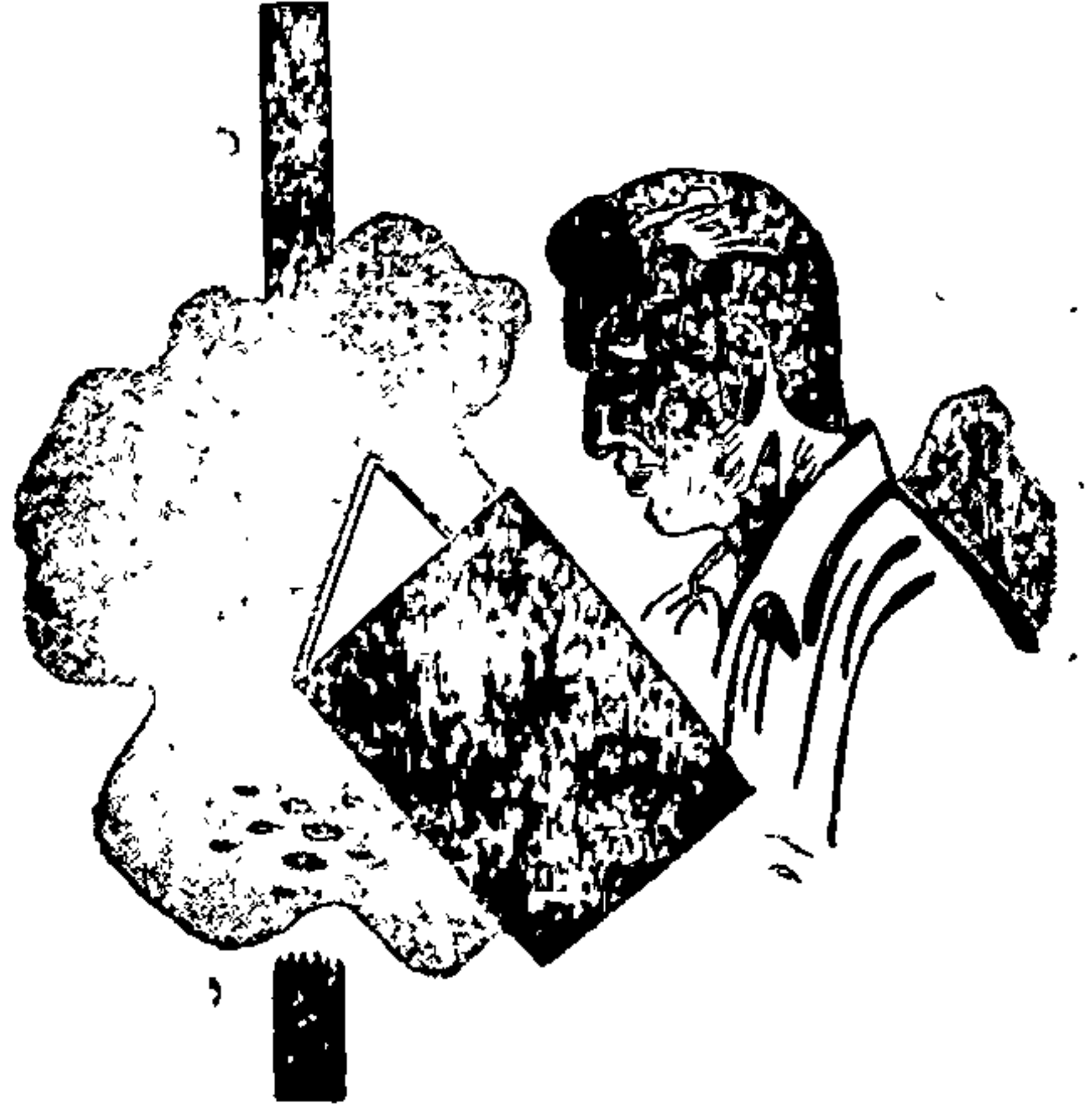
नमस्कारें सख्य घडे । नाना सत्पात्रासीं ॥

नमस्कारें दोष जाती । नमस्कारें अन्याय क्षमती ।

नमस्कारें मोडिलीं जडतीं । समाधानें ॥

नमस्काराचा महिमा याहून अधिक प्रभावीपणे कोण वर्णुं शकेल ? जी गोष्ट नमस्काराची, तीच ' धन्यवाद ' (Thank you), ' कृपा करून ' (Please), ' माफ करा ' (Excuse), ' दिलगीर आहे ' (I am sorry) वगैरे शब्दांची. त्यांचा वापर करण्यांत मुळीच कंजूषपणा करूं नये.

कुठें कसे वागावें ?

नेहमीं हंसतमुख राहावें

जगामध्ये ज्याच्यासाठी एक पैहि खर्च करावी लागत नाही, असा एक अलंकार आहे. तो म्हणजे स्मित. एका स्मितानें जें सौंदर्य, जें आकर्षण निर्माण होऊं शकतें, तें खंडीभर दागिने व शेकडों प्रसाधनें वापरूनहि निर्माण करतां येत नाही. हंसतमुख माणूस सर्वांनाच हवाहवासा वाटतो. अशा माणसाच्या हातून शिष्टाचाराची एखादी चूक झाली तरी लोक ती आनंदानें सहन करतात. म्हणून कोणत्याहि परिस्थितींत हंसतमुख राहण्याची संवय प्रत्येकानें लावून घेतली पाहिजे. दुर्मुखलेला माणूस कितीहि शिष्टाचारसंपन्न असला तरी समाजजीवनांत त्याला कांहीं महत्त्व मिळत नाही, हें लक्षांत ठेवावें.

इतर लोक कसे वागतात तें पाहावें

एखाद्या नवख्या समाजांत आपण गेलों कीं तेथें कसे वागावें हें आपल्याला कळत नाही. त्या समाजाच्या शिष्टाचारांची आपल्याला कांहींच कल्पना किंवा पूर्वसूचना नसते. त्यामुळें आपण भांबावून जातो.

अशा वेळीं चित्त स्थिर ठेवून त्या समाजांत नेहमीं वावरणारे लोक कसे वागतात, हें पाहून आपण वागावें, म्हणजे आपली होणारी फजिती टळते. नवरव्या समाजांतील वागणुकींत जी गोष्ट लागू आहे, तीच आपल्या परिचित समाजांतील वर्तनासहि लागू पडते. आपल्याच समाजांतील एखाद्या विशिष्ट प्रसंगीं कसे वागावयाचें असतें, याची निश्चित माहिती आपल्याला नसते. अशा वेळीं मोठीं माणसें किंवा आपल्या बरोबरीचे लोक कसे वागतात, हें नीट पाहून त्याप्रमाणें आपण वागावें. शक्य असल्यास आपल्या शेजारच्या व्यक्तीला त्यासंबंधीं विचारावयासहि हरकत नाही.

आधीं माहिती मिळवून ठेवावी

परंतु आयत्या वेळीं इतरांचें वागणें पाहून त्याप्रमाणें वागण्यापेक्षां त्या प्रसंगीं कसे वागलें पाहिजे, याची माहिती आधीं मिळवून ठेवणें अधिक चांगलें असतें. उदाहरणार्थ, एका विशिष्ट समाजांतील आपल्या मित्राच्या घरीं आपल्याला जेवावयास जावयाचें आहे. तर त्या समाजांतील लोक जेवावयास बसण्यापूर्वीं हातपाय धुतात किंवा नाहीं, जेवतांना अंगांतील कपडे काढतात कीं नाहीं, जेवतांना सामान्यतः कोणते पदार्थ असतात, सुरुवातीस कोणते पदार्थ वाढले जातात, कोणत्या क्रमानें पदार्थ येतात, वगैरे माहिती आपल्या मित्राला आधींच विचारून ठेवावी, म्हणजे ऐन वेळीं गोंधळ उडणार नाही.

वेळ-प्रसंग पाहून बोळावें-वागावें

औचित्य हा सर्व शिष्टाचारांचा आत्मा आहे. कोणत्या प्रसंगीं काय बोलणें अथवा कसे वागणें औचित्याला धरून होईल, याचा विचार प्रत्येकानें आपल्या मनाशींच केला पाहिजे. फाजील सत्यनिष्ठेच्या किंवा अहंकाराच्या आहारीं जाऊन पुष्कळ मोठीं मोठीं माणसेंहि औचित्याचा भंग करतात. अशा लोकांबद्दल इतरांच्या मनांत आदर असला तरी प्रेम मुळींच नसतें हें लक्षांत घ्यावें.

इतराच्या चुका आपण टाळाव्यात

समाजांत वावरतांना आपण इतरांची वागणूकहि सूक्ष्मपणें पाहत

असावें, म्हणजे पुष्कळ गोष्टी आपल्याला सुचत जातात. एखाद्या माणसाचें वागणें आपल्याला आवडतें. तें कां आवडतें, याचा विचार करून आपली वर्तणूक तशी ठेवण्याचा प्रयत्न करावा. तसेंच एखाद्या माणसाच्या वागण्यांतील कांहीं गोष्टी आपल्याला आवडत नाहीत. त्या कां आवडत नाहीत, याचा विचार करून आपल्या आचरणांत त्या येणार नाहीत, याची खबरदारी घ्यावी. इतर लोक ज्या चुका करतात, त्या जरी आपण टाळीत गेलों, तरी आपलें आचरण पुष्कळच निर्दोष होईल.

इतरांना आपल्या चुका विचाराव्यात

पुष्कळ वेळां आपल्या आचरणांतील दोष किंवा चुका आपल्याला स्वतःला कळून येत नाहीत. अशा वेळीं आपल्या जवळच्या मित्राला किंवा बडील माणसांना त्यासंबंधीं विचारून त्यांचें स्पष्ट मत जाणून घ्यावें आणि त्यांनीं दाखविलेल्या चुका टाळण्याचा प्रयत्न करावा. आपला दोष किंवा चूक दुसऱ्याला न विचारणें ही फार मोठी चूक आहे.

कांहीं सर्वसामान्य गोष्टी

माणसानें आपलें आचरण स्वाभाविक ठेवावें. कपडेलत्ते, बोलणें-चालणें, हावभाव वगैरे बाबतींत कृत्रिमपणा आणण्याचा मुळींच प्रयत्न करूं नये. साधेपणांतील सौंदर्य सुसंस्कृत लोकांना आकर्षित केल्याशिवाय राहत नाही. कृत्रिमपणा, छचोरपणा, उसनी ऐट हीं सर्व उथळपणाचीं लक्षणें मानलीं जातात. आचार-विचारांतील भक्केबाजपणा इतरांच्या मनांत आपल्याविषयीं तिटकारा निर्माण करतो हें विसरूं नये.

बोलतांना लडिवाळपणा करूं नये. माना वेळावणें, नखरा करणें वगैरे गोष्टी पोरकटपणांत मोडतात. बोलतांना दुसऱ्याच्या तोंडाजवळ आपलें तोंड नेऊं नये. आपण बोलत असतां आपल्या तोंडांतून थुंकी उडत नाहीत ना, याची काळजी घ्यावी. थुंकी उडत असल्यास अधिक दूर राहावें व तोंडासमोर रुमाल किंवा हात धरावा. कांहीं लोकांना पायोरियाचा रोग झालेला असतो. त्यामुळें त्यांच्या तोंडाला भयंकर घाण येते. अशा लोकांनीं तर बोलतांना तोंडासमोर रुमाल किंवा हात धरलाच पाहिजे.

जेव्हां चार माणसें एकत्र जमलेलीं असतील त्या वेळीं एखाद्याला एकीकडे नेऊन त्याच्या कानांत कुजबुजणें असभ्यपणाचें समजलें जातें. खासगी गोष्टी सामुदायिक ठिकाणीं बोलण्याचा प्रयत्न करूं नये.

आचारांत किंवा कपड्यालत्यांत गबाळेपणा असूं नये. गलिच्छपणा तर मुळींच असतां कामा नये. कपडे उंची नसले तरी स्वच्छ, नीटनेटके व व्यवस्थित असावेत. या बाबतींत महात्मा गांधीजींचें उदाहरण देतां येईल. ते नुसता एक पंचाच नेसत असत. पण तो इतका शुभ्र, स्वच्छ व नीटनेटका असे कीं, त्यानें त्यांचें व्यक्तित्व उजळून निघे. याच्या उलट शेंकडों रुपये किंमतीचे सूटहि मळकट, घामट व गबाळ स्थितिं वापरले जात असलेले आपल्याला अनेकदां दिसतात. साधेपणा याचा अर्थ वावळटपणा किंवा सुतकीपणा नव्हे, हें विसरूं नये.

समाजांत स्वाभिमानपूर्वक वावरावें. आपल्याला आपल्या सामाजिक दर्जाची लाज वाटतां कामा नये; कारण समाजांतलि कोणतेंहि उपयुक्त कार्य कमी दर्जाचें असत नाहीं.

सौंदर्यप्रसाधनांचा उपयोग संयमानें करावा. शक्य तर नैसर्गिक सौंदर्यच उजळून दिसेल, असा प्रयत्न असावा. परंतु हवामानाप्रमाणें स्नो-पावडर किंवा इतर सौम्य प्रसाधनें वापरण्यास हरकत नसावी.

दागिन्यांचा सोस हें मागासलेपणाचें लक्षण मानलें जातें. शिवाय भारी किंमतीचे दागिने वापरणें धोक्याचेंहि असतें. म्हणून कमीत कमी व डोळ्यांना न खुपणारेच दागिने घालावेत. लहान मुलांच्या अंगावर मात्र चुकूनहि सोन्या-चांदीचा दागिना घालूं नये. कारण दागिन्यांपायीं मुलाला त्याचा प्राण गमवावा लागल्याचीं उदाहरणें प्रत्यहीं घडत असतात.

लोकांशीं बोलतांना सरळ, ताठ उभें राहून बोलावें. भिंतीला टेकून, टेबलावर रेलून, दारावर रेलून उभें राहूं नये.

बसल्यानंतर किंवा उभें असतां आपल्या शरीराचे अदर्शनिय भाग आपल्या वावळटपणामुळें उघडे पडणार नाहींत, याची खबरदारी घ्यावी.

डोळे मिचकावणें, जीभ बाहेर काढणें, खांदे उडविणें, दांत विचकणें, नाक मुरडणें, हातवारे करणें, निष्कारण हात-पाय हलविणें वगैरे संवयी

असभ्यपणाच्या समजल्या जातात. त्या आपल्याला लागणार नाहीत, अशी लहानपणीच खबरदारी घ्यावी.

बोलण्या-चालण्यांत कसलाहि आव आणूं नये. आपण श्रीमंत, सुंदर, हुशार, शूर वगैरे नसतांना तसे आहोत, असें इतरांना भासविण्याचा प्रयत्न करूं नये. पितळेवर कितीहि मुलामा दिला तरी पितळ हें केव्हां तरी उघडें पडणारच, हें विसरूं नये.

डोळ्यांतील चिपडें किंवा घाण काढणें, नाकांतलि मेकूड काढणें, अंग खाजविणें, नखें कुरतडणें, केसांत वरचेवर हात घालणें वगैरे क्रिया चार-चौघांसमक्ष करूं नयेत. सकाळीं तोंड धुतांना व स्नान करतांना डोळे, नाक, कान स्वच्छ करण्याची प्रथा ठेवल्यास इतरांसमोर त्या क्रिया करण्याची गरज भासणार नाही.

जिन्यांतून, व्हरांड्यांतून किंवा फूटपाथवरून जातांना वयस्क, आदरणीय व अपंग माणसें आणि स्त्रिया यांना वाट करून द्यावी.

नाक शिकरून तो हात भिंतीला, टेबल-खुर्चीला किंवा पुलाच्या कठड्याला पुसूं नये. त्यासाठीं रुमालच वापरावा.

घरांत, आगगाडींत किंवा बसमध्ये थुंकूं नये किंवा नाक साफ करूं नये. चार-चौघांत बसलें असतां जोरानें खांकरणें, एकसारखें शिकणें, पाडणें, बोटें मोडणें, ठेकर देणें, जांभई देणें, आळोखे-पिळोखे देणें, नाक वाजविणें वगैरे गोष्टी कटाक्षानें टाळाव्यात. त्या आवरणें शक्य नसेल, तेव्हां समुदायापासून दूर जाऊन त्या उरकाव्यात.

आपले शिक्षक, प्राध्यापक किंवा वरिष्ठ अधिकारी यांच्या घरीं नेहमीं जाणें-येणें ठेवूं नये. ज्यायोगें खुशामतखोरीचा किंवा वशिलेबाजीचा आरोप आपल्यावर येईल, असें वर्तन ठेवूं नये. परंतु क्वचित् प्रसंगीं त्यांच्या घरीं जाण्यास हरकत नाही.

पुष्कळ लोकांना दारांच्या फटींतून, खिडक्यांतून किंवा दारांवरिल झडपांतून डोकावण्याची अत्यंत असभ्य संवय असते. सुसंस्कृत वनूं इच्छिणाऱ्यांनीं अशा प्रकारें मुळींच डोकावूं नये. सुसंस्कृत मनुष्य जिभे-प्रमाणें आपल्या डोळ्यांवरहि आपला ताबा ठेवतो. फाजील चौकसपणानें प्रत्येक व्यक्तीकडे किंवा घटनेकडे एखाद्या गुप्त पोलिसाप्रमाणें निष्कारण

टक लावून पाहणें हें असभ्यपणाचें लक्षण आहे. म्हणून ज्या गोष्टी पाहण्याची गरज नसेल त्या पाहूं नयेत.

इतर लोकांच्या वस्तूंना त्यांच्या परवानगीशिवाय हात लावूं नये. पुष्कळ लोकांना आपल्या वस्तूंना इतरांनीं हात लावलेला आवडत नाही, म्हणून या बाबतीत फाजील सलगी दाखविण्याचा प्रयत्न करूं नये.

लोकांच्या आर्थिक स्थितीबद्दल (पगार, उत्पन्न वगैरे) चौकशी करूं नये.

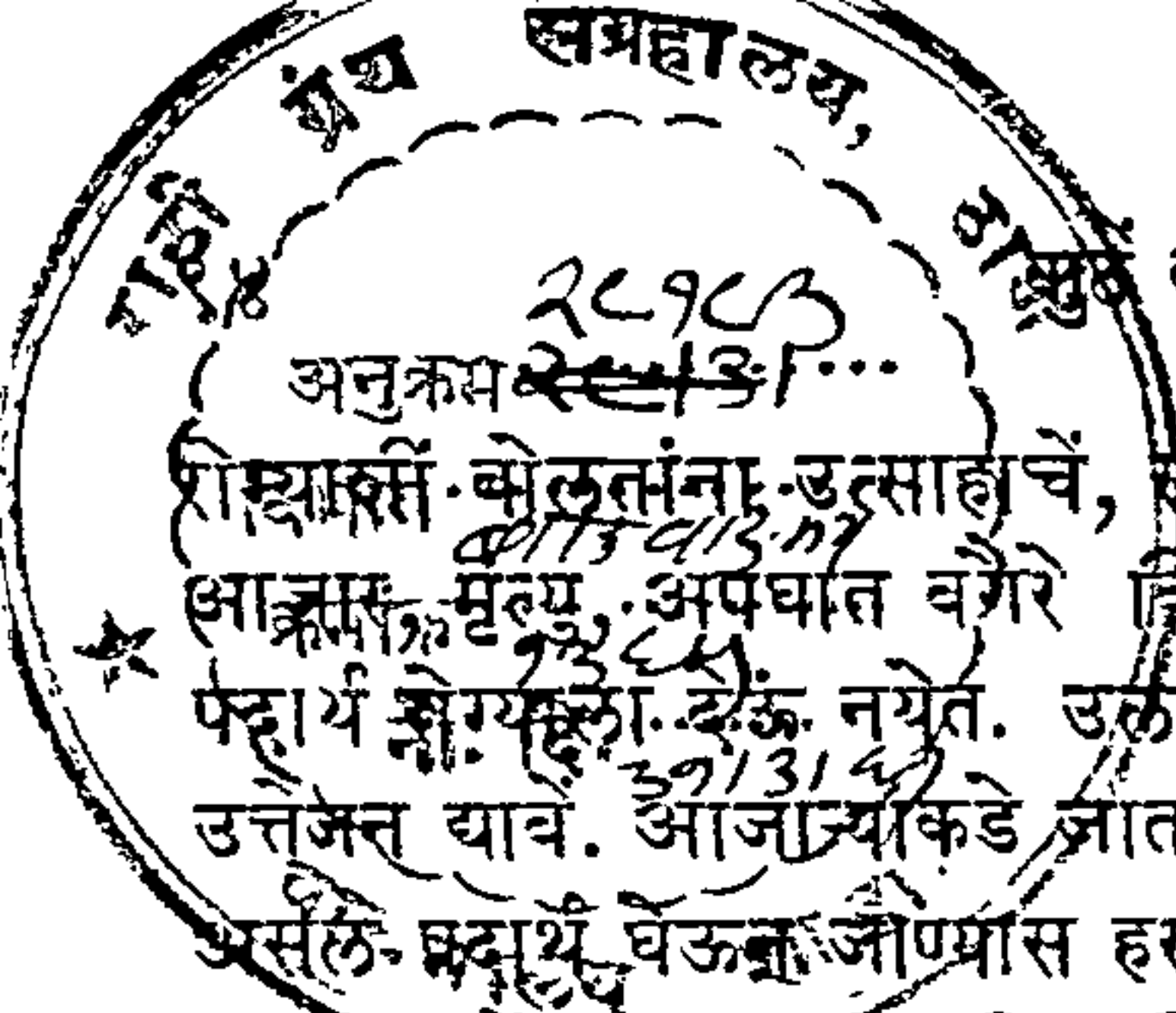
भारतीय पद्धतीच्या घरांमध्ये पायांत वहाणा किंवा बूट घालून प्रवेश करणें असभ्यपणाचें समजलें जातें. म्हणून लोकांच्या घरांत जातांना नेहमीं आपलीं पादत्राणें बाहेर काढून ठेवावीत.

सभासंमेलनांच्या प्रसंगीं पादत्राणें चोरीस जाण्याची भीति असते. अशा वेळीं आपल्याजवळ एक पिशवी ठेवावी आणि त्या पिशवीत पादत्राणें घालून ती पिशवी हातांत बाळगावी.

आपल्या देशांत धूम्रपान हें वाईट समजलें जातें. म्हणून कोठेंहि धूम्रपान करण्यापूर्वीं तेथें असलेल्या इतरांची परवानगी घ्यावी आणि मगच धूम्रपान करावें. वडील माणसांसमोर धूम्रपान करणें हें तर अत्यंत असभ्य मानलें जातें; म्हणून तरुणांनीं मोठ्या माणसांसमोर धूम्रपान करूं नये. (पंडित जवाहरलाल नेहरू महात्मा गांधींसमोर धूम्रपान करित नसत, ही गोष्ट तरुणांनीं लक्षांत ठेवावी.) वडील माणसांचा मान राखण्याची ती आपली चांगली रीत आहे.

हिंदु, मुसलमान, ख्रिश्चन, पारशी वगैरे जमातींमध्ये शिष्टाचाराचे वेगवेगळे नियम प्रचलित आहेत. त्यांची माहिती आपण करून घ्यावी आणि त्या त्या लोकांशीं संबंध येतांच त्यांच्या शिष्टाचारांचें पालन करावें. म्हणजे अखंड भारतीयत्वाची जाणीव सर्वांमध्ये नांदूं लागेल व अल्पसंख्याकांना येथें परकेपणा वाटणार नाही.

इस्पितळांत असलेल्या आजान्याला भेटावयास जातांना लहान मुलांना बरोबर नेऊं नये. तेथील दृश्य पाहून मुलें घाबरतात किंवा मग निष्कारण रडून-ओरडून तेथील शांतता नष्ट करतात. इस्पितळांतील रोग्यांना भेटावयाच्या वेळा ठरलेल्या असतात. त्या वेळांव्यतिरिक्त तेथें थांबूं नये.

कसे वागावे ?

शिक्षाकरी, बोलताना उत्साहाचे, सांत्वनाचे व आशेचे वातावरण ठेवावे. आक्रमण, मृत्यू, अपघात वगैरे त्रिषय कटाक्षाने टाळावेत. कुपथ्यकारक पदार्थे न घेऊन देऊ नयेत. उलट डॉक्टरां सल्लुच्याप्रमाणे वागण्यास त्याला उत्तेजित द्यावे. आजच्याकडे ज्ञातांना मुसंबी, मनुका, वेदाणा, खडीसाखर असलेले पदार्थ घेऊन जाण्यास हरकत नाही.

रस्त्याने जाताना एखादी व्यक्ति पाय घसरून खाली पडली, सायकल-वरून आपटली किंवा तिच्या हातांतील पिशवीचे बंद तुटून तिच्यांतील पदार्थ रस्ताभर विखुरले, तर फिदी फिदी हंसत न बसतां झटकन पुढे होऊन त्या व्यक्तीला हात देऊन उठवावे, कुठे लागले आहे की काय याची चौकशी करावी, इतरहि सर्व प्रकारची मदत देऊं करावी आणि विखुरलेल्या वस्तू गोळा करण्यास साह्य करावे.

चहा, सिगारेट, दाख, मांसाहार वगैरे व्यसनं शौक म्हणून लावून घेऊं नयेत. निर्व्यसनी माणसाचे कोठे अडत नाही. या दृष्टीने तो अधिक स्वतंत्र असतो. परंतु ज्यांना अशा प्रकारची व्यसनं असतील त्यांना तुच्छ लेखून त्यांचा धिक्कार करणेहि योग्य नाही. अशा व्यसनी लोकांमध्ये इतर अनेक सद्गुण असतात. त्यांच्या दुर्गुणांकडे दुर्लक्ष करून आणि त्यांच्या सद्गुणांची कदर करून ते आपल्या अंगी बाणविण्याचा आपण प्रयत्न करावा.

एखाद्याने आपल्याला सिगारेट किंवा दाख देऊं केल्यास ती तिरस्काराने न नाकारतां आपण तिचा स्वीकार करण्यास असमर्थ असल्याचे सौम्य शब्दांत व नम्रपणे सांगावे. कोणत्याहि प्रकारे आपल्याकडे मोठेपणा घेण्याचा प्रयत्न करू नये.

आपले मन व अंतःकरण विशाल बनवावे. क्षुद्रपणाला थारा देऊं नये. आपलीच मते बरोबर आहेत, असा आग्रह इतरांवर लादू नये.

एखादी गोष्ट आपल्याला येत नसेल तर ती वाईट आहे असे ठरविण्याचा प्रयत्न करू नये.

नम्र बनणे याचा अर्थ दबले जाणे असा नव्हे. इतरांच्या मर्जीखातर आपले न्याय्य म्हणणे सोडू नये. मात्र कोणत्याहि परिस्थितीत आपल्या मनावरील ताबा जाऊं देऊं नये.

इतरांच्या भानगडींत आपण पडूं नये. आपलें काम बरें कीं आपण बरें, अशी वृत्ति असावी. इतर कोणी आपल्या कामांत ढवळाढवळ करूं पाहील तर त्याला नम्रपणें परंतु दृढ शब्दांत दूर ठेवावें. आपले धनी आपणच असावें. इतरांना आपल्यावर कुरघोडी करूं देऊं नये.

कपडालत्ता किंवा सौंदर्यप्रसाधनें यांच्या बाबतींत रोज येणाऱ्या नव-नवीन फॅशन्सच्या आहारीं जाऊं नये. एखादी फॅशन केवळ नवीन आहे म्हणून तिचा स्वीकार करूं नये. ती आपल्याला आवडत असेल व शोभत असेल तरच ती घ्यावी. माणसाची खरी किंमत बाह्य कपड्यालत्त्यांवर नसून त्याच्या सद्गुणांवर अवलंबून असते हें विसरूं नये.

रात्री-अपरात्री अनपेक्षितपणें लोकांना निष्कारण टेलिफोन करूं नये. पुष्कळ लोक दुपारच्या वेळीं वामकुक्षी करतात. त्या वेळींहि त्यांना फोन करून किंवा भेटावयास जाऊन त्रास देऊं नये. तसें केल्यास आपलें काम होण्याऐवजीं विघडण्याचाच संभव अधिक असतो.

संभाषणाच्या किंवा चर्चेच्या वेळीं एकदम बर्दळींवर येऊं नये. आपलें म्हणणें योग्य व खरें असेल तर तें ठासून सांगण्याची कांहींच गरज नसते. आणि तें अयोग्य व खोटें असेल तर तें वाटेल तितक्या जोरांत ओरडून सांगितलें तरी योग्य व खरें ठरत नाही. निश्चयसुद्धां अत्यंत शांतपणें व्यक्त करतां येतो.

रागाच्या भरांत अविवेकानें कोणतीहि गोष्ट करूं नये किंवा बोलूं नये. कारण त्यायोगें पश्चात्तापच करावयाची पाळी येते. राग आल्यास दहा अंक मोजावेत, असें पूर्वीं म्हणत असत. त्याचा अर्थ एवढाच कीं, कोणत्याहि गोष्टीचा निर्णय रागाच्या आवेशांत घेऊं नये व उठल्या-सुटल्या चिडूं नये.

शरीर-श्रमाची प्रतिष्ठा (Dignity of Labour) आपल्या मनांत नेहमीं जागृत ठेवावी. आपलीं कामें आपण करण्यांत लाज कसली ?

मितव्यय किंवा काटकसर हा एक राष्ट्रीय सद्गुण आहे. व्यक्तीच्या व राष्ट्राच्या जीवनांत त्याला फार महत्त्वाचें स्थान आहे. म्हणून सर्व योग्य बाबतींत काटकसर करण्यास शिकावें. उदाहरणार्थ, दिवा निष्कारण जळत ठेवूं नये किंवा पाण्याचा नळ विनाकारण वाहत ठेवूं नये.

या पुस्तकांत सांगितलेल्या सूत्रांसंबंधी माझा अनुभव
